

Міністерство освіти і науки України
Київський університет імені Бориса Грінченка

Олеся Анатоліївна Столярчук

ПСИХОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

Навчальний посібник

КРЕМЕНЧУК
ПП Щербатих О. В.
2015

УДК 316.6:316.356.2

ББК 88я73

С 81

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка
Протокол № 1 від 23.09.2015 р.*

Рецензенти:

Пророк Наталія Василівна – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторією психодіагностики та наукової психологічної інформації Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;

Шмаргун Віталій Миколайович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та психології Національного університету біоресурсів і природокористування України

Столярчук О. А.

С 81 Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с.

ISBN 978-617-639-077-0

Навчальний посібник розкриває загальні аспекти сімейної психології, що виступає основою для подальшого засвоєння читачами позитивних і негативних особливостей шлюбно-родинної взаємодії. Проаналізовано історичну динаміку родинних взаємин, а також формування та сучасні тенденції розвитку вітчизняного інституту сім'ї. На засадах аналізу поглядів вітчизняних і зарубіжних вчених розкрито проблематику мотивації одруження, подружньої сумісності, шлюбної адаптації, задоволеності шлюбом, динаміки подружніх взаємин. Посібник також містить розгляд типових психологічних проблем родини, зокрема позашлюбних зв'язків, сімейних конфліктів і криз, розлучень.

Для студентів вищих навчальних закладів і всіх, хто цікавиться психологією.

**УДК 316.6:316.356.2
ББК 88я73**

ISBN 978-617-639-077-0

© Столярчук О. А., 2015

**Ця книга є інтелектуальним
виразником подяки моїм дорогим батькам –
тату Анатолію Софронівичу та мамі Любові Іванівні,
які посіяли в мені зерна родинності, людяності й духовності**

Зміст

Передмова	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї	
1.1. Психологія сім'ї як наукова галузь. Поняття сім'ї та шлюбу.....	5
1.2. Витоки та тенденції розвитку сучасної сім'ї.....	12
1.3. Функціонально-рольова структура сім'ї.....	25
1.4. Життєвий цикл сім'ї.....	35
Завдання та завдання для самостійної роботи.....	42
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН	
2.1. Психологія формування шлюбної пари.....	43
2.2. Психологічні особливості молодої родини.....	51
2.3. Психологія подружніх взаємин.....	67
2.4. Психологія подружньої сексуальності.....	77
2.5. Психологія сімейного виховання.....	85
Запитання та завдання для самостійної роботи.....	93
РОЗДІЛ 3. ТИПОВІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ	
3.1. Сімейні сварки та конфлікти.....	94
3.2. Родинні кризи.....	104
3.3. Психологія подружньої зради.....	112
3.4. Розлучення як феномен шлюбного життя.....	120
3.5. Психологічні особливості повторних шлюбів.....	126
Запитання та завдання для самостійної роботи	132
Література	133

ПЕРЕДМОВА

Першим соціальним інститутом, у який потрапляє дитина після свого народження, є родина. Вплив сім'ї на формування психіки дитини на початкових етапах онтогенезу важко переоцінити, оскільки нема практично жодного соціального і психологічного аспекту особистості, який би не лежав коренями свого формування у родинному вихованні. Дорослішаючи та прагнучи стати незалежною і самодостатньою, молода людина психологічно відокремлюється від батьківської родини. Однак зрілість знову поживляє потребу особистості в близьких взаєминах, що зазвичай супроводжується створенням власної сім'ї. Огляд і оцінка людиною середнього дорослого віку життєвих досягнень охоплює й її родинну сферу, від гармонійності якої суттєво залежить рівень задоволеності життям. Нарешті адаптація до старіння та перспектив завершення життя людиною похилого віку відбувається краще за умови підтримки шлюбного партнера, дітей і внуків.

Особливо цінними родинні взаємини стають у кризові періоди розвитку як конкретної особистості, так і суспільства в цілому. Водночас родинна дисгармонія може стати потужним джерелом психологічної травматизації людини на всіх етапах її життя. Хоча сім'я є базовим соціальним інститутом, школу взаємодії в якому проходить майже кожна дитина, однак цей факт не забезпечує автоматичного формування психологічної зрілості щодо створення та підтримки молодою людиною гармонійних родинних взаємин.

Реалії сучасного українського суспільства засвідчують наявність широкого кола родинних проблем, в тому числі дисгармонійних взаємин подружньої пари. Ці проблеми є особливо актуальними для стосунків молодого подружжя, зокрема криза первинної шлюбної адаптації відображає недостатній рівень психологічної підготовленості молодят до сімейного життя. Саме на формування світоглядного і функціонального образу Я-сім'янина спрямований даний посібник. Його зміст укладено з інформаційного компоненту, який містить базовий виклад вітчизняних і зарубіжних наукових підходів щодо питань психології сім'ї, а також запитань і завдань для самостійної роботи, що дозволяють виявити та поглибити теоретичну обізнаність у навчальному матеріалі.

Автор цілком усвідомлює, що перша спроба створити цей посібник є недосконалою, тому налаштований на перспективи подальшого вдосконалення книги.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї

1.1. Психологія сім'ї як наукова галузь. Поняття сім'ї та шлюбу

Сімейна психологія як наукова галузь

Сім'я є динамічною системою, що відображає зміни суспільства. Прогресивна динаміка сучасної сім'ї супроводжується рядом об'єктивних і суб'єктивних труднощів, на тлі яких є актуальною потреба в соціально-психологічному вивченні шлюбу та родини. Виокремлення закономірностей їх розвитку сприяє наданню кваліфікованої допомоги вже існуючим сім'ям, а також оптимізації процесу їх створення молодими людьми. Це завдання покликана вирішувати сімейна психологія, яка є вагомим галуззю знань в межах наукового вивчення питання шлюбно-сімейних взаємин.

! Сімейна психологія – галузь психологічної науки, предметом вивчення якої є закономірності функціонування сім'ї, прояви і механізми шлюбно-сімейних відносин

Загалом ця наукова категорія розглядається в трьох значеннях, кожне з яких визначає її завдання:

Рис.1.1. Аспекти розгляду сімейної психології

Сімейні психологи вивчають шлюбні настанови і переконання, підкорення та незалежність, кохання і ненависть, рольову взаємодію й інтимне спілкування, дитячо-батьківські відносини та життєвий цикл сім'ї. Сімейна

психологія вивчає те, як люди об'єднуються в шлюбні пари, яким чином створюють сім'ю і як надалі організують своє сумісне проживання. В сімейній психології розкривається стан приналежності людини деякому надіндивідуальному сімейному цілому, яке охоплює суб'єктивний час, особистісну життєдіяльність, національну культуру та традиції.

Сьогодні є розповсюдженими і визнаними ряд наукових дисциплін, які вивчають сім'ю та шлюб, як-от соціологія і психологія сім'ї, сексологія, сімейна педагогіка, психотерапія сім'ї, сімейне консультування тощо. Однак в цих галузях наукового знання немає методологічної і методичної єдності як через складність предмету дослідження та різноманіття проблем, що вивчаються, так і через відсутність єдиних принципів аналізу. Сімейна реальність – це суб'єктивне поняття, що створюється і вибудовується індивідуальностями. Сімейне життя організовується і змінюється людьми згідно з умовами об'єктивної ситуації, а також згідно з тим, яким чином вони самі тлумачать цю ситуацію. Відповідно, застосовувати наукові психологічні методи до вивчення сім'ї складно, що пов'язано з:

- а) розробкою і упровадженням такого діагностичного інструментарію, який би не шкодив респондентам в їх сімейному житті;
- б) врахуванням впливу самого факту участі людей у дослідженні на їх внутрішньо-сімейні відносини та психічний стан;
- в) характером дії експериментатора на спосіб життя в родині, близькі відносини її членів.

Попри складність завдань, що стоять перед сімейною психологією (наприклад, виявити мотиви вступу до шлюбу, встановити причини сімейного неблагополуччя, визначити, наскільки людина здатна пристосуватися до внутрішньо-сімейної ситуації або змінитися), натепер розроблена велика кількість стандартизованих і проєктивних методів, які дозволяють з високим ступенем достовірності вивчати психологічні особливості родини.

Психологія сім'ї як навчальна дисципліна

В українській психології цілісний інтегрований курс психології сім'ї з'явився лише віднедавна, оскільки за радянських часів існувала прихована зневага до даної галузі науки, спричинена тим, у вивченні родини складно застосовувати експериментальні методи, а особистий досвід є дуже різноманітним і важко піддається узагальненню. Психологічне пізнання орієнтувалося на фундаментальну науку, вивчаючи особистість, діяльність, групу, закономірності психічного розвитку тощо. Фактично до 70-х років минулого століття сімейна психологія розглядалася лише супутньо, однак

вирішення проблем гармонізації сімейного виховання та профілактики нервово-психічних захворювань привернуло увагу науковців до психології родини. Наразі інтенсивно розвивається сімейне консультування щодо проблем подружнього життя і корекції дитячо-батьківських відносин, а також у фокус наукових досліджень потрапило викладання сімейної психології. Значна кількість тенденцій, помічених психологами в області вивчення психології сім'ї, безліч теоретичних припущень, що породжують спектр концептуальних моделей шлюбу і родини, свідчать про актуальність осмислення місця сімейної психології в системі психологічного знання. Популяризацію цих наукових знань забезпечує відповідна навчальна дисципліна – психологія сучасної сім'ї.

! Мета викладання психології сучасної сім'ї – збагачення психологічної обізнаності та культури студентів з питань психології сучасної сім'ї та формування навичок грамотної опанувальної поведінки при розв'язанні родинних проблем

В процесі вивчення навчального курсу «Психологія сучасної сім'ї» викладачем реалізовується ряд дидактичних завдань:

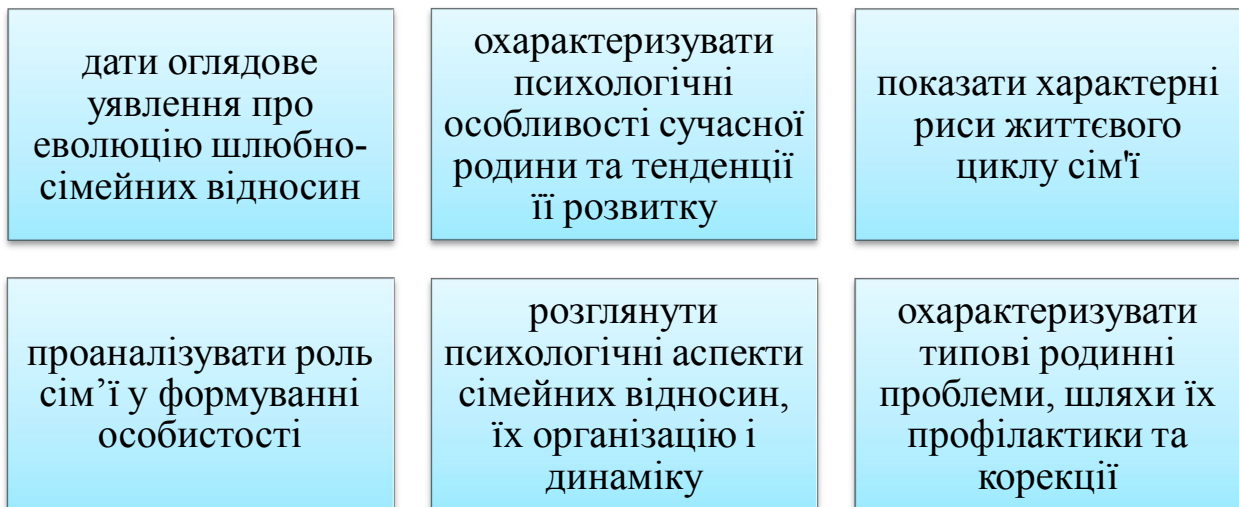

Рис. 1.2. Завдання вивчення психології сучасної сім'ї

Зміст навчальної дисципліни «Психологія сучасної сім'ї» включає основні досягнення вітчизняної та світової психологічної науки і практики в області сімейної психології. Родина в навчальному курсі виступає в різних аспектах: з одного боку фігурує образ конкретної, реальної сім'ї, що складається з різних людей з їх ілюзіями, надіями, особливостями характеру; з іншого, родина розглядається і як мала соціальна група, і як соціальний інститут і структурна одиниця сучасного суспільства.

Вивчення студентами вищезначеної навчальної дисципліни спрямоване на поповнення та систематизацію у них наукових знань про психологію сімейних відносин на сучасному етапі та можливостей практичного використання цих знань. Проблемним моментом при вивченні студентами змісту психології сучасної сім'ї є те, що обговорення питань психології родини завжди зачіпає особисто. Однак викладач під час аудиторних занять не може постійно вирішувати особисті і сімейні проблеми студентів, виступаючи в ролі консультанта-психолога. Передбачається, що опанування змісту психології сім'ї дозволить молодим людям самостійно знайти відповіді на хвилюючі їх питання і сприятиме розв'язанню певних конкретних життєвих проблемних ситуацій.

Поняття сім'ї та шлюбу в психології

Розкриття змісту навчальної дисципліни «Психологія сучасної сім'ї» зосереджується навколо базової категорії – родини, яка тлумачиться двояко – як соціальна група і водночас як автономне об'єднання окремих індивідів. Ще Аристотель започаткував думку про те, що родина є невід'ємним елементом соціуму: з одного боку, в сім'ю проникають проблеми суспільства, а з іншого – вона впливає на відносини в суспільстві, характер всіх процесів соціального життя. Кожний член родини зберігає певну автономність і водночас входить в різні інші об'єднання людей, в соціальні групи, вступає у деякі відносини з державними установами, сусідами й іншими співтовариствами, представляючи в них інтереси своєї сім'ї або свої власні погляди, які сформувалися в ній.

Соціальна психологія розглядає сім'ю як осередок соціальної структури суспільства, який виступає регулятором відносин між людьми. Існуючі в суспільстві соціальні норми і культурні зразки задають певні еталони уявлень про те, яким повинен бути чоловік і дружина, батько і мати стосовно дітей, дочка і син стосовно своїх батьків.

! Сім'я – мала соціальна група, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками та дітьми, братами і сестрами, іншими родичами, що живуть разом і формують спільне господарство на основі єдиного сімейного бюджету

З соціально-психологічної точки зору, родина є відповідною нормам і цінностям даного суспільства соціальною групою, що об'єднана сформованою в спільній діяльності сукупністю міжособистісних відносин подружжя між собою, батьків до дітей і дітей до батьків і між собою, які виявляються в

любві, прихильності, інтимності. Це складне соціальне утворення, кожний член якого одночасно є і неповторною особистістю, індивідуальністю, і складовою частиною єдиного цілого – сімейної групи. Від інших малих груп сім'ю відрізняють деякі ознаки:

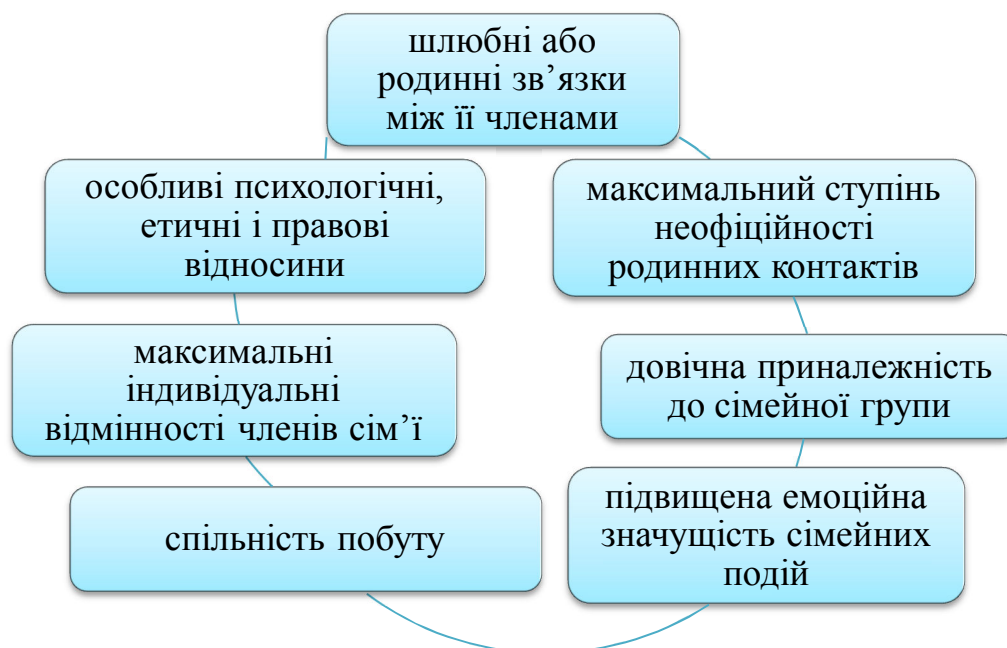

Рис. 1.3. Ознаки сім'ї як малої соціальної групи

В основі сім'ї зазвичай покладено шлюбні стосунки, тому ці поняття тісно пов'язані.

! Шлюб – укладений та суспільно зареєстрований союз двох людей з метою створення та підтримання родинних взаємин

Шлюбні відносини є дуальними за формою, універсальними за значенням і унікальними за природою. *Дуальність подружніх відносин* обумовлена статевим диморфізмом (взаємини чоловіка та жінки) і подвійністю мети шлюбу – дружнім сумісним сімейним життям і продовженням роду. *Універсальність шлюбу і сім'ї* пов'язана з їх найкращою формою корисного соціального об'єднання. *Унікальність шлюбу і сім'ї* криється в їх емоційному і родинному потенціалі, своєрідному мистецтві бути разом.

На взаємостосунки в родині впливають зовнішні і внутрішні чинники. До *зовнішніх чинників* відносять сукупність матеріальних і духовних умов, існуючих в даному суспільстві (рівень економічного розвитку, політична стабільність, культурні надбання тощо). *Внутрішні чинники*, які визначають успішність родинної взаємодії, розкриваються через індивідуальні психологічні

особливості шлюбних партнерів (інтелектуальні, характерологічні і соціально-психологічні особливості подружжя).

Особливої значущості в розвитку подружніх відносин набувають життєві стратегії шлюбних партнерів, що розкриваються у певних критеріях.

Життєві стратегії шлюбних партнерів	внутрішній контроль - зовнішній контроль
	егоїзм - соціоцентризм (альтруїзм)
	орієнтація на суспільні норми - на себе
	ухвалення суперечностей - їх неприйняття
	відчуття власної гідності - невіра в себе

Рис. 1.4. Критерії життєвих стратегій шлюбних партнерів

Шлях до сучасної форми шлюбних стосунків був довгим і формувався відповідно до розвитку людства. Наразі розповсюдженою є класифікація шлюбів за ознакою їх мотивації:

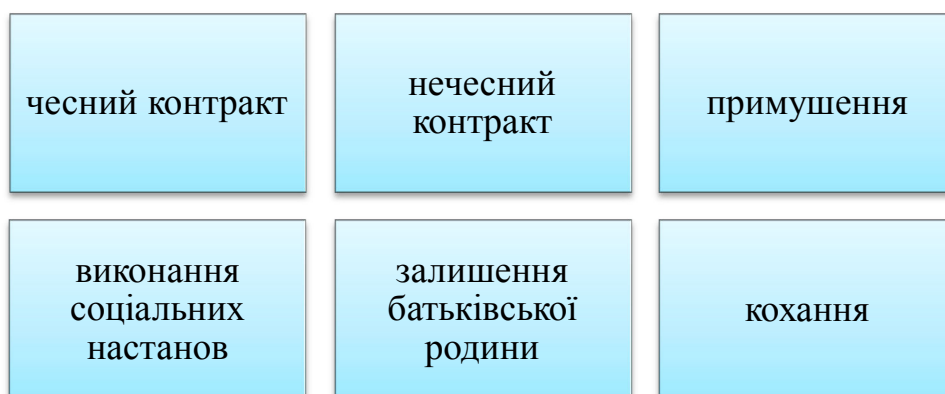

Рис. 1.5. Типова мотивація шлюбів

Для шлюбно-сімейних відносин *на основі чесної контрактної системи* характерним є те, що обоє – і чоловік, і дружина чітко уявляють, чого вони хочуть від шлюбу, розраховують на певні матеріальні вигоди, які, як правило, фіксують у шлюбному контракті. Певна емоційна прихильність зазвичай характерна для такого шлюбу і з часом може посилюватися. Хоча, якщо сім'я існує лише як економічна одиниця, почуття емоційного зльоту повністю втрачається. Здебільшого у таких шлюбно-сімейних відносинах ступінь свободи кожного з подружжя є максимальним, а особиста замученість – мінімальна.

У шлюбно-сімейних відносинах *на основі нечесного контракту* чоловік чи жінка намагаються отримати з шлюбу односторонні вигоди і тим самим завдають збитку подружньому партнеру. Говорити про взаємне кохання тут не

доводиться, хоча часто в такому варіанті шлюбно-сімейних відносин воно буває одностороннім (в ім'я якого людина, розуміючи, що її обдурюють і експлуатують, все терпить).

Шлюбно-сімейні відносини через *примушення* складаються тоді, коли один з майбутнього подружжя психологічно завойовує іншого, і той через скрутні життєві обставини або через жалість нарешті погоджується на компроміс. В таких подружніх стосунках складно говорити про глибоке взаємне кохання: в передшлюбному періоді навіть з боку «завойовника» швидше переважають амбітність, бажання володіти об'єктом поклоніння, азарт. Після одруження жертва примушення стає для подружнього партнера власністю. Психологічні основи існування такої сім'ї настільки деформовані, що компроміси родинного життя практично неможливі.

Шлюбно-сімейні відносини як *ритуальне виконання соціально-нормативних настанов* мають місце, якщо в певному віці люди приходять до висновку, що всі навколо одружені, і що настав час їм теж створювати родину. Зазвичай це – шлюб без кохання і без розрахунку, а лише заради дотримання певних суспільних стереотипів. В таких сім'ях нечасто створюються передумови для тривалого сімейного життя, оскільки здебільшого шлюбно-сімейні взаємини складаються випадково і так само випадково розпадаються, не залишаючи глибоких слідів.

Серед молоді трапляється така мотивація одруження, як *засіб залишення батьківської родини*. Якщо дорослішаючи, молоді люди не можуть остаточно позбавитись батьківської опіки, то одружуються, щоб залишити батьківське «гніздо». В шлюбі їх взаємини можуть складатись по-різному: можлива взаємна адаптація на основі кохання, дітонародження і укладання власного сімейного побуту, однак більш ймовірні несприятливі прогнози негативного розгортання взаємин двох інфантильних особистостей, які, позбавившись батьківської опіки, не спроможні налаштуватись на взаємні компроміси та співробітництво.

Шлюбно-сімейні відносини, *освячені коханням*, вважаються найбільш сприятливими для вдалого шлюбного життя. В шлюбі за коханням обмеження, які приймає на себе подружжя, є суто добровільними: чоловіку та дружині приємно проводити вільний час разом, подобається робити щось хороше один для одного, для решти членів сім'ї. Шлюбно-сімейні відносини в цьому варіанті є вищим ступенем згуртованості людей, коли їх діти народжуються в любові, коли будь-який член подружжя зберігає свою самостійність і індивідуальність, водночас при повній підтримці другого. Шлюбно-сімейна форма таких взаємин побудована на довірі, на більшій пошані до конкретної людини, ніж до загальноновизнаних норм.

1.2. Витоки та тенденції розвитку сучасної сім'ї

Зародження та розвиток сім'ї на початкових етапах існування людства

Історія розвитку людства відобразила різні форми шлюбних взаємин. Первіснообщинні стосунки людей відповідали специфіці їх життя – групи жінок і чоловіків жили поряд, ведучи сумісне господарство. Спочатку не існувало шлюбу як такого, отже, не було і сім'ї, мали місце лише родові союзи, в яких панував «комунальний шлюб», коли кожний чоловік, що належав невеликій групі, вважав себе чоловіком усіх жінок тієї ж групи. Такі статеві відносини первісних народів називають *гетеризмом*, а безладні статеві зв'язки – *проміскуїтетом*.

Згодом у первісному суспільстві послідовно складались такі види шлюбно-сімейних відносин:

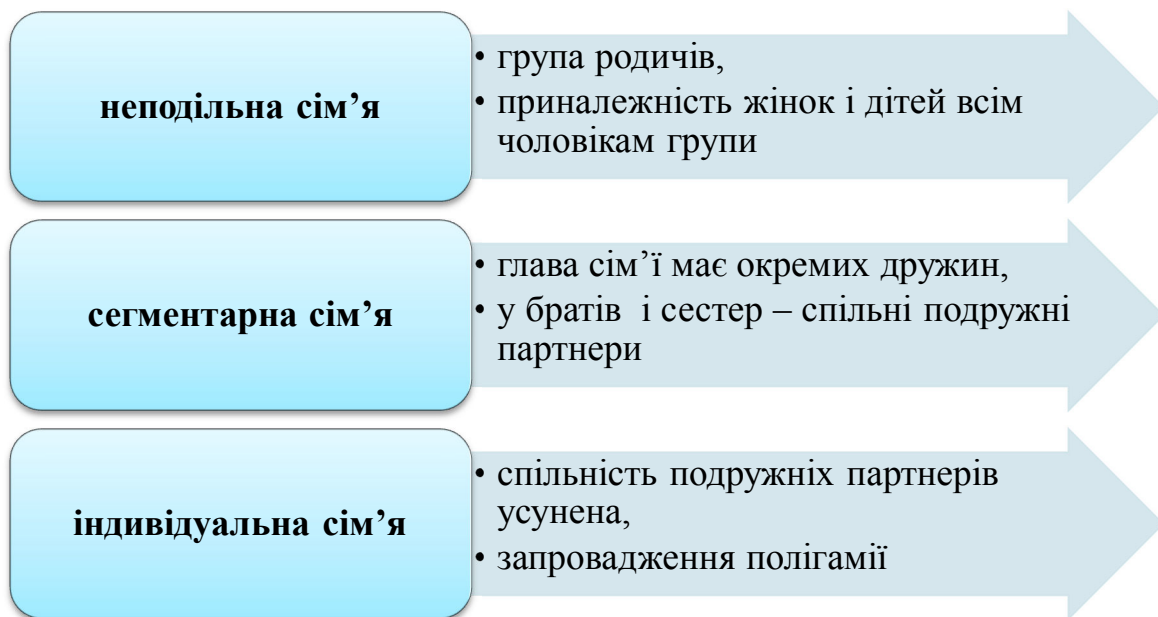

Рис. 1.6. Види шлюбно-сімейних відносин первісного суспільства

Таким чином, саме у первісному суспільстві виникла *полігамія*, яка набула двох варіацій – *полігінії*, коли чоловік має кілька дружин, та *поліандрії*, в якій дружина має кілька чоловіків.

! Полігамія – форма шлюбу, у якій одна людина має кілька шлюбних партнерів

Полігінія закріпилася в тих країнах, де пануючою релігією є іслам, оскільки дівчаток там народжувалося більше, ніж хлопчиків, до того ж через постійні війни цей перекис ставав ще різкішим. За законами шаріату мусульманин міг мати не більше чотирьох дружин, а кількість наложниць не обмежувалася.

Поліандрія виникла, по-перше, внаслідок пережитків матріархату, коли жінка вибирала собі чоловіка (або чоловіків) за своїми уподобаннями; по-друге, у деяких народів були прийняті величезні викупи за наречену, тому батьки декількох братів «купували» їм одну дружину на всіх; по-третє, через значне перевищення числа чоловіків над кількістю жінок в шлюбному віці.

Наступним етапом розвитку шлюбних відносин є *моногамний* шлюб у його сучасному вигляді.

! Моногамія – форма шлюбу, який складається з однієї подружньої пари (чоловіка та дружини)

З виникненням приватної власності та розширенням обмінної торгівлі поступово на перший план у родині виходить чоловік, який захоплює сімейну владу в свої руки. Жінка поступово втрачає своє становище, її головне родинне завдання зводиться до народження дітей, які успадковуватимуть майно батька. На перший план виносяться питання дотримання подружньої вірності. Материнство завжди достовірно відоме, а батьківство – ні. Для того, щоб чоловік отримав у спадкоємці власну дитину, він повинен жорстко контролювати і обмежувати жінку. Розпочалася ера патріархату, який за своєю психологічною суттю виражає не владу чоловіка, а владу батька, оскільки пов'язаний із правом успадкування.

Прикладом сімейних відносин, характерних для *язичницької культури*, є відносини в слов'янській родині. Стосунки чоловіка та дружини в сім'ї тих часів будувалися не на відносинах домінування-підкорення, а на початковій конфліктності. Жінка володіла свободою як дошлюбною, так і після одруження. При цьому чоловік відповідав за зовнішній, природний і соціальний простір, жінка домінувала у внутрішньому просторі – в будинку та родині. Обмежувалася не тільки влада батька, але і влада чоловіка. Жінка мала право на розлучення і могла повернутися до своїх матері та батька.

Аналіз старогрецької міфології засвідчує аналогічну картину щодо шлюбно-родинних взаємин. В античній міфології має місце паритет статей, так як чоловічі і жіночі божества рівноправні, а відносини між ними складні і неоднозначні, включаючи і боротьбу. Батьки протистоять дітям, одне покоління бореться з іншим, а діти завжди в підкоренні.

Дослідники *староєврейської сім'ї* знайшли в ній елементи фратріархату, матріархату, але в цілому вона була патріархальною. Чоловік був господарем своєї дружини: він спав з нею, вона народжувала йому дітей, і він мав абсолютну владу над дітьми.

! Фратріархат – тип родинної влади, при якому домінує старший брат

Староєврейська сім'я не була замкненою, позаяк в неї входили всі кровні родичі, а також слуги, раби, приживалки, вдови, сироти, що мали відношення до сім'ї. Всі вони знаходилися під родинним захистом. Помста за шкоду, нанесену членам родини, могла здійснюватися у вигляді «вендети» – кровної помсти.

Шлюбна домовленість здійснювалася членами сім'ї або їх офіційними представниками. Наречений сплачував родині нареченої мохар (викуп) – частково, щоб якимось компенсувати батькам втрату дочки, але в основному через те, що всі діти, яких вона в майбутньому народить, будуть членами сім'ї чоловіка. В більшості випадків наречений не бачив нареченої до тих пір, поки шлюб не був укладений. На весіллі відбувався обмін дарами. І чоловіки і жінки одружувалися молодими. Інцестуальні шлюби (між близькими кровними родичами) були заборонені законом. Метою шлюбу було зміцнення сім'ї, переважно тої, що складалася з персон чоловічої статі. Позашлюбний секс був заборонений, і за зраду або розпусту призначалося покарання. Високо цінувалась дівоча цнотливість, імпотенція могла слугувати підставою для розлучення.

Існувало чітке розрізнення значущості чоловіка і дружини:

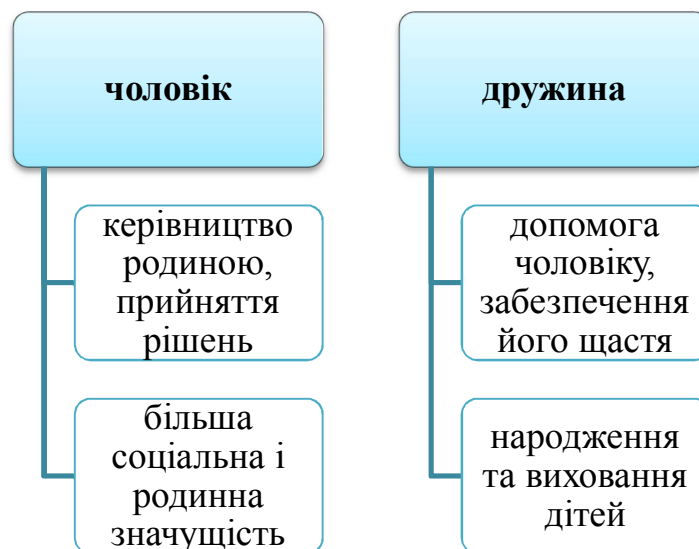

Рис. 1.7. Значущість чоловіка і дружини в староєврейській родині

Чоловік володів більшою свободою та цінністю в очах суспільства, а дружина повинна була робити його щасливим, задовольняти його сексуальні потреби і виконувати його накази. Соціального статусу у жінки фактично не було, і всі рішення приймалися чоловіками. Однак багато жінок володіли незримою владою у внутрішньосімейних ситуаціях. Щоб показати свої вимоги,

у розпорядженні жінки була безліч засобів, як-от гнів, примхи, злий язик. Проте ідеалом дружини завжди залишалася покірна жінка. Для вдів діяв закон левірату, коли найближчий родич померлого повинен був одружитись на вдові. Можна говорити і про взаємини кохання у шлюбах, про що свідчать біблейські історії, зокрема про Рахіль та Іакова.

Шлюбні та сімейні відносини в стародавньому світі

Виникнення міської цивілізації, розвиток навичок грамотності привели до появи перших письмових законів про шлюб, що з'явилися в *Стародавньому Вавилоні* – законів Хаммурапі. У кодексі вавилонського царя Хаммурапі була закріплена нерівність подружжя – закон визнає моногамію, але дозволяє чоловіку брати наложниць, а за невірність особливо строго карає дружину. Шлюб в ті часи був економічною операцією: майбутній чоловік повинен був викупити дівчину у її батька. У всіх стародавніх культурах шлюб-угода і шлюб-фінансова операція були розповсюдженим явищем.

В Давньому Єгипті шлюб також укладався з економічних або політичних міркувань. Часто в шлюб вступали брати і сестри, щоб не ділити землю чи успадковані сім'єю державні пости. В період матріархату спадкоємство завжди йшло по жіночій лінії, а у шлюбних угодах власність нареченого часто передавалася у володіння нареченої. Багато фараонів через це одружувалися зі своїми сестрами і навіть доньками, оскільки це допомагало зберегти трон, династію і спадок. Так, Клеопатра спочатку була дружиною свого старшого брата, потім, після його смерті, – дружиною молодшого брата. Кожний такий шлюб зберігав за подружжям право володіння Єгиптом. Однак любовні взаємини мали місце, що відобразилось в поезії.

Перші закони *римського* права приписуються Ромулу, легендарному засновнику Рима. Відповідно до цих законів жінка після одруження з чоловіком ставала частиною його майна, на неї розповсюджувалися всі права чоловіка. Закон наказував чоловікам розпоряджатись дружинами як своїм майном, а дружинам – повністю пристосовуватися до характеру свого чоловіка. Закони Рима свідчили, що шлюб існує виключно ради дітонародження, а також ради того, щоб неподільною залишилася сімейна власність. Багато століть опісля римське право лягло в основу англійського законодавства, яке як і раніше закріплювало за чоловіками великі права. Так, чоловік навіть мав право вбити дружину за:

- порушення строгих норм поведінки,
- подружню зраду,
- вживання засобу переривання вагітності,

- невиконання подружніх обов'язків,
- підробку ключів від винного погребу.

В період рабовласництва в *Стародавній Греції* влада чоловіків була беззаперечною. За зраду чоловік міг вбити дружину, практикувались розпусні стосунки чоловіків, подружні статеві стосунки ігнорувались, поширеними були гомосексуальні зв'язки. Грецькі жінки розподілялись на чотири типи:

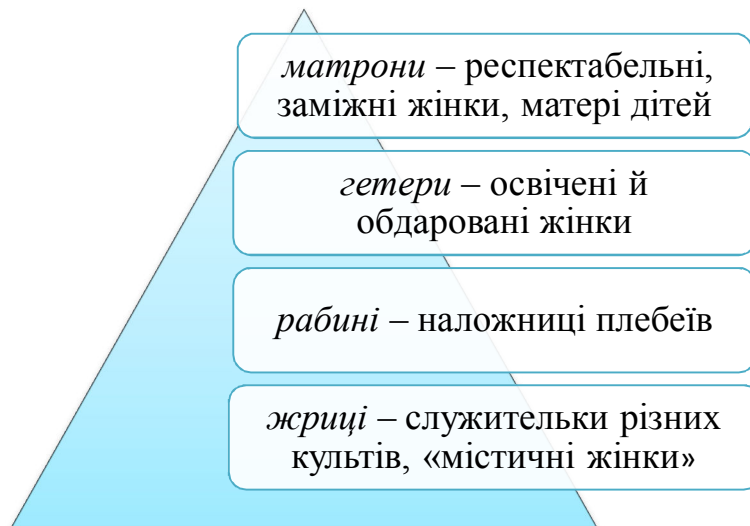

Рис. 1.8. Типологія давньогрецьких жінок

Традиції в *Стародавній Спарті* були більш лояльними. Так, спартанець дозволяв вступати у статевий зв'язок зі своєю дружиною будь-якому чоловіку, який його про це просив. Жінка при цьому залишалася в будинку чоловіка, народжена нею дитина від стороннього чоловіка також залишалася в сім'ї (якщо це був здоровий, міцний хлопчик). Пояснюється це з погляду єдиної мети шлюбу спартанців, яка полягала в народженні дітей. Спартанський чоловік інсценував крадіжку нареченої, після одруження до 30-річчя продовжував жити в солдатському бараку, вночі втікаючи до дружини, а до 60-ти років харчувався разом з солдатами. Вважалося, що часта статева близькість відбирає воїнську силу. Жінки вищого світу мали значну політичну силу, могли мати по два будинки та чоловіків, виконували небагато домашніх обов'язків.

За часів перших християн концепція сім'ї мало відрізнялася від іудейської. Чоловік залишався головною фігурою, наділеною владою, а дружина повинна була йому підкорятися. Патріарх – глава роду, батько сімейства. Жінка сприймалася по-різному – або як послідовниця або земний аналог непорочної Діви Марії.

Особливості шлюбів та сімей у Середньовіччі

Протягом IV і V століть Європа постійно піддавалася нашествиям північних племен варварів, які приносили свої уявлення про шлюб, свої шлюбні обряди, іноді протилежні за змістом.

Німецькі племена	Французькі племена
<ul style="list-style-type: none"> • моногамний шлюб; • заборона подружньої невірності	<ul style="list-style-type: none"> • полігамний шлюб; • толерантність до подружньої зради

Рис. 1.9. Зразки європейських середньовічних поглядів на шлюб

При цьому майже у всіх племен варварів вважалося, що шлюб існує заради сім'ї, сексуальної й економічної зручності.

З переходом від племінної до національної спільності на тлі посилення королівської влади феодальні вожді поступово втрачали свою абсолютну владу, у тому числі – право ухвалювати рішення про шлюби своїх васалів і смердів. Початок цього історичного періоду характеризується трьома поглядами на шлюб:

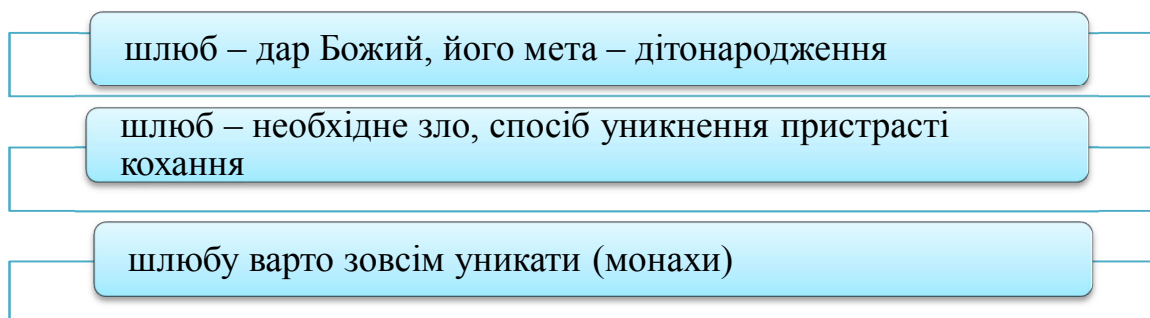

Рис. 1.10. Різновиди середньовічних поглядів на шлюб

У ранньому середньовіччі характерною стала заборона полігамних шлюбів і левірату. Сексуальна втіха засуджувалась церквою, жінка стала уособленням зла та спокуси, пізніше жінок почали переслідувати як відьом.

Середні століття цього історичного періоду овіяні ореолом лицарства. Проте в шлюбній сфері ситуація виглядала таким чином, що лицарі повинні були одружуватися на дамах свого кола. По суті, шлюб був соціально-економічною операцією:

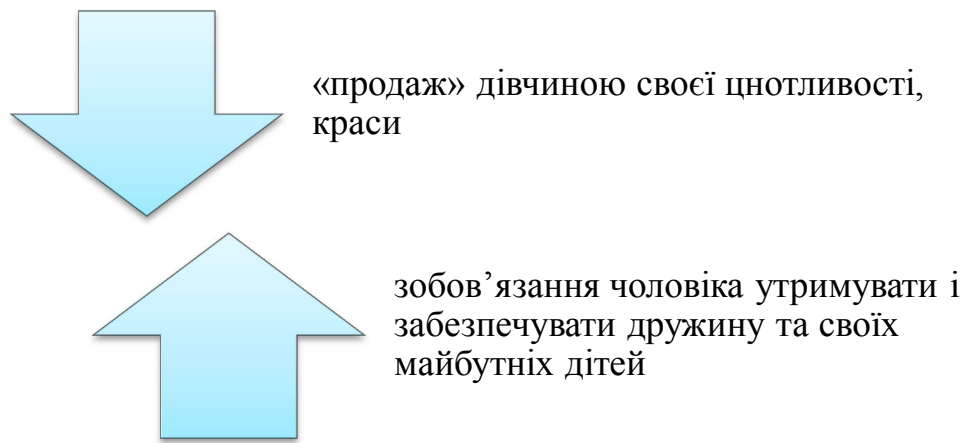

Рис. 1.11. Сутність середньовічної шлюбної угоди

Серенади чоловіки, як правило, виспівували під вікном чужих дружин. Але в той час, як одружений лицар співав під вікном чужої дружини, під вікном його власної дружини міг знаходитися інший чоловік. Уявлення про трубадурів Середньовіччя непогано поєднується з роллю «рогоносця».

Під час епох Відродження і Реформації відбулося ряд прогресивних змін у шлюбно-родинних взаєминах:

- стали можливими шлюби, засновані на добровільному союзі,
- набула розповсюдження більш ліберальна точка зору на шлюб,
- з'явилися нові духовні і сексуальні віяння.

Жінки вищого світу отримали свободу, вільно виражали свою сексуальність, здобували освіту. Однак всі юридичні права мали лише чоловіки. Фактично по всій Європі жінка була в повній залежності від чоловіка, і ця залежність закріплювалася законодавством. Проте все частіше близькі взаємини чоловіків і жінок носили вибіркового характер, що поступово ставало підставою для шлюбів за вибором. Ймовірно, велику роль тут зіграла жінка. Якщо вже її обмежують, «прив'язують» до домівки, по суті передають у власність чоловіка, за яким закріплюються ролі годувальника, здобувача і спадкоємця, то хай це буде коханий чоловік.

Поступово моногамія з домінуючої поведінки стала домінуючою цінністю. В моногамних парах велике значення має вибір, родини будуються на основі симпатії і кохання, цінується подружня вірність. Вперше в історії рівність чоловіків і жінок перед законом проголосила Французька революція 1793 року, коли були введені шлюб за взаємною згодою, система розлучень, відмінено розподіл дітей на законних і незаконних.

Розвиток шлюбно-сімейних відносин на Україні

Михайло Грушевський навів аргументовані твердження на користь існування моногамної сім'ї вже у праслов'янських племен; патріархальну моногамну сім'ю він трактує як основну форму розвитку української родини.

Сімейні відносини Київської Русі мали патріархальний характер, вони регулювалися і традиційними звичаєво-правовими настановами, яких особливо дотримувалися у простонародному середовищі, і чинним княжим законодавством, а після запровадження християнства – ще й церковними уставами.

Укладанню шлюбу українцями завжди надавалося великого значення. За *звичаєвим правом* (неписаними законами, які регулювали життя в громаді та родині) в Україні людину вважали за самостійну тільки після одруження: неодружений чоловік, якого б віку він не був, вважався парубком. Одружена людина завжди користувалася більшим авторитетом у громаді, ніж старий парубок чи дівчина. Несхвально ставилися до людей, які вчасно не створили сім'ю.

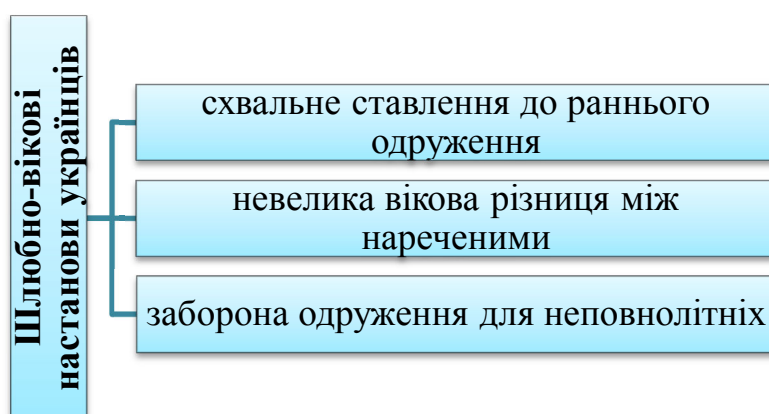

Рис. 1.12. Шлюбно-вікові настанови українців

Дівчата виходили заміж переважно в 16-18 років, а хлопці – після 20-ти. Чинне законодавство забороняло церкві вінчати неповнолітніх (дівчат – до 16 років, хлопців – до 20 років). Для більш раннього укладення шлюбу потрібний був окремий дозвіл лікаря та місцевої влади. Вікова різниця між нареченими, за народними уявленнями, мала бути невеликою – від 1 до 5 років.

Наречених, як правило, вибирали зі свого села (міста) і досить рідко – з сусідніх. До шлюбу хлопця з дівчиною з іншого поселення ставилися з пересторогою. В основу цього звичаю було покладене бажання краще пізнати ту родину, з якою мали породичатися. Репутація родини наречених мала дуже велике значення при їх виборі.

В Україні також існували принципи *соціальної та національної ендогамії*:

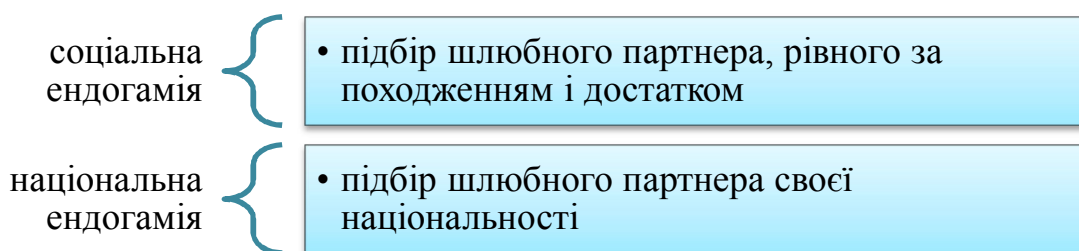

Рис. 1.13. Зміст принципів соціальної та національної ендогамії

Це робилося для того, щоб у майбутній сім'ї чоловік і жінка були рівноправними та ніхто не мав підстав для докору. Старші люди завжди нагадували молодим, що далі їм жити з людиною, а не з багатством. Українці одружувалися з українцями і надзвичайно рідко – з росіянами, поляками, євреями чи представниками інших національних меншин. Єврей, щоб одружитися з українкою, мусив прийняти християнство, а якщо поляк брав шлюб з українкою, то це відбувалося в церкві, а не в костьолі.

Важливу роль у виборі наречених відігравали батьки. Народ уважав, що без батьківського благословення неможливо створити щасливу родину. Щоправда, останнє слово-згода під час сватання та вінчання в церкві завжди було за молодими. Дівчину чи хлопця рідко примушували до одруження. В українських сім'ях в усі історичні періоди здебільшого намагалися поважати бажання чи дії всіх членів родини, незалежно від віку і статі, однак траплялися випадки, коли між батьками і дітьми виникали непорозуміння щодо майбутнього одруження. Часом батьки відмовлялися благословити шлюб, який їм видавався небажаним. Інколи молоді не хотіли одружуватися з нареченими, кандидатури яких пропонували родичі. Якщо між батьками і молодими не було досягнуто згоди, то батько міг не дати приданого неслухняній доньці або позбавляв непокірного сина права на спадок його частини майна. В таких випадках молодим доводилося втікати напередодні одруження і траплялося це вкрай рідко.

В українців упродовж віків сформувалися два основні мотиви вибору наречених та одруження:

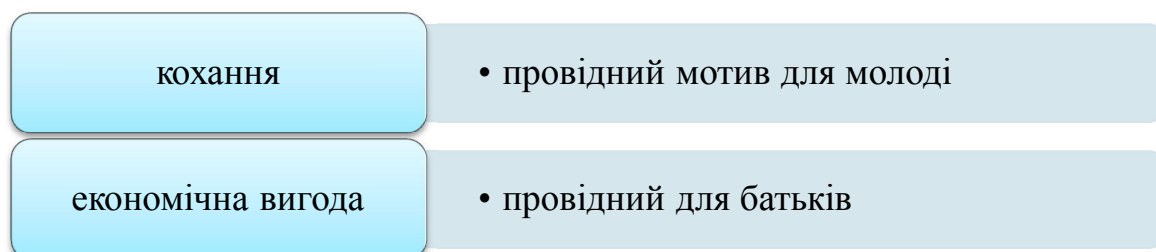

Рис. 1.14. Типові мотиви одруження українців

Оскільки в Україні вибір шлюбного партнера за взаємною приязню має традиційну основу, то шлюби за розрахунком укладалися рідше. Обов'язковою умовою можливості шлюбу була відсутність родинних зв'язків між молодими. Церковні канони забороняли також шлюби між кумами та їх дітьми.

Головою родини, яка зазвичай була розширеною, був чоловік, батько. Проте патріархальність влади в українській сім'ї була відносною і в основному виявлялась на побутовому рівні – як християнське розуміння послуху дружини чоловікові, дітей – батькам, усіх членів родини – її голові. Взагалі, чоловічий шовінізм історично не був характерним для шлюбно-сімейних стосунків українців. Жінка у родинних питаннях не перебувала на другорядних ролях і, хоча сфера її провідної діяльності визначалась переважно функцією дітонародження та домогосподарювання, її сімейний і соціальний статуси були досить високими.

Жінка могла відхилити шлюбні домагання, не дати згоди на заручини, а після весілля вільно з'являлася сама або з чоловіком у товаристві, брала участь у святах, впливала на справи родини, громади. Особливо шанували становище вдови, коли та не брала шлюб удруге: вона ставала головою родини замість чоловіка, матеріально і психологічно опікувала дітей. Ідеї волі, незалежності, що завжди жили в українській суспільній думці, а особливо поширилися з часів Запорозької Січі, зумовлювали демократичні тенденції у стосунках чоловіків і жінок. За козацьким звичаєм жінка могла врятувати козака від смертної кари, якщо погоджувалась вийти за нього заміж.

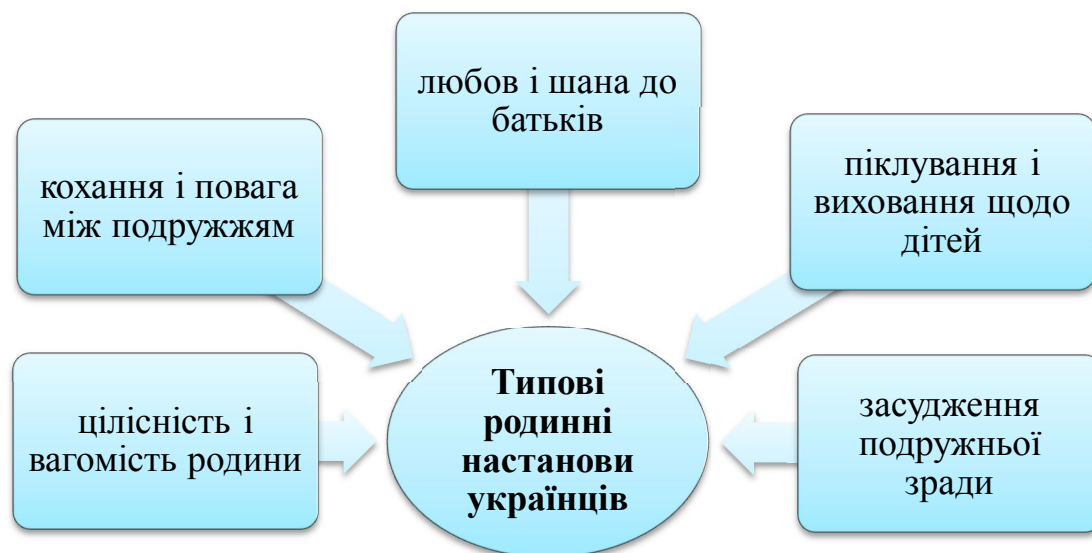

Рис. 1.15. Типові родинні настанови українців

Історичними обставинами зумовлено виховання дітей в українській сім'ї, прищеплення їм не лише трудових навичок, а й воїнських умінь, здатності боронити себе, рідну землю від ворогів. Існували певні обмеження на кількість

шлюбів (не більше двох) та на розлучення. Зрада шлюбного партнера вважалася вагомою підставою для розірвання шлюбу.

Після смерті батька велика сім'я відразу розпадалася на малі або ж деякий час продовжувала існувати як братська. У братській сім'ї батька найчастіше заступав старший син. У його обов'язки входило керувати господарством, за бажанням відокремлювати молодших братів, давати придане сестрам. Перш ніж прийняти важливе рішення, старший брат завжди радився з іншими дорослими членами сім'ї. Тобто у сімейних стосунках уже фігурують елементи рівноправ'я.

В українців батьки на старість ніколи не були самотніми. Згідно зі звичаєвим правом з батьками залишався жити один із синів: на Лівобережній Україні – переважно молодший (звичай *мінорату*), а на Правобережній – старший (*майорат*). На практиці дуже часто батьки залишали біля себе того, з ким, на їх думку, буде краще доживати віку. Доньки з батьками залишалися лише в тому випадку, коли не було синів. У такій ситуації донька приводила до батьківської хати приймака. Залишитися у батьківському домі й доглядати батьків уважалося дуже почесним обов'язком. Це було вигідно із матеріального боку: за звичаєвим правом українців, батьківська оселя і більша частина землі – так звана *дідизна* – залишалася тому, хто опікувався мамою і татом. Це правило поширювалося і на доньок, що також свідчить про рівноправне становище жінки в українській сім'ї.

Таким чином, українські родини формувалися як моногамні, розширені сім'ї з партнерськими подружніми стосунками, повагою до всіх членів родини та опорою на християнські моральні цінності.

Сучасний стан розвитку шлюбно-родинних взаємин

Історичний поступ відобразив зміну шлюбних і родинних взаємин між чоловіком і жінкою, зазвичай відповідних певному рівню соціально-економічного розвитку суспільства. Упродовж двадцятого століття інститут сім'ї зазнав суттєвих змін, як структурного, так і функціонального змісту. Сучасна родина у своєму розвитку теж характеризується трансформаційними тенденціями, причому як позитивними, так і негативними. Ці зміни стосуються вже етапу дошлюбного вибору, зокрема:

- зростання вільного вибору партнера, що породжує більшу критичність,
- збільшення віку молодих людей, що вступають в шлюб,
- поєднання мотивації розрахунку та симпатії при виборі шлюбного партнера.

Для сучасних родин характерними є ряд взаємопов'язаних ознак:

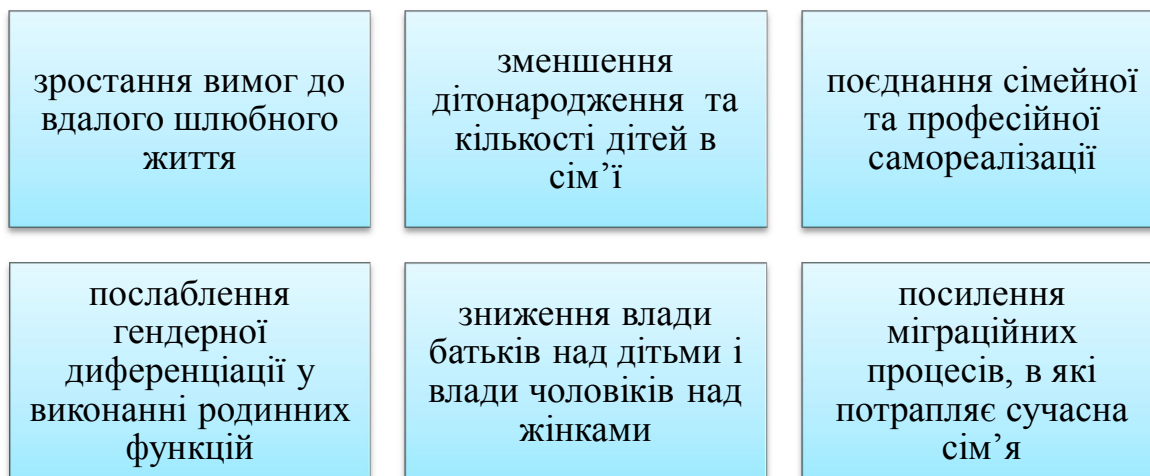

Рис. 1.16. Типові ознаки сучасної сім'ї

Так, демократизація і гуманізація суспільства спровокувала зростання критичності людини до подружнього партнера як на етапі його вибору, так і впродовж шлюбного життя. Вдалих шлюб не зводиться натепер лише до соціальної захищеності, фінансового достатку та побутової облаштованості, а першочергово передбачає психологічну сумісність і взаєморозуміння між подружжям.

Подружня пара обмірковує питання дітонародження, не завжди розглядаючи репродуктивну родинну функцію як головну. Поінформованість молодих людей щодо контролю дітонародження дозволяє визначатись і щодо кількості нащадків. Більшість жінок і чоловіків успішно поєднують сімейну і професійну самореалізацію, зокрема жінка має можливість і працювати, і виховувати дітей.

Спостерігається також тенденція взаємозаміни чоловіка і дружини у виконанні родинних функцій. Приміром, чоловік готує їжу, облаштовує домашній побут, а дружина має прерогативу у зароблянні грошей (переважно щодо міських жителів). Втрачається традиційна патріархальна жорсткість у розподілі родинної влади, як щодо подружньої пари, так і щодо батьків над дітьми. Економічна і політична нестабільність в країні чи регіоні, а також прагнення покращити, урізноманітнити життя провокують родину до зміни місця проживання, що потребує психологічного та побутового пристосування.

Однак багато психологів і соціологів говорять про *кризу* сучасної моногамної сім'ї. Ця криза спричинюється деформацією, невизначеністю і навіть частковою втратою сімейних цінностей в результаті різкої зміни моделі суспільного життя і має типові ознаки:

- розповсюдження нетрадиційних форм співіснування – незареєстрований шлюб, шведська родина, одностатеві шлюби тощо;
- поширеність особистісної самотності;
- поширеність неповних сімей;
- зростання кількості розлучень, лояльне ставлення до них

Ознаки кризи сім'ї

Рис. 1.17. Ознаки кризи сучасної сім'ї

В цілому можна відзначити, що сучасна сім'я будується навколо подружніх відносин, а не на догоду кровним; росте тенденція членів родини до індивідуалізації; виникають альтернативні форми шлюбно-сімейних взаємин; шлюб звільняється від релігійних, національних, соціально-демографічних забобонів; формуються нові способи рішення сімейних проблем, з'являються передумови розповсюдження егалітарних родин.

! Егалітарна сім'я – сім'я, у якій право голосу має кожний член родини незалежно від віку чи статі, а розподіл родинної влади несе ситуативний характер залежно від можливостей і ситуації

Науковці прогнозують такі *тенденції* розвитку шлюбу та сім'ї:

- втрата прерогативи зареєстрованого шлюбу, поширення альтернативи між ним та іншими формами співіснування,
- поява відкритого шлюбу, де відносини між подружжям базуються на взаємній довірі, відвертості, відкритості спілкування, рівноправності та партнерстві,
- зростання явища міжнародних шлюбів (наразі близько 4% українців одружуються з іноземцями),
- у соціалізації дітей з батьківського дому до власної родини з'явиться проміжна ланка – різноманітні любовні зв'язки, пробний шлюб, життя в групі, незареєстрований шлюб,
- число дітей, що виховуються в неповних сім'ях, буде зростати,
- з дітоцентриської форми сім'я трансформуватиметься в подружню, а з авторитарної – в егалітарну.

1.3. Функціонально-рольова структура сім'ї

Поняття про структуру сім'ї та сімейні ролі

Родина є малою соціальною групою, в якій з часом виникають стереотипи взаємодій. Ці стереотипи створюють структуру сім'ї, що визначає функціонування її членів, обкреслює діапазон їх поведінки і полегшує міжособистісні контакти між ними.

! Структура сім'ї – чисельний і персональний склад її членів, а також сукупність сімейних ролей і різних взаємостосунків між ними (подружні відносини, дитячо-батьківські, подружжя і їх батьків, відносини між дітьми, відносини бабусь і дідусів з їх внуками)

Структура родини вважається успішною і життєздатною, якщо забезпечує повноцінне виконання її головних функцій і вирішення особистісно значущих завдань – підтримувати індивідуальність кожного члена сім'ї, створюючи в той же час відчуття приналежності до цілого.

Структура сім'ї характеризується певними параметрами:

розподіл ролей	• наявність ролей і характер їх взаємодії
ієрархія	• розподіл влади та підкорення між членами родини
згуртованість	• співвідношення близькості й автономії між членами родини
гнучкість	• підтримка та функціональна взаємозамінність між членами родини
межі	• взаємодія всередині родини та з соціумом

Рис. 1.18. Основні параметри структури сім'ї

Структура сім'ї розкривається у *підсистемах*, які визначаються тривалістю існування родини. Так, перша підсистема – *підсистема пари (подружжя)* утворюється з початком шлюбу. Після народження дитини ця підсистема автоматично трансформується у *підсистему батьків*. Новонароджений малюк започатковує підсистему дітей, яка може розширюватись, якщо у родині з'являються інші діти. Якщо молоде подружжя проживає разом із своїми батьками, то народження дитини формує вже дві

підсистеми батьків та дві – дітей. Отже, типова родина складається з таких підсистем:

Рис. 1.19. Склад сімейних підсистем

Взаємодія між родинними підсистемами дозволяє більш чітко позначити їх внутрішні та зовнішні зв'язки, які характеризують структуру сім'ї з позиції її меж.

! Родинна межа – взаємостосунки між сім'єю та соціальним оточенням, а також між різними підсистемами всередині сім'ї

Межі регулюють відносини між підсистемами, а разом з тим і всередині них і, відповідно, поділяються на внутрішні та зовнішні.

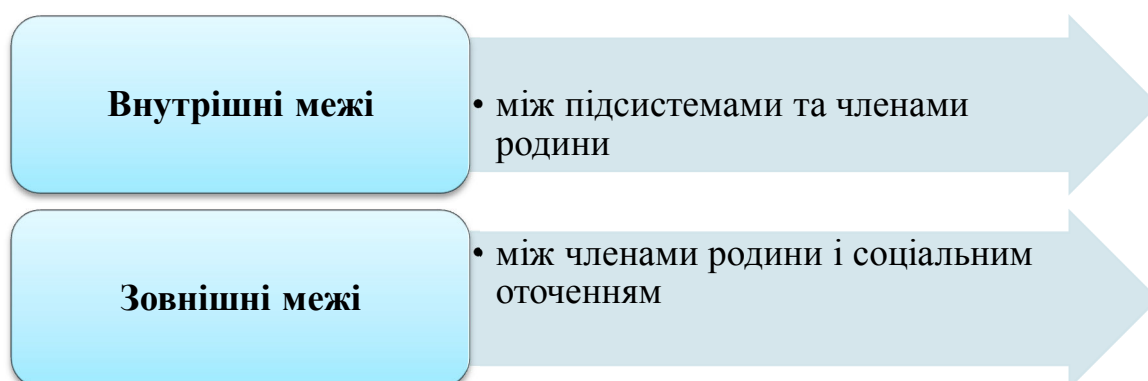

Рис. 1.20. Різновиди родинних меж

Внутрішні межі створюються за допомогою відмінностей у поведінці членів різних підсистем. Наприклад, подружжя поводиться між собою інакше, ніж з дитиною. Зовнішні межі – це межі між сім'єю та соціальним оточенням.

Успішна взаємодія родинних підсистем залежить від того, як розподілено сімейні ролі.

! Сімейна роль – сукупність прав і обов'язків члена родини, а також принципи його взаємодії в сім'ї та соціумі

Існує кілька класифікацій сімейних ролей. Якщо до уваги береться шлюбно-родинний статус людини, то фігурують *формальні* сімейні ролі.

Рис. 1.21. Різновиди формальних сімейних ролей

Якщо за основу класифікації покладено функції сім'ї, то фігурує інша класифікація *функціональних* сімейних ролей, яка зазвичай має умовний характер, оскільки кілька членів родини можуть виконувати ті чи інші функції і фігурувати у відповідній сімейній ролі. Наприклад, вихователем дітей може бути лише один із батьків у неповній родині, а у повній цю роль беруть на себе обидва члени подружжя.

Рис. 1.22. Різновиди функціональних сімейних ролей

Неформальні родинні ролі фігурують тоді, коли йдеться про принципи побудови рольових відносин. Ці сімейні ролі зазвичай несуть відбиток особистості-носія та можуть мати позитивний чи, навпаки, негативний підтекст для сім'ї. Для прикладу, роль психотерапевта передбачає здатність людини слухати і співчувати іншим членам родини, натомість тиран залишається байдужим, або й агресивним стосовно інших. Людина у ролі культорга забезпечує організацію сімейного відпочинку, розваг; «збитошник» своєю поведінкою наносить збиток (матеріальний чи моральний) родині, дискримінує її репутацію. Член родини в статусі няні опікується іншими, зазвичай надмірно, культивуючи їх навчену безпорадність. Прикметно, що неформальні ролі не прив'язані до віку чи формального статусу людини в сім'ї, а зазвичай відображають характер особистості-носія (наприклад, нянею може бути дитина стосовно батьків, чи хтось із подружньої пари щодо свого шлюбного партнера).

Американський психотерапевт В. Сатир виокремила такі варіанти деструктивних сімейних ролей:

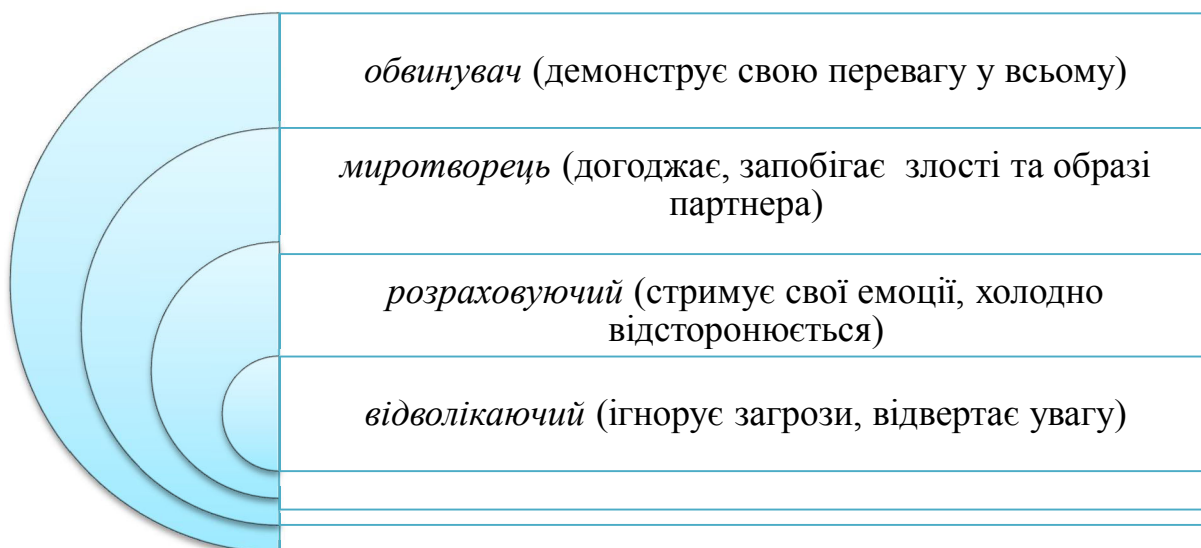

Рис. 1.23. Деструктивні сімейні ролі за В.Сатир

Всі ці ролі Сатир вважає виявами неадекватної самооцінки людини в її сімейному оточенні, натомість особистість з адекватно високою самооцінкою демонструє рівноважену, *гнучку* модель родинної взаємодії.

Гармонійність родинних ролей суттєво впливає на успішність функціонування сім'ї та визначається рядом чинників, зокрема узгодженістю родинних ролей (в першу чергу в межах родинного подружжя), балансом між потребами сім'ї та окремого її члена, відповідністю рольових обов'язків можливостям людини (щоб уникнути рольового перевантаження) та гнучким поєднанням декількох ролей (приміром, кожен член подружньої пари залучений до ведення господарства, заробітку грошей, виховання дітей).

Характеристика базових функцій сім'ї

В процесі спільної життєдіяльності члени родини виконують ряд функцій, які визначаються їх потребами. Зазвичай у наукових класифікаціях фігурують певні сімейні функції, які називають *традиційними*.

Рис. 1.24. Традиційні функції сім'ї

Реалізація *господарсько-економічної* функції пов'язана з харчуванням сім'ї, придбанням і налаштуванням домашнього майна, одягу, взуття, впорядкування житла, створенням домашнього затишку, організацією життя та побуту сім'ї, формуванням і витратами домашнього бюджету. Вже на початкових етапах життя молодої родини так звані домашні справи формують внутрішньо-сімейні відносини, створюють необхідні передумови формування родинної згуртованості, а також визначають можливі конфліктогенні області взаємостосунків.

Комунікативна функція є дуже важливою для родини, адже спілкування в ній носить найбільш близький і значущий характер. Ця функція втілюється через налагодження та підтримання ефективного спілкування у внутрішніх межах родини, а також організацію комунікації у зовнішніх межах родини (родичі, знайомі, громадські організації).

Рекреативна функція пов'язана з відпочинком, організацією дозвілля, турботою про здоров'я і емоційне благополуччя членів сім'ї.

Для молодого подружжя суттєвим є гармонійне забезпечення *сексуальної* функції, адже взаємне подружнє кохання в значній мірі залежить від характеру задоволення сексуальних потреб, особливостей їх регулювання. Відтак ця

функція втілюється у організації стабільних взаємно приємних інтимних стосунків, а також турботі про сексуальне здоров'я членів подружньої пари.

Пов'язана з попередньою родинною функцією *репродуктивна*. Ця функція забезпечує продовження роду та зміцнення кохання і втілює ставлення подружжя до проблеми дітонародження, яка в нинішніх умовах часто пов'язана з суперечністю: визнання дітей чинником стабілізації сім'ї, але водночас джерелом невідворотних проблем (від неприйнятних умов для життєзабезпечення дітей до з часом деформованих подружніх взаємин). Тож репродуктивна функція за сучасних умов включає в себе контроль дітонародження.

Освітньо-виховна функція полягає у задоволенні потреб в батьківстві і материнстві, контактах з дітьми, їх вихованні, самореалізації в нащадках. Ця функція забезпечує первинну соціалізацію дітей (їх родинне виховання у дошкільному дитинстві), а також супровід навчання дітей у альтернативних родині соціальних інститутах (дитсадок, школа й університет).

Регенеративна функція пов'язана із успадкуванням статусу, прізвища, майна, соціального становища. Сюди ж можна віднести і передачу якихось родинних цінностей, реліквій (від ювелірних прикрас до альбому з фотографіями).

Окрім традиційних функцій можна виділити й інші, які виникли в сучасній сім'ї. Так, розповсюдження шлюбів за мотивацією взаємності почуттів спричинило виникнення нової родинної функції – *психотерапевтичної*, яка реалізується через такі аспекти:

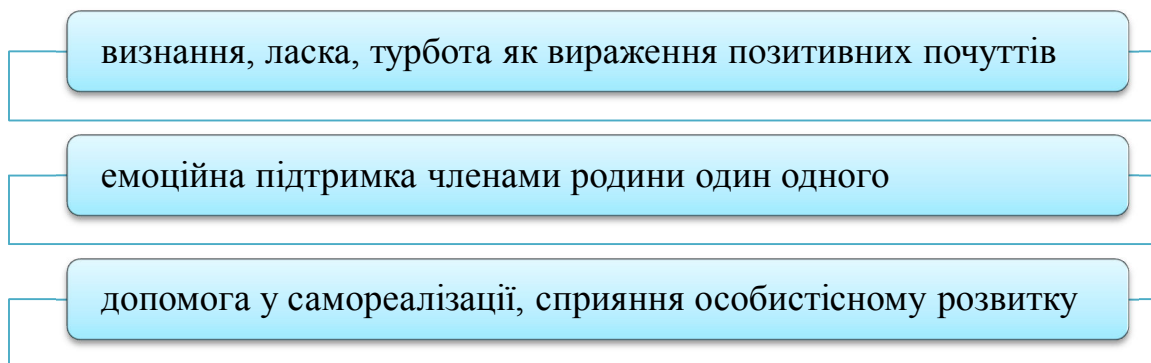

Рис. 1.25. Аспекти реалізації психотерапевтичної родинної функції

Подружнє та родинне щастя суттєво визначається дією цієї функції, тобто в даний час сімейне існування значно залежить від сформованості і стабільності близьких емоційних відносин.

Типологія сімей: альтернативні моделі

Капіталістичний лад змінив традиційну патріархальну родину на *нуклеарну* (від латинського «нуклеус» – ядро; термін запропонований американським соціологом Ж.П. Мурдоком в 1949 році).

! Нуклеарна сім'я – родина, яка складається з базових членів сім'ї – чоловіка і дружини; може бути бездітною чи з дітьми

Сучасна моногамна сім'я може мати декілька видів, типології яких відрізняються між собою за певними ознаками. Так, за *структурою* родина може бути нуклеарною (подружня пара з дітьми чи без них) і розширеною (подружня пара з дітьми і хто-небудь з родичів чоловіка або/і дружини, що проживає та залучений до побутової праці).

Розповсюдженою є типологія родин за *наявністю та кількістю дітей*:

інфертильна	• бездітна родина
одnodітна	• сім'я з однією дитиною
малодітна	• сім'я з двома дітьми
багатодітна	• родина, де є троє чи більше дітей

Рис. 1.26. Типологія сімей за кількістю дітей

Беручи до уваги *склад подружжя* у нуклеарній родині з дітьми, отримуємо поділ сімей на повні (де наявні і чоловік, і дружина), неповні (дітей виховує хтось один із батьків) та функціонально неповні (формальна наявність обох батьків, але один із них фактично не займається вихованням дітей).

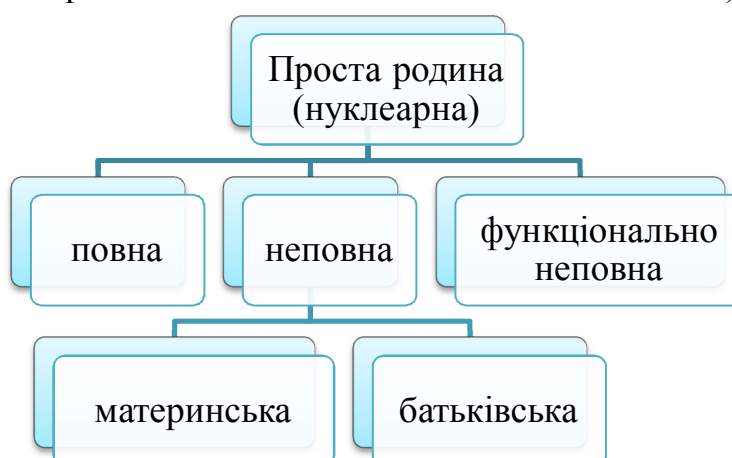

Рис. 1.27. Типологія простих сімей

Залежно від наявності основного із батьків виділяють материнські і батьківські неповні сім'ї. За кількістю поколінь в родині розрізняють неповну просту (мати або батько з дитиною чи з декількома дітьми) і неповну розширену: мати (батько) з одним або декількома дітьми й іншими родичами.

У родині з дітьми вагомим чинником аналізу та підставою для типології стає *характер їх виховання*:

Рис. 1.28. Типологія сімей за характером виховання дітей

Сприятливою вважається сім'я, де панує високий авторитет вихователів, у їх ставленні до дітей поєднується повага і вимогливість, нечасті конфлікти розв'язуються конструктивно, є власні традиції та ритуали. Для педагогічно слабкої родини властиві низькі виховні характеристики, перевага віддається фізичному стану та самопочуттю дитини. Проблемними називають сім'ї, в яких у подружжя відсутня єдність виховних вимог щодо дітей та нерозвинені вміння співробітництва, конфлікти набувають хронічного деструктивного характеру. Найбільш негативний вплив на дітей несе соціально-неблагополучна родина, якій характерні низький культурний рівень членів сім'ї, вживання алкоголю, наркотиків одним або обома членами подружжя, соціально несприятлива поведінка.

Фігурує також типологія сімей за характером *провідних потреб*, куди відносяться сім'ї наївно-споживацького типу (провідними є фізіологічні та матеріальні потреби), родини духовного типу (домінує задоволення духовних потреб) з інтелектуальним і культурним різновидами, а також сім'ї фізичного типу (найбільш важливим підтримання хорошої фізичної форми та збереження здоров'я) з дозвільно-мандрівним і спортивно-оздоровчим різновидами.

Якщо в основу поділу покладено *сімейний стаж подружжя*, то виокремлюються такі типи родин:

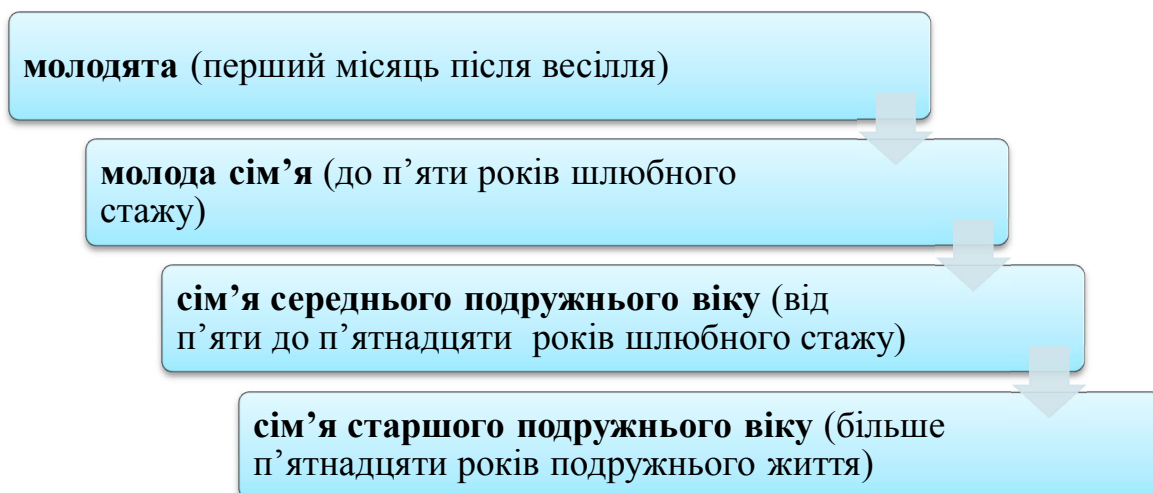

Рис. 1.29. Типологія сімей за шлюбним стажем

Досить часто при аналізі психологом родинних проблем він спирається на типологію сімей за ознакою *розподілу влади*, оскільки саме авторитаризм може провокувати особистісний дисбаланс членів родини.

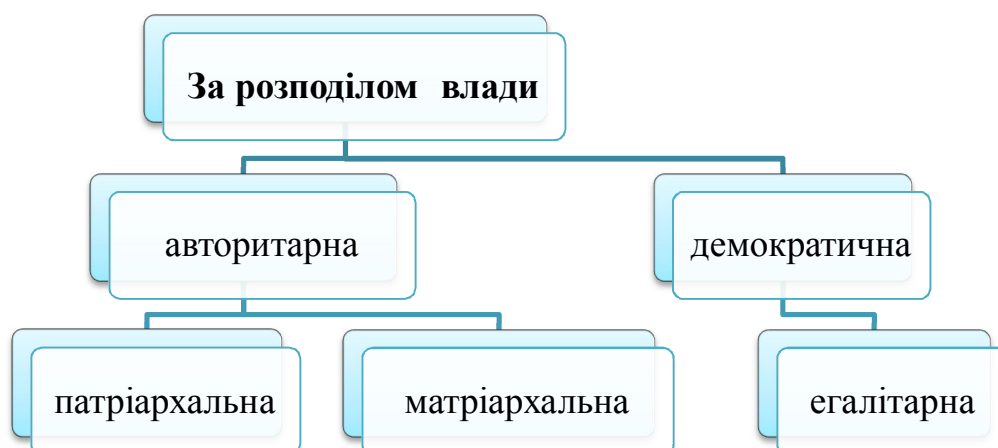

Рис. 1.30. Типологія сімей за розподілом родинної влади

! **Авторитарна сім'я** – родина, яка характеризується строгим, беззаперечним підкоренням одного шлюбного партнера іншому та дітей батькам

У авторитарній сім'ї один із членів подружжя є монопольним главою, деспотичним господарем. Якщо це чоловік, то така родина називається патріархальною, якщо жінка – то матріархальною. Протилежною цій родині є демократична, у якій нема глави-деспота, проте є лідер, причому чоловік може бути лідером в одних відносинах, а дружина – в інших, а в деяких життєвих ситуаціях лідерами можуть ставати і діти.

! Демократична сім'я – родина, що заснована на взаємній пошані її членів, на розподілі сімейних ролей відповідно до потреб конкретних обставин, на сумісному ухваленні всіх важливих рішень

Професійна зайнятість обох членів подружжя, їх відносно рівний внесок в загальне господарство, юридична рівність членів сім'ї сприяють встановленню у ній егалітарних відносин. Сучасна нуклеарна родина стає егалітарною – рівноправним союзом, з рівною часткою прав і відповідальності всіх дорослих її членів, з достатньо незалежним становищем дітей.

Співвідносна з попередньою типологія родин за *характером розподілу домашніх обов'язків*:

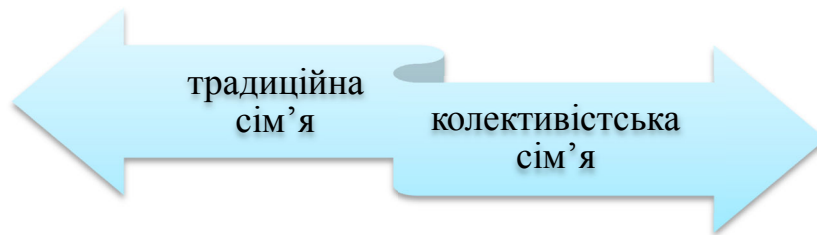

Рис. 1.31. Види сімей за характером розподілу домашніх обов'язків

Так, зазвичай авторитарна патріархальна родина співвідноситься з традиційною (домашні обов'язки в основному виконує жінка), натомість демократична родина водночас є колективістською (обов'язки виконуються спільно або по черзі).

Якщо йдеться про *несприятливі відносини і атмосферу* в сім'ї, то виділяють *нестабільні родини*, для яких притаманний високий рівень незадоволеності обох членів подружжя сімейним життям, включаючи свою роль і становище в сім'ї, що приводить до непередбачуваності поведінки; *дезорганізовані родини*, у яких має місце виражене відставання сімейних відносин від загального рівня розвитку суспільства: пияцтво, наркоманія, архаїчні відносини грубого диктату, а внутрішньої єдності і контактів між членами сім'ї практично нема; *конфліктні сім'ї*, де наявна психологічна несумісність у подружжя або членів родини. Найбільш складними різновидами у цій типології є: *сім'я, що розпадається* (надмірно загострена родинна конфліктна ситуація, фактично шлюб вже розпався, але подружжя продовжує жити разом, що вважається найбільшим психотравмувальним джерелом для дитини через тривалість стресової ситуації і призводить до порушень в розвитку її особистості); а також *сім'я, що розпалася* (ситуація, коли один з батьків живе окремо, але зберігає обмежені контакти з колишньою родиною і виконує ще частину функцій).

За *соціально-рольовими ознаками та пріоритетами* розрізняють традиційні, дітоцентриські і подружні родини, поява та домінування яких відображають історичний поступ розвитку інституту сім'ї.

Рис. 1.32. Типологія родин за ключовими пріоритетами

В сучасних родинях ці типи існують паралельно, змішано, хоча і зберігаючи основні ознаки якогось типу. Якщо в традиційній сім'ї основою взаєностосунків є пошана до чоловіка і батька як головного авторитету, то в дітоцентриській такою об'єднувальною ланкою є щастя дитини. Відносини чоловіка і дружини у подружній родині є взаєминами рівноправних особистостей, що мають спільні чи узгоджені життєві та сімейні цінності, а народження та виховання дитини у такої подружньої пари є одним із ряду повноцінних родинних напрямків розвитку.

1.4. Життєвий цикл сім'ї

Поняття про життєвий цикл сім'ї та його релятивність

Сім'я – це система, яка постійно змінюється, має свою динаміку, що характеризується певними типовими стадіями, які складають життєвий цикл.

! Життєвий цикл сім'ї – це історія життя сім'ї, її протяжність у часі, власна динаміка; повторюваність, що відображає регулярність сімейних подій

Визнання існування відмінностей взаємодії членів родини з різним стажем сімейного життя привело до необхідності визначення основних стадій життєвого циклу сім'ї. Важливість такої періодизації багато в чому визначається тим, що для кожної стадії життєвого циклу характерні типові проблеми розвитку, знання яких допоможе подружжю підготуватися до їх появи та розв'язання, а психологам і психотерапевтам – розробити систему рекомендацій з надання соціальної та психологічної допомоги родині.

Ідея про сімейні цикли започаткувалася в психології в 40-х роках ХХ століття, прийшовши з соціології. Поняття циклу розвитку сім'ї було використано вперше в 1948 році Е. Дювалль і Р. Хілом на американській

конференції по сімейному життю, де ними була зроблена доповідь про динаміку сімейної взаємодії. Первинно було виявлено 24 стадії сімейного циклу, надалі їх звели 7-8 типових стадій. Наукове вивчення життєвого циклу родини супроводжувалось виокремленням ряду його типових характеристик:

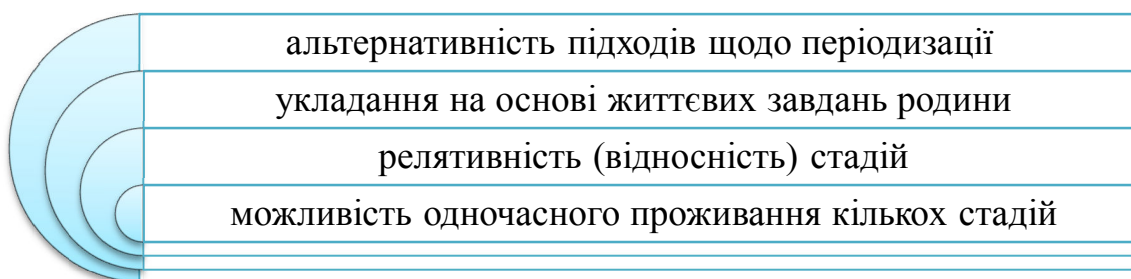

Рис. 1.33. Характеристики родинного життєвого циклу

Наразі існують різні класифікації етапів життєвого циклу сім'ї. При цьому основу класифікації складає специфіка завдань, які повинна вирішувати родина як група на кожному етапі для свого подальшого успішного функціонування. Зазвичай така періодизація базується на зміні місця дітей в сімейній структурі, що відображено у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Природно, що не будь-яку сім'ю можна розглядати через призму схеми, позаяк існують численні сімейні групи, які не підпадають ні в одну класифікацію. Зокрема, це інфертильні сім'ї, родини з різновіковими дітьми, подружжя, яке має дітей від попередніх шлюбів, неповні розширені сім'ї тощо. Однак спільною ознакою для будь-якої родини є необхідність вирішення завдань певної стадії життєвого циклу, від чого залежить подальше успішне функціонування сім'ї.

Доволі часто проблеми в сім'ях виникають через те, що її члени не можуть плавно перейти з однієї стадії в іншу або одна стадія накладається на іншу (приміром, розлучення, повторний шлюб тощо). В цьому випадку родина живе одночасно в двох, а іноді й трьох стадіях з різними завданнями:

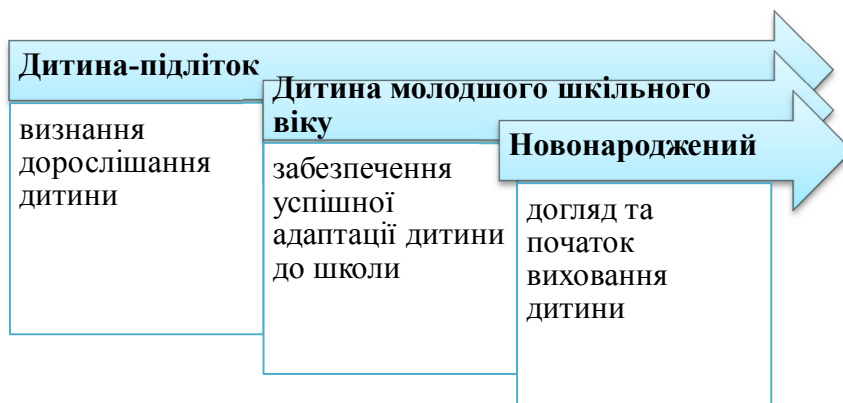

Рис. 1.34. Завдання родини з трьома дітьми різного віку

Наприклад, у родині, де є маленька дитина та підліток, з'являються проблеми, які властиві двом фазам розвитку сім'ї водночас, що створює додаткові труднощі в реалізації подружніх і батьківських функцій, але становить специфіку саме цієї родини.

Важливо, що розробка життєвого циклу сім'ї лише за ознакою народження і виховання дітей є обмеженою і тому не може вважатися єдино правильною, оскільки родина – це не тільки підсистеми батьків і дітей. Це, в першу чергу, підсистема подружніх взаємин, яка формально існує від її реєстрації до розірвання або припинення шлюбу.

Загальна характеристика основних етапів родинного життєвого циклу

Враховуючи відносність життєвого циклу сім'ї, науковці все-таки виокремили певні типові його стадії, властиві більшості родин.

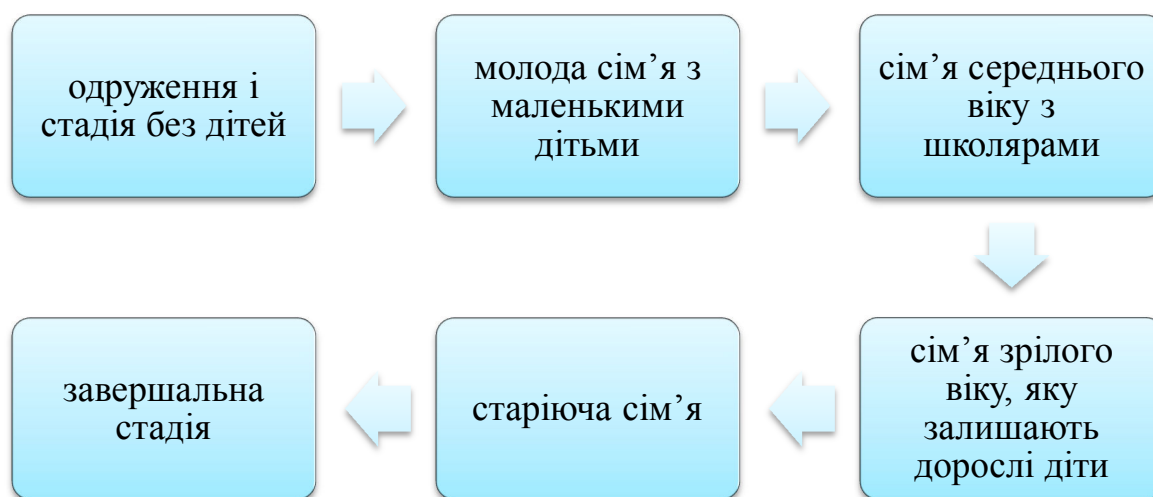

Рис. 1.35. Основні стадії родинного життєвого циклу

Відповідно до розгортання родинного життєвого циклу можна виокремити типові завдання та проблеми на різних стадіях.

1. Одруження і стадія без дітей.

Після весілля молодят чекає складний період пристосування до нового статусу – подружньої пари. На цій стадії подружня пара повинна:

- адаптуватись до змін соціального та родинного статусу,
- визначити зовнішні та внутрішні межі сім'ї: хто із знайомих чоловіка або дружини і як часто буде допущений у родину; наскільки дозволено перебування членів подружжя поза сім'єю без партнера; наскільки припустиме втручання в шлюб з боку батьків подружжя.

Шлюбна адаптація передбачає вироблення здатності молодят знаходити компроміси у всіх проблемних питаннях родинного життя, тому на цій стадії

молоде подружжя проводить багато переговорів і вчиться домовлятися. Типовими проблемними «зонами» цієї стадії є:

<i>господарсько-економічний аспект</i>	<i>комунікативний аспект</i>	<i>соціально-рольовий аспект</i>
<ul style="list-style-type: none"> • взаємодія в організації повсякденного побуту; • матеріальне забезпечення та фінансова підтримка 	<ul style="list-style-type: none"> • встановлення психологічної дистанції з генетичними родинами; • закріплення інтимності та близькості у взаєминах 	<ul style="list-style-type: none"> • первинне узгодження подружніх (сімейних) ролей; • народження та виховання дітей, • кар'єра кожного з членів подружжя

Рис. 1.36. Типові проблемні питання першої стадії родинного життєвого циклу

Під час обговорення молодятами перспектив дітонородження постає питання народження першої дитини і кількості дітей в сім'ї. Наразі багато молодих подружніх пар відкладають це питання на невизначений час. Якщо ж виявиться факт безпліддя когось з подружжя, тоді постають нові питання: лікування чи взяття прийомної дитини на виховання або ж, як альтернатива, розлучення і спроби створити іншу родину.

2. Молода сім'я з маленькими дітьми.

Успішність проходження цієї стадії суттєво залежить від попередньої – наскільки гармонійно подружжя пройшло первинну адаптацію, а також від готовності подружньої пари до батьківства.

Характерними ознаками цієї стадії є:

розділ ролей, пов'язаних з батьківством і материнством, їх узгодження	матеріальне забезпечення нових умов життя сім'ї
пристосування до великих фізичних і психічних навантажень	обмеження загальної активності подружжя за межами сім'ї, недостатні можливості побути наодинці

Рис. 1.37. Типові ознаки другої стадії родинного життєвого циклу

На початку цієї стадії багато проблем виникає у взаєминах подружньої пари, згодом долучаються питання спілкування з близькими людьми у новому статусі (бабусями та дідусями). По мірі зростання дитини постають питання вибору для неї дошкільного виховного закладу, а згодом – підготовки до школи. Якщо мова йде про неповну родину, то для батька чи матері постає складне завдання – поєднати професійну діяльність з побутовими проблемами та вихованням дитини.

3. Сім'я середнього віку з школярами.

Час вступу дитини до школи може спровокувати родинну кризу, тому що якості дитини як продукт виховної діяльності батьків стають об'єктом зовнішнього соціального огляду (педагогів, інших батьків). Також подружжя усвідомлює, що дитина колись виросте і покине родину, а вони залишаться вічна-віч один з одним.

На цій стадії батьки вирішують проблеми:

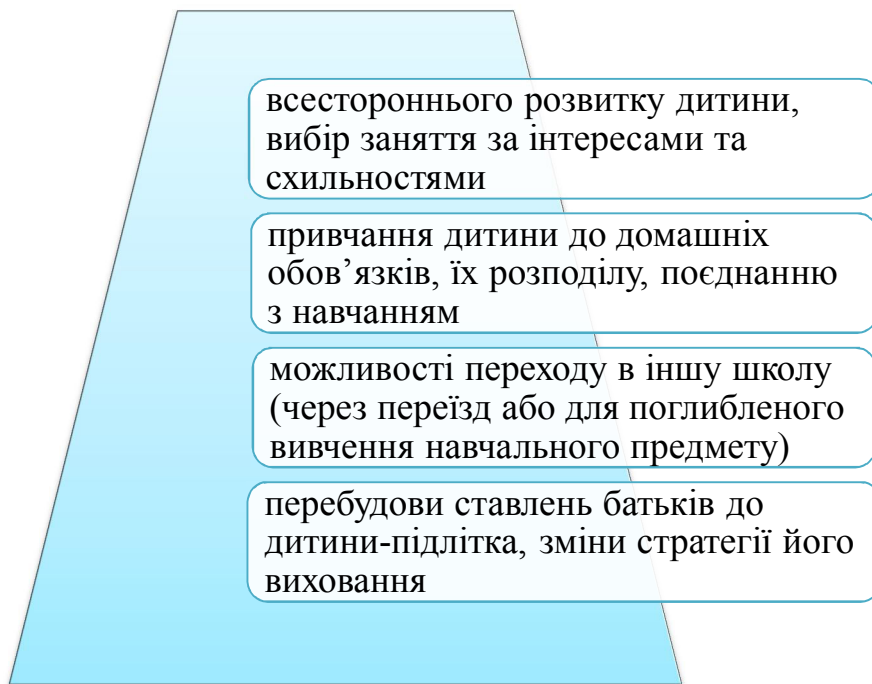

Рис. 1.38. Типові проблеми третьої стадії родинного життєвого циклу

У більшості родин мають місце проблеми навчання та виховання дитини, які загострюються по мірі її дорослішання. Ця стадія зазвичай співпадає з апогеєм власної кар'єри батьків, тому душевному світу дитини надається менше уваги, дефіцит якої підліток поповнює серед ровесників. Іноді взагалі виникає проблема втрати дитиною авторитету батьків. Згодом постає ще одна важлива проблема – невідповідність надій, прогнозів батьків реальним особистісним якостям дитини юнацького віку.

На цьому тлі у подружжя можуть з'явитися проблеми з їх власними батьками, які, старіючи, починають все частіше нездужати і вимагають

догляду. Середнє покоління, таким чином, переживає внутрішній родинний міжпоколінний тиск, який ускладнює родинні взаємини.

4. Сім'я зрілого віку, яку залишають діти.

Переважно ця стадія родинного циклу співпадає з кризою середини життя, яку переживають члени подружжя. Часто в цей період життя чоловік чи дружина усвідомлює, що всупереч юнацьким мріям вище кар'єрними сходами вже не піднятися, і розчарування може відбитись на всю сім'ю, особливо на подружнього партнера. Водночас конструктивні наслідки переживання кризи середини життя породжують кристалізацію цінностей подружнього та родинного життя. У подружньоцентриській сім'ї дорослість дітей сприймається як закономірний процес, що завершує їх соціалізацію і переключає інтереси членів подружжя на інші аспекти родинного життя.

Якщо родина мала виражений дітоцентриський характер, то з дорослішанням і відходом дітей у самостійне життя між подружжям наростає емоційне відчуження, загострюються старі розбіжності та проблеми, рішення яких було відкладене через народження дітей. В сім'ях, де є тільки один з батьків, він може переживати відхід дитини як початок самотньої старості.

Досягнення дітьми дорослості та їх одруження призводить до включення у родину нових її членів – невістки чи зятя, їх адаптації, розв'язання житлового питання для молодят. При появі внуків може постати проблема, чи має бабуся, якій ще далеко до виходу на пенсію, залишати роботу для їх догляду.

Таким чином, головними завданнями цієї стадії є:

Рис. 1.39. Типові завдання четвертої стадії родинного життєвого циклу

5. Старіюча сім'я.

На цій стадії зазвичай відбуваються суттєві соціально-рольові зміни щодо членів подружжя, перед якими постають завдання:

- пристосування до виходу на пенсію та зміна стилю життя,
- зміцнення шлюбних взаємин,

- догляд за шлюбним партнером.

Коли люди похилого віку виходять на пенсію або робота займає тільки частину їх часу, то поновлюються подружні відносини, додається новий зміст сімейним функціям (наприклад, виховна функція виражається участю у вихованні внуків). Через обмеження фінансових можливостей ймовірним є переїзд на нове місце проживання в іншу місцевість або в більш скромну оселю (в село, на дачу тощо).

Вихід на пенсію й обмеження самореалізації можуть зробити перебування шлюбних партнерів один з одним проблемним чи, навпаки, допомогти пристосуватися до життя на пенсії за рахунок інтенсивного спілкування, взаємного догляду, спільних інтересів.

б. Завершальна стадія життєвого циклу сім'ї.

Ця стадія розпочинається зі смертю одного члена подружжя і реалізується через такі аспекти:

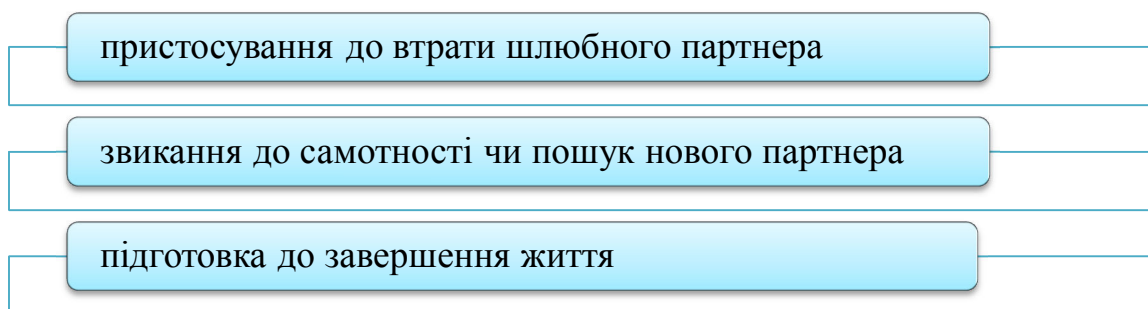

Рис. 1.40. Типові завдання завершальної стадії родинного життєвого циклу

Овдовілий член подружжя часто змушений шукати прихисту у родині дорослих дітей. В цьому випадку самотня людина повинна змінювати свій життєвий стиль і мимовільно приймати спосіб життя, який пропонується їй дітьми. Іноді овдовіла людина вимушено переїздить з сім'ї однієї дитини до іншої, що погано позначається на фізичному і психічному стані стареньких. Бабуся чи дідусь, яких власні дорослі діти не балують увагою, шукає і знаходить утіху у внуках, компенсуючи цією прихильністю недолік емоційного тепла в родині.

Трапляється, що знаходячись в сім'ї власних дітей, людина похилого віку болісно переживає свою психологічну ізоляцію від інших, бо зайняті своїми проблемами сини чи доньки мало цікавляться її думкою та самопочуттям. Як вихід з ситуації, щоб позбутися самотності і мати нагоду задовольняти потребу в спілкуванні з людьми свого покоління, овдовіла людина (здебільшого чоловік), не дивлячись на похилий вік, вступає в новий шлюб. Тоді може збільшуватися її емоційна і фізична дистанція з власними дітьми, аж до повного розриву взаємостосунків.

Запитання та завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте специфіку психології сім'ї як наукової галузі, розкрийте її прикладне значення.
2. Встановіть зв'язки психології сім'ї з іншими психологічними галузями та окремими науками.
3. Визначте переваги та недоліки наукового підходу до вивчення сімейного життя.
4. Яке значення для Вас має вивчення сімейної психології?
5. Диференціюйте поняття «шлюб» і «сім'я».
6. Проаналізуйте роль сім'ї у різних концепціях формування особистості (наприклад, психоаналіз, біхевіоризм, гуманістична психологія тощо).
7. Спираючись на історичну динаміку інституту сім'ї, визначте позитивні та негативні аспекти основних етапів її розвитку.
8. Розкрийте національні особливості шлюбно-родинних взаємин українців. Визначте ступінь демократичності цих взаємин.
9. Чи згодні Ви з думкою, що українська сім'я поступово вироджується? Відповідь аргументуйте.
10. Які типові позитивні та негативні особливості характерні для сучасної української родини?
11. Проаналізуйте основні напрями вітчизняної державної політики щодо підтримки інституту сім'ї та визначте їх ефективність.
12. Які сімейні цінності культивують сучасні засоби масової інформації?
13. Розкрийте переваги та недоліки шлюбу для особистості.
14. Порівняйте психологічні особливості зареєстрованого та незареєстрованого шлюбу.
15. Перерахуйте ознаки психологічно здорової та проблемної сім'ї.
16. Розкрийте типові психологічні проблеми неповної родини.
17. Охарактеризуйте кілька форм нетрадиційних моделей сучасних родин та їх позитивні й негативні сторони.
18. Визначте проблеми надміру відкритих чи навпаки, закритих родинних меж.
19. Проаналізуйте етапи життєвого циклу бездітної родини.
20. Опишіть Ваш образ ідеальної родини.
21. Охарактеризуйте власну генетичну родину за різними класифікаціями.
22. Розкрийте зміст тих родинних функцій, до виконання яких Ви залучались.
23. Визначте розподіл формальних і неформальних сімейних ролей у Вашій генетичній родині та їх продуктивність для носіїв.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН

2.1. Психологія формування шлюбної пари

Особливості дошлюбного періоду

Приймаючи рішення про одруження, людина спирається на свій життєвий досвід, накопичений нею під час дошлюбного періоду.

! Дошлюбний період – це життя людини від народження до одруження

Впродовж дошлюбного періоду відбувається накопичення молодою людиною досвіду родинної взаємодії в генетичній сім'ї, формування шлюбних настанов, накопичується досвід спілкування з протилежною статтю. Важливим завданням дошлюбного періоду є досягнення базової психологічної незалежності від батьківської родини, оскільки молода людина може уникати одруження через причини, які криються усередині її генетичної сім'ї (наприклад, досвід негативної взаємодії батьків), чи, навпаки, прагнути передчасного одруження, намагаючись звільнитися від залежних відносин з батьками. Генетична родина суттєво впливає й на формування у юнака чи дівчини загальної шлюбної мотивації, яка складається задовго до прийняття рішення про одруження з конкретною людиною.

Сучасні психологи розрізняють три види *шлюбної мотивації*:

Факт шлюбу	Тип шлюбу	Певна людина
<ul style="list-style-type: none"> • «Пора» • «Як у всіх»	<ul style="list-style-type: none"> • «Принц» • «Фотомодель»	<ul style="list-style-type: none"> • «Коханий» • «По душі»

Рис. 2.1. Різновиди шлюбної мотивації

Якщо йдеться про *мотивацію на сам факт шлюбу*, то головним є намір одружитись. Зазвичай це відбувається під впливом інших (батьків, знайомих) при реалізації гасла: «Пора!» чи бажання не відрізнятись від більшості. При цьому інша людина є тільки засобом для виконання заповітного бажання, і тому загалом не важливо, який саме партнер поряд. Шлюб може виявитись щасливим, якщо між подружжям виникне родинна гармонія, але існує ризик, що згодом зустрінеться людина, яка здатна викликати сильне почуття кохання.

Мотивацію на певний тип шлюбу мають упевнені люди, які орієнтуються на партнера, здатного здійснити їх мрії, відповідного їх уявленню про

престижний варіант шлюбних відносин. Загрозу такому шлюбу становлять оцінно-порівняльні вибори (завжди можна знайти когось ще краще) та виникнення кохання не до шлюбного партнера, а до іншої людини.

Оптимальною вважається шлюбна *мотивація на певну людину*, бо в цьому випадку обранець сприймається як конкретна реальна людина зі всіма перевагами і недоліками. Це свідомий вибір зі схваленням певної людини і особистою відповідальністю за свої почуття.

Загальна шлюбна мотивація визначає безпосередні мотиви одруження, які спонукають людину до пошуку шлюбного партнера.

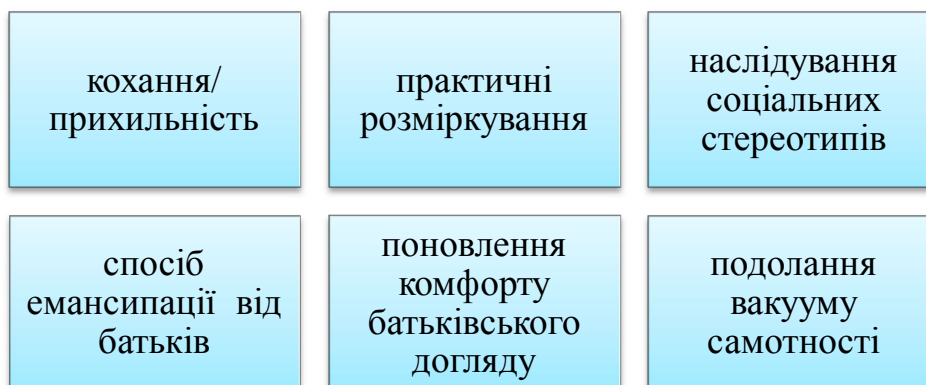

Рис. 2.2. Типові мотиви одруження

Так, молода людина, налаштована на одруження за палкими почуттями, буде орієнтуватися у пошуках шлюбного партнера, якого кохатиме (бажано, взаємно) чи принаймні відчуватиме до нього прихильність. Якщо зі шлюбом людина прагне отримати якісь матеріальні вигоди (на кшталт грошей, житла), то її провідними мотивами одруження є практичні розміркування.

Молоді люди можуть обрати шлюб як засіб звільнення від батьківської опіки. Трапляються й зворотні ситуації: юнак чи дівчина, позбавлений комфорту батьківського догляду, прагне поновити його у шлюбі. Одруження у більш пізньому віці може зумовитись дефіцитом близького спілкування і підтримки внаслідок тривалої самотності. Здебільшого пошук шлюбного партнера спирається на поєднання декількох мотивів.

У дошлюбному періоді формуються й *внутрішні фактори* вибору шлюбного партнера, які запропоновані М.М. Наричиним. Вчений зазначає, що ці фактори, зазвичай залишаючись неусвідомлюваними, суттєво впливають на формування гармонійної подружньої пари.

Сценарій батьківської родинної взаємодії підштовхує молоду людину вибирати собі подружнього партнера, схожого на батька/матір або ж протилежного їм. Сценарій подружньої пари батьків впливає не лише на дошлюбні критерії вибору, а й поведінку під час передшлюбного періоду і в

шлюбі, ставлення до чоловіка (дружини), тривалість шлюбу, кількість шлюбів і т.д.

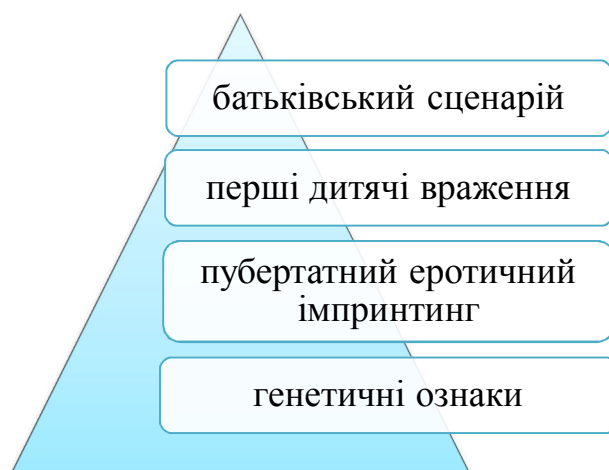

Рис. 2.3. Внутрішні фактори вибору шлюбного партнера

Важливими є й *дитячі враження*, що втілюються у перших навичках спілкування, симпатіях, які переживаються у дитячому садочку, школі тощо. Дуже приваблюють люди, схожі на перших нерозлучних друзів, навіть якщо зараз важко пригадати їх особистість. Головне – з такими людьми був позитивний досвід спілкування у дитинстві, і припускається, що і з новим знайомим все складеться так само вдало.

Пам'ять людини підліткового та юнацького віку міцно фіксує *перші еротичні враження*, тобто відбувається так званий імпринтинг статевого дозрівання. Згодом людина, що схожа на ту, яка викликала перші хвилюючі переживання, перші бажання, перший оргазм, може знов вселити душевний трепет, викликати потяг і навіть кохання.

Якщо людині не подобаються якісь власні параметри зовнішності чи організму, і вона не хотіла би, щоб з цим мучилися її діти, то вона підсвідомо обирає подружнього партнера із добре розвиненими відповідними якостями та відсутніми комплексами (наприклад, мініатюрна жінка обирає високого чоловіка). Потреба підібрати гарну *генетичну базу* для нащадків має біологічне походження і спрямована на покращення роду, однак на успішність шлюбу не впливає.

Вже в юнацькому віці взаємодія з протилежною статтю набуває вибіркового та критичного характеру, орієнтованого на вибір супутника життя. Коло міжстатевої взаємодії диференціюється за різним рівнем близькості: одну людину юнак чи дівчина розглядає як майбутнього подружнього партнера, а іншу відразу викреслює з цієї категорії.

У психології існує ряд теорій, які розкривають суть вибору супутника життя. Найбільш раннім вважається психоаналітичний підхід, за яким (з подачі

З. Фрейда) вважається, що при виборі шлюбного партнера дівчина ідентифікує його з батьком як ідеалом чоловіка, а хлопець у нареченій шукає відповідність матері.

Деякі дослідники, як-от К. Мелвілл, уподібнюють процес вибору подружнього партнера торговельній угоді, причому «валютою» в обміні служать такі соціальні цінності двох людей, як їх соціальне походження, економічне становище, освіта, вік, зовнішність тощо.

Соціолог Р. Уінч у своїй теорії доповнювальних потреб говорив про те, що під час вибору дружини чи чоловіка кожна людина шукає того, хто спроможний максимально задовольнити її основні потреби. Задоволення та винагорода розглядаються як сили, що сприяють зближенню майбутнього подружжя. Підтверджує ці тези Р. Сентерс зі своєю інструментальною теорією підбору шлюбного партнера, який наголошує, що людина прагне до того, чії потреби подібні її власним або доповнюють їх.

Теорія кохання А. Рейса пояснює механізм вибору шлюбного партнера як розвиток почуття кохання упродовж чотирьох послідовних і взаємопов'язаних етапів:

Рис. 2.4. Етапи та критерії вибору шлюбного партнера за Рейсом

Однією з найбільш популярних є ціннісно-рольова теорія Б. Мурштейна, яка ґрунтується на двох важливих тезах:

- на кожному ступені розвитку взаємин потенційних шлюбних партнерів міцність їх відносин залежить від так званої рівності обміну (відбувається облік плюсів і мінусів кожного індивіда, кожна людина намагається одружитися з найбільш привабливим для себе партнером);
- шлюбний вибір включає в себе серію послідовних стадій, під час яких фільтруються (вивчаються й аналізуються на предмет відповідності запитам) якості потенційного супутника життя:

Рис.2.5. Стадії вибору шлюбного партнера за Мурштейном

Динаміку вибору шлюбного партнера розкриває теорія Б. Адамса, за якою первинний потяг провокують зовнішні особливості людини, такі як фізична привабливість, товариськість, врівноваженість і загальні інтереси. Стосунки, що зав'язалися, зміцнюються завдяки реакціям оточуючих, отриманню статусу пари, почуттям затишку і спокою в присутності один одного. Потім пара вступає в стадію взаємних зобов'язань і інтимності, що ще більше зближує партнерів. Члени пари, які пов'язали себе взаємними зобов'язаннями, вивчають погляди і цінності один одного. На завершення цієї стадії пара приймає рішення про одруження.

Психологічні аспекти передшлюбного періоду

Коли формується настанова на одруження в особистості, вона вступає у передшлюбний період.

! Передшлюбний період – завершальний етап дошлюбного періоду, впродовж якого відбувається вибір подружнього партнера та підготовка до одруження

У цьому періоді зазвичай виділяють *передшлюбне знайомство* та *передшлюбне залицяння*. За даними статистики, передшлюбне знайомство молоді найчастіше відбувається у місцях відпочинку і проведення дозвілля (37%) або ж за місцем навчання чи роботи (31%), частина молодят (9%) знайомі з дитинства чи були сусідами, трохи менше (8%) – познайомились на вулиці чи в транспорті. Вже на етапі знайомства відбувається аналіз якостей потенційного партнера і, у випадку формування позитивного першого враження, приймається рішення про подальше зближення.

Під час передшлюбного залицяння людина шляхом самопрезентації прагне створити якомога краще враження про себе у очах потенційного партнера та схилити його до шлюбу. Водночас продовжується вивчення якостей потенційного подружнього партнера, наслідком якого є підтвердження власного наміру одружитись чи згортання стосунків.

Стаючи ядром нової сім'ї, члени подружжя стають «родичами» за власним вибором, не будучи кровно спорідненими. Тому людям потрібно у передшлюбному періоді багато сил витратити на правильний вибір, а згодом докладати немало зусиль для його збереження.

При виборі шлюбного партнера люди відштовхуються від певних критеріїв. *Критерії вибору* шлюбного партнера – це досить добре вивчений аспект сімейної психології. Різні вчені виділяють неоднакові критерії, але фактично всі автори однак називають певний їх набір:

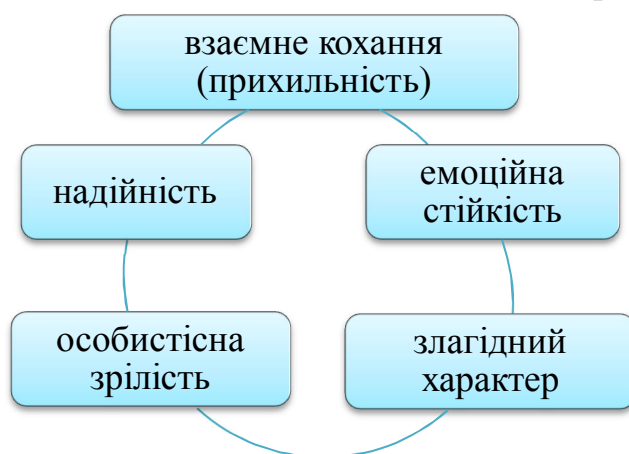

Рис. 2.6. Критерії вибору шлюбного партнера

Науковці виявили *гендерні відмінності* у шлюбних очікуваннях. Чоловіки більше стурбовані такими рисами, які прямо або побічно свідчать про репродуктивні можливості жінок — молодість, приваблива зовнішність. Жінки ж більше зацікавлені в матеріальних можливостях чоловіка, його здатності мати сім'ю і виховувати дітей.

Найбільш загальними завданнями, які реалізуються впродовж передшлюбного періоду, є:

Рис. 2.7. Функції передшлюбного періоду

Протягом передшлюбного періоду молоді людини багато часу проводять разом, розмовляють, сперечаються, діляться враженнями, будують плани на майбутнє. У їх відносинах присутня ідеалізація партнера. Сексуальне життя характеризується частотою контактів, гостротою відчуттів, постійним експериментуванням. Емоційні відносини не тільки у край насичені, але і дуже нестабільні, коли обожнювання легко змінюється образою, а гнів – поблажливістю. Побутові проблеми на зразок розподілу обов'язків і планування сумісного бюджету поки що не турбують.

Під час проектування сумісного життя наречені моделюють майбутнє, накопичуючи досвід родинного співробітництва. Ключовим моментом тут виступає довіра один до одного і обговорення своїх очікувань. Оптимальне проходження молодими людьми передшлюбного періоду, яке завершується підтвердженням ухваленого рішення про одруження, передбачає:

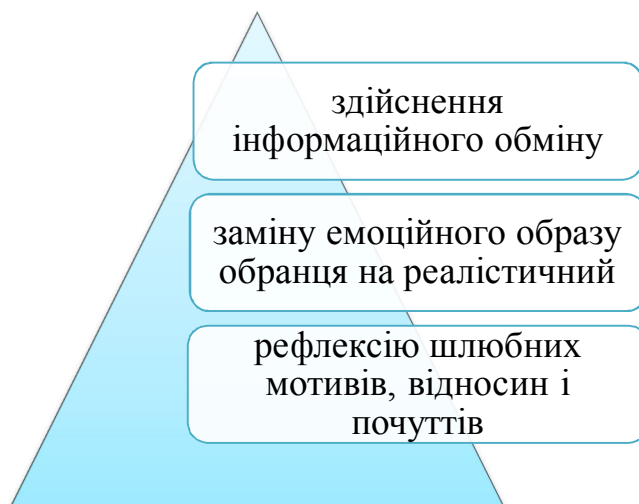

Рис. 2.8. Психологічні завдання передшлюбного періоду

Передшлюбний інформаційний обмін, що базується на взаємній довірі та саморозкритті, передбачає з'ясування деталей біографії, стану здоров'я, в тому числі й репродуктивного, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, рольових очікувань. Під час передшлюбного інформаційного обміну складаються більш-менш детальні психологічні портрети наречених, вивчаються особливості їх батьківських сімей, які потім суттєво впливатимуть на успішність шлюбу. Зокрема, важливою є згода батьків на шлюб їх дорослих дітей і позитивна оцінка союзу, що намічається. Окрім цього науковці виділяють *прогностично сприятливі чинники*, які підвищують вірогідність успішних і гармонійних відносин в шлюбі. Йдеться про:

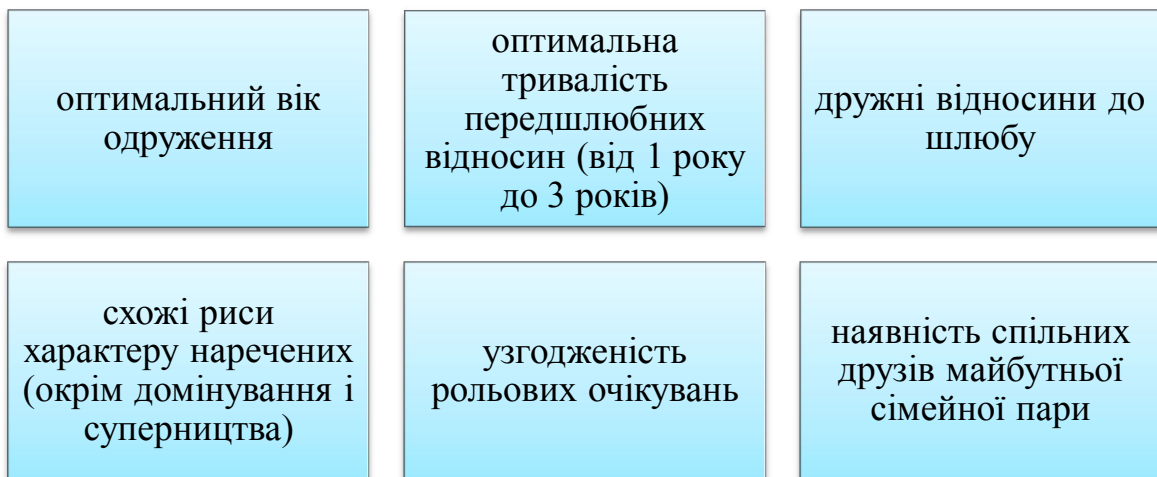

Рис. 2.9. Позитивні передшлюбні чинники

Водночас існують так звані передшлюбні *чинники ризику*. До них відносять:

- ранній /пізній вік наречених,
- значну різницю у віці наречених,
- суттєві відмінності у статусі (освіта, професія, походження),
- відсутність братів/сестер,
- неповну генетичну родину,
- нестійкі передшлюбні відносини,
- надто короткі чи навпаки, задовгі дошлюбні відносини,
- негативне ставлення батьків до шлюбу,
- дошлюбну вагітність,
- неоптимальні мотиви одруження.

Окрім вищеперерахованих зовнішніх чинників, на заваді здійсненню успішного вибору шлюбного партнера можуть стати внутрішні *неусвідомлювані мотиви одруження*, визначені О. Добровичем:

- взаємне акторство, коли молоді люди грають романтичні ролі;
- спільність інтересів, коли збіг інтересів, загальне захоплення вважають спорідненістю душ;
- уражене самолюбство, яке спонукає досягти «заповітного» за всяку ціну, стимулює азарт і жадання перемоги через володіння «непокірним»;
- пастка неповноцінності, в якій зливаються воедино настанова подяки і відчуття реалізації «останнього шансу»;
- інтимний успіх, який зводиться до передбачення доброго шлюбу;
- взаємна легкодоступність, що дуже приваблює у дошлюбних відносинах;
- жалість, провина, почуття обов'язку, що сприймаються як власна шляхетність;
- порядність, коли шлюб стимулюється думкою найближчого оточення і відповідальністю перед ним;
- вигода, коли людина знаходить за допомогою такого союзу фінансове і матеріальне благополуччя;

- помста, коли вибір партнера та одруження скоюють «на зло кривднику»;
- боязнь самотності, коли шлюбний союз виступає в ролі порятунку від своїх проблем, від самого себе, від страху майбутнього життя.

Перешкоджати свідомому та відповідальному вибору шлюбного партнера можуть і *буденні стереотипи*:

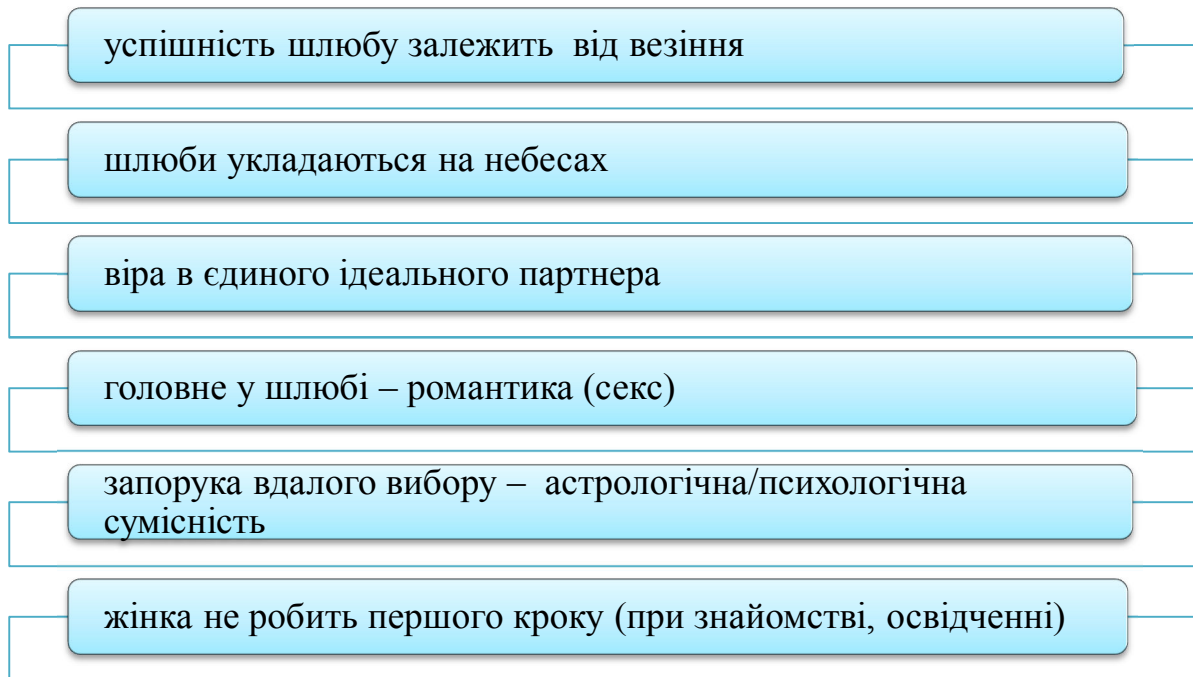

Рис. 2.10. Типові передшлюбні стереотипи

Російські психологи провели дослідження щодо визначення *якостей наречених, сприятливих* для успішного шлюбу. З'ясовано, що і для чоловіка, і для жінки це: оптимізм і емоційна жвавість; працелюбність і старанність; здатність виконувати підлеглі ролі при збереженні власної позиції; доброзичливість і співчутливість; уміння правильно витратити гроші.

2.2. Психологічні особливості молодої родини

Адаптація молодят до умов сімейного життя

Після весілля, з перших днів подружнього життя розгортається «притирання» характерів шлюбних партнерів, узгодження особистісних якостей і неминуче коригування відносин, які склалися між молодими людьми ще до одруження. В ході спільного життя молодятами як би уточнюється образ коханої людини, відбувається своєрідне руйнування якогось любовного засліплення. Навіть якщо мотивацією шлюбу було не почуття кохання, то процес глибокого пізнання один одного в умовах родинної взаємодії є неминучим – розгортається *ефект «скидання масок»*.

! Ефект «скидання масок» – більш глибоке пізнання молодятами один одного в звичних родинних умовах, що супроводжується побудовою реалістичного образу шлюбного партнера

Так, в ході спільного родинного життя можуть розкритись сприятливі для шлюбу риси дружини чи чоловіка, яких не було помітно при залицянні. Водночас ефект «скидання масок» може стати першою родинною кризою для молодят, якщо у передшлюбному періоді вони надто прикрашали свої особистісні якості й ідеалізували обранця. Внаслідок послаблення емоційності дошлюбних відносин після одруження, ідеалізація партнера теж послаблюється, тому ефект «скидання масок» може викликати розчарування чи конфлікт.

Молодому подружжю треба бути готовим до того, щоб пристосуватися до особливостей характеру, поведінки і звичок свого шлюбного партнера, прагнути мінятися самому. Взаємне прагнення до зміни себе заради благополуччя іншого і сім'ї в цілому дозволяє швидше пройти процес *первинної шлюбної адаптації* та створити міцну родину.

! Первинна шлюбна адаптація – процес пристосування членів подружжя до шлюбного життя, який полягає у поступовому взаємному узгодженні їх потреб, думок, почуттів і поведінки

Адаптація охоплює всі сфери сімейних відносин і базується на взаємному побутовому, емоційному, етично-культурному пристосуванні чоловіка і дружини, узгодженні ними існуючих до шлюбу зразків позасімейної поведінки, обов'язкове включення їх в коло взаємних родинних зв'язків. Первинна шлюбна адаптація має такі провідні аспекти:

Рис. 2.11. Аспекти первинної шлюбної адаптації за Цілуйко

На етапі первинної шлюбної адаптації перед молодятами неминуче постають певні труднощі. При цьому чоловіки і жінки по-різному до них відносяться.

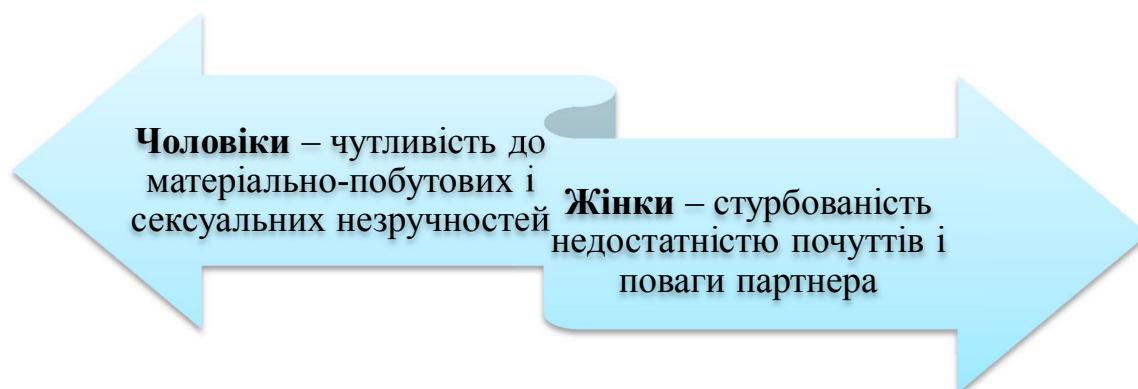

Рис. 2.12. Гендерні аспекти первинної шлюбної адаптації

Первинна шлюбна адаптація молодят відбувається в двох основних видах їх відносин: рольових і міжособистісних. *Рольова адаптація* включає узгодження уявлень про характер і розподіл сімейних обов'язків. Важливо обрати оптимальний для подружжя варіант розподілу – *традиційний* (приміром, чоловік заробляє гроші, дружина облаштовує побут) чи *партнерський* (обоє шлюбних партнерів заробляють гроші, розподіляють їх витрати за ступенем необхідності і можливості, облаштовують побут).

Більш глибокий характер має *міжособистісна адаптація* подружжя, яка охоплює три взаємозв'язані аспекти: афективний (емоційна складова відносин), когнітивний (ступінь їх розуміння) і поведінковий (реалізація у поведінці шлюбних партнерів).

Успішна міжособистісна адаптація передбачає певні базові ознаки:

афективний аспект	• емоційна близькість
когнітивний аспект	• високий ступінь взаєморозуміння
поведінковий компонент	• розвинуті вміння організації поведінкових взаємодій

Рис. 2.13. Ознаки успішної міжособистісної шлюбної адаптації

Психологи, що вивчають проблеми сім'ї та шлюбу, виділяють ряд особистісних якостей, які властиві як жінкам, так і чоловікам з поганою адаптивністю до подружнього життя.

Жінки з поганою пристосованістю:

- люблять сваритися, не здатні до прояву справжніх почуттів,
- егоїстичні, вдаються тільки до задоволення особистих інтересів,

- погані господарині і не стежать за собою удома,
- пихаті і надмірно критичні до чоловіка,
- не піклуються про дітей.

Чоловіки з поганою пристосовністю:

- не піклуються про матеріальний стан сім'ї, не виявляють цікавості до дому,
- образливі, невірні,
- не проявляють почуттів,
- не здатні домовитися про спільні справи з дружиною, грубі і здатні до фізичного насильства,
- мало вимогливі до власного розвитку, не мають ніяких інтересів.

На заваді успішній шлюбній адаптації молодого подружжя можуть стати багато причин, спільних для обох молодят, серед яких особливо вагомими є:

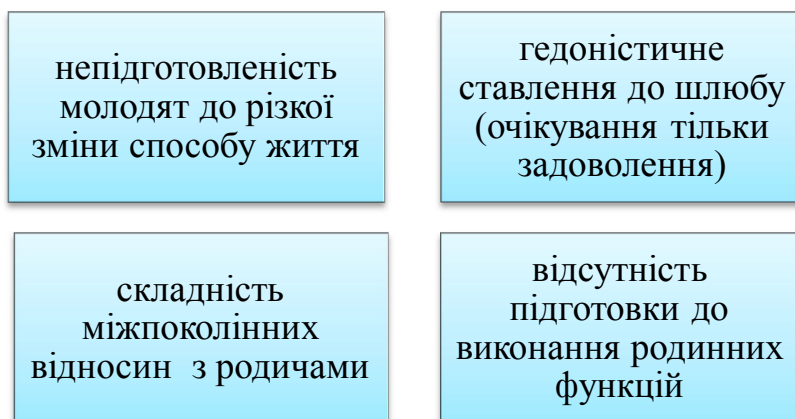

Рис. 2.14. Типові перешкоди успішної шлюбної адаптації

Після одруження кожному з подружжя варто проявляти терпимість, поступовість, послідовність, вміння поступатися у сварці, необхідно навчитися приймати свою «половинку» такою, якою вона є, враховувати всі її звички та недоліки, орієнтуючись на переваги.

Реалізація родинної побутово-економічної функції

Один з найскладніших і найвідповідальніших аспектів початку шлюбного життя – це реалізація господарсько-економічної функції, коли молодята стикаються з першими сімейно-побутовими проблемами.

Побутова праця займає близько 3-х годин на добу, забезпечуючи задоволення базових потреб життєдіяльності людини, що зумовлює необхідність брати до уваги цю сторону сімейного життя. Водночас, «побутова сфера» шлюбу не завжди присутня в уявленнях молоді про майбутнє родинне життя. Проблеми спільної побутової праці можуть стати непереборною

перешкодою в налагодженні щасливого сімейного життя, нерідко приводять спочатку до роз'єднаності подружжя, а потім і до розлучення. Тому молодтям не варто недооцінювати господарсько-побутову сторону сімейного союзу.

Успішна реалізація молодтями господарсько-економічної функції базується на трьох аспектах:

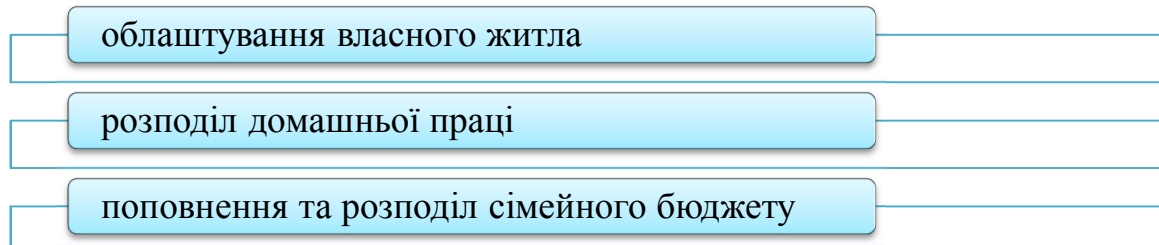

Рис. 2.15. Базові завдання господарсько-економічної функції

Вирішення всіх цих завдань може досягатися не відразу після одруження, але вони обов'язково повинні бути розв'язані в процесі розвитку шлюбних відносин.

Першою передумовою успішного розвитку сімейних відносин молодят є наявність окремого простору для їх сумісного мешкання. Окреме житло (або ж принаймні окрема кімната) дозволяє сформуватись новій родині як шлюбному співтовариству двох людей протилежної статі, як матимуть *приватне* фізичне, інтимне та духовне життя.

Не рідкісною є ситуація, коли молоде подружжя за відсутності власного житла продовжує жити кожний з своїми батьками чи починає сімейне життя на житлоплощі однієї з батьківських сімей, ведучи сумісне господарство разом з ними. Ці варіанти прийнятні лише в тому випадку, якщо передбачається розв'язання житлової проблеми молодят в найближчому майбутньому. Але існує ряд типових негативних наслідків обох вищезгаданих варіантів.

<i>Відокремлене проживання молодят</i>	формальний характер шлюбу (відсутність повноцінної взаємодії та згуртованості)
	втрата відповідальності перед шлюбним партнером
	спокуси для подружньої зради

Рис. 2.16. Типові проблеми відокремленого проживання членів подружжя

В цих умовах члени подружжя позбавлені можливості звикання один до одного, їх зустрічі носять епізодичний характер. Члени подружжя не переживають спільні радощі чи труднощі, пов'язані з вирішенням побутових проблем, народженням і вихованням дитини, зміцнюються в своєму егоїзмі, характерному більше для неодружених людей.

Свої негативні моменти присутні і у варіанті спільного проживання молодят у генетичній родині з батьками.

Проживання молодят з батьками	труднощі встановлення психологічної дистанції з генетичною родиною
	ризик втручання батьків у родинні взаємини молодят перекладання молодятами всіх родинних обов'язків на батьків

Рис. 2.17. Типові проблеми проживання молодят з батьками

Другим важливим аспектом господарсько-економічної функції є *облаштування свого житла та розподіл домашніх обов'язків*. Оселя, де мешкає подружжя, є матеріальним «дзеркалом шлюбу», тому дуже важливо, щоб зусиллями обох членів подружжя в ній підтримувався порядок, створювався затишок, панували спокій і взаєморозуміння. Родинний побут включає чіткий режим харчування та відпочинку, загальний порядок в оселі (затишок), та реалізується через:

- закупівлю продуктів харчування та приготування їжі;
- прання і прасування, прибирання оселі;
- ремонт побутових приладів і житла.

Побутова сторона шлюбу дуже тісно переплітається з міжособистісними відносинами між членів подружжя (так званим психологічним кліматом), причому саме психологічному клімату належить повідна роль у всій сфері побуту. Якщо в сім'ї все благополучно, то порядок як би доповнює і підкреслює сприятливу сімейну атмосферу; натомість навіть ідеальний порядок дратує за відсутності злагоди і взаєморозуміння між подружжям. У молодій родині часто сімейні негаразди можуть початися через розподіл домашніх обов'язків. Оскільки домашні справи ніколи не закінчуються, то молодят важливо раціонально розподілити побутову працю залежно від можливостей кожного члена подружжя. Як показує практика, розподіл побутових обов'язків між чоловіком і дружиною може здійснюватися в *різних формах*:

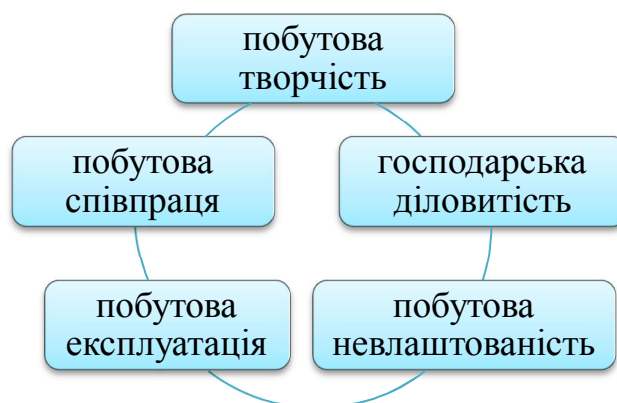

Рис. 2.18. Типові форми подружнього розподілу домашніх обов'язків

При домінуванні *побутової творчості* за взаємною ініціативою всі сімейні домашні справи виконуються подружжям разом, причому кожний береться за незроблену частину роботи, оскільки інший зайнятий. Ця форма встановлюється у молодят, між якими панує духовний комфорт і злагода. *Побутова співпраця* виявляється в тому, що основні справи в сім'ї члени подружжя виконують разом, але частина домашньої роботи строго диференційована: хтось завжди купує продукти, хтось миє посуд і т.п., а неприємні справи виконуються по черзі.

Якщо в родині панує *господарська діловитість*, то кожен член подружжя виконує свої домашні обов'язки за строгим попередньо узгодженим розпорядком. Якщо один з подружжя береться допомогти іншому поза цим розпорядком, це вважається послугою, яка якимось винагороджується: взаємною послугою, подякою, ласкою, подарунком.

У варіанті *побутової невлаштованості* відбувається перекладання подружжям один на одного сімейних побутових справ, яке призводить до того, що чоловік і дружина під різними приводами уникають виконання необхідної домашньої роботи. В результаті невлаштований побут вносить нервозність, викликає незадоволення членами подружжя один одним.

Найскладнішою є *побутова експлуатація* чоловіка або жінки, коли один з членів подружжя виконує всю домашню роботу (здебільшого це дружина). З часом така форма побутового співіснування приводить до розбіжностей і конфліктів у родині. За підрахунками соціологів, на домашню роботу жінка витрачає близько 40 годин в тиждень (стільки, як і на виробництві), що дає підстави говорити про її «подвійний робочий день». Природно, що перевантаження господарськими обов'язками фізично і морально стомлює жінку, що провокує її негативні емоційні стани та конфлікти з чоловіком. За даними білоруського вченого Н.Г. Юркевича, там, де домашні обов'язки цілком або майже цілком виконує дружина, невдалих шлюбів майже в два рази більше, ніж щасливих.

При розподілі домашніх побутових обов'язків молодят доречно враховувати певні особливості чоловічої психології:

більша схильність до дотримання гендерних стереотипів («чоловіча робота - жіноча робота»)

відтворення традицій генетичної родини («кухарика завжди мама»)

тимчасове ухилення від домашніх справ унаслідок природної потреби у розслабленні

Рис. 2.19. Розповсюджені настанови чоловіків щодо домашньої побутової праці

В розподілі обов'язків завжди фігурують індивідуальні настанови, позиції членів подружжя. Є жінки, які не терплять, коли чоловік допомагає на кухні, інші вважають, що це – його обов'язок. Ідеальним варіантом для подружжя є така форма розподілу побутових справ, яка влаштовує обох молодят і сприяє родинному матеріальному і психологічному добробуту.

Облаштування родинного гніздечка вимагає не тільки моральних і фізичних, але і фінансових витрат, тобто сімейний побут тісно пов'язаний з сімейною економікою. Тому третім аспектом господарсько-економічної функції є *правильне планування і витрати сімейного бюджету*.

Молодятам важливо виявити базові вміння планування і контролю сімейного бюджету, враховуючи основні статті витрат:

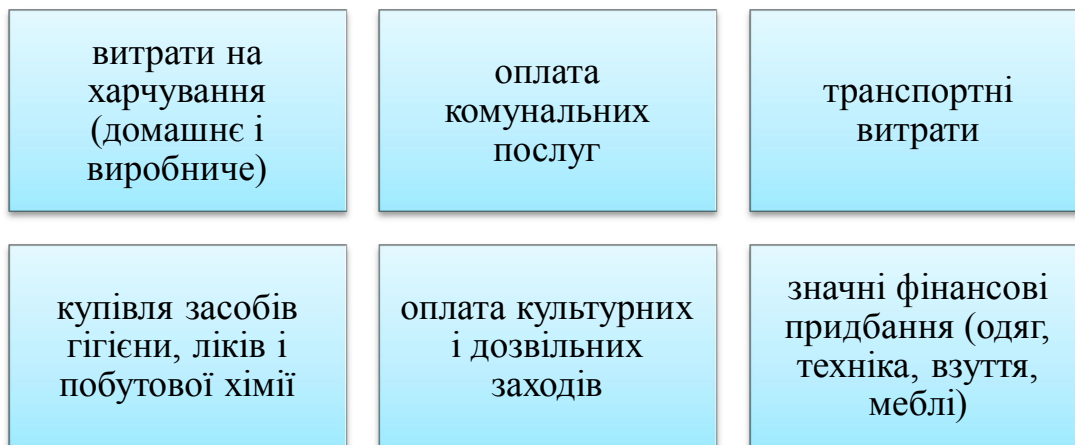

Рис. 2.20. Основні родинні фінансові витрати

Також важливо, що у молодят склалась звичка мати певні кошти на непередбачені витрати, а сімейний бюджет розподіляти за участю та згодою обох членів подружжя. Природно, що без попередніх накопичень, батьківської допомоги або кредиту молодятам важко починати сумісне життя, особливо, якщо вони ще не здобули професію або зазнають труднощів з працевлаштуванням. Надмірні фінансові апетити молодої родини можуть привести до боргів, пошуку додаткового заробітчанства, що зрештою позбавить подружжя можливості сумісного відпочинку, призведе до утомленості, роздратування, які спровокують конфлікти.

Взаємини молодого подружжя з батьками

На психологічний клімат молодої сім'ї впливає і те, як складаються відносини між представниками різних поколінь генетичних родин, між молодятами й їх батьками, зокрема між зятем і тещею, невісткою та свекрухою тощо.

Динаміка побудови взаємостосунків між молодим подружжям і їх батьківськими родинами охоплює такі стадії:

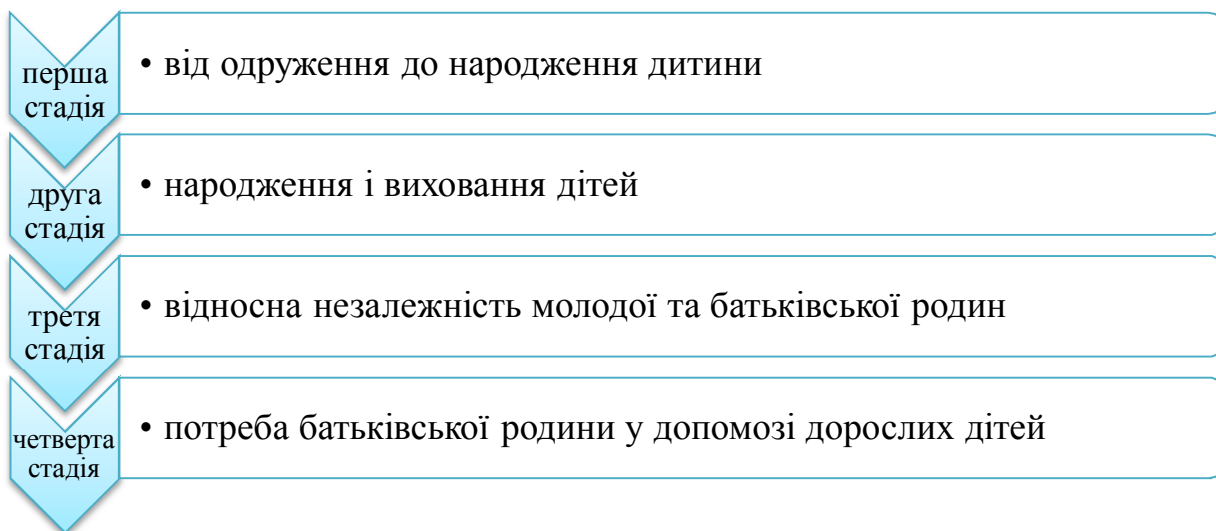

Рис. 2.21. Стадії розвитку взаємин молодого та батьківської родин

На *початковій стадії* виразно виявляється прагнення молодого сім'ї до автономії, до самостійності в рішеннях, в господарських справах, яке свідчить про соціальну і психологічну зрілість членів подружжя, їх готовність до шлюбу та сімейного життя. Водночас доречними є економічна допомога, поради батьків щодо сумісного життя молодят, що дозволяють осмислити і подолати перші труднощі взаємної адаптації. Перебудова відносин між батьками і їх дорослими дітьми, що стали тепер подружжям і створили свою власну сім'ю, вимагає багато часу і доброти, проявів взаємної терпимості, пошани один до одного, вміння прощати помилки.

Друга стадія розгортається, коли у молодого подружжя народжується дитина, і вони та їх батьки переходять у новий родинний статус – батьків та бабусь і дідусів відповідно. На противагу попередній стадії, коли молодята прагнули до автономії від генетичної родини, цей етап взаємин характеризується зближенням, пов'язаним з потребою допомоги старшого покоління у догляді і вихованні дітей. Згодом, коли представники старшого покоління вступають в пенсійний вік, їх допомога у вихованні внуків стає особливо інтенсивною.

Частина молодих сімей на цій стадії взаємодії з батьківською сім'єю стикаються з серйозною проблемою:

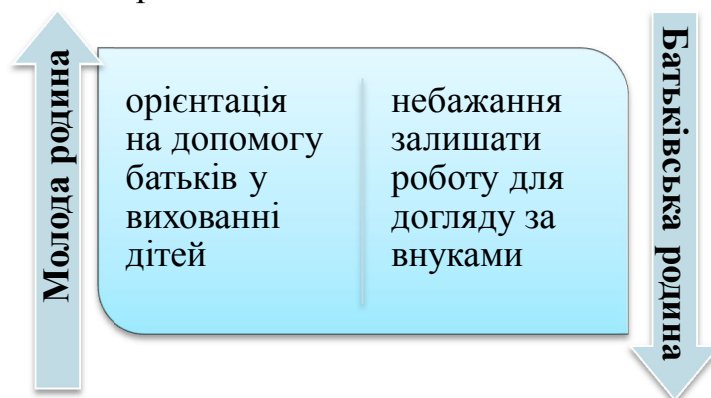

Рис. 2.22. Проблема взаємодії дорослих дітей і їх батьків

У цій ситуації ймовірні взаємні образи, необґрунтовані претензії, конфлікти. Кожна сімейна група шукає та знаходить прийнятний вихід з цієї ситуації і зазвичай з часом знову налагоджує відносини емоційної та психологічної близькості поколінь.

Згодом розгортається *третьє стадія* – відносно незалежності сімей один від одного. Дорослішання внуків зменшило турботи їх батьків і бабусь і дідусів. Водночас представники старшого покоління ще легко справляються з домашнім господарством, фізично здатні себе обслужити.

Завершальна стадія розвитку відносин родинної групи охоплює період в житті батьківської сім'ї, коли вже старі батьки реально потребують допомоги молодого покоління, їм потрібен фізичний догляд, турбота, емоційна підтримка. Тому саме на цій стадії нерідко знову відбувається возз'єднання двох родин, і відносно невелика сімейна група перетворюється на розширене об'єднання.

Більшість сучасних молодих людей хотіли б відділитися від батьків після шлюбу, що є природним прагненням молодят мати власне житло й автономну родину. Однак далеко не всі подружні пари після весілля можуть жити окремо від батьків, навіть винаймаючи оселю, що породжує нову проблему: з ким краще жити після створення сім'ї – зі своїми батьками або батьками подружнього партнера. Ймовірними варіантами вибору є:

- жити там, де кращі матеріальні чи психологічні умови;
- залишатися з батьками молодої дружини, які на початку сімейного життя навчають і підкажуть, як налагодити побут, вести господарство, допоможуть порадою у важкі хвилини;
- дружина, як в старі часи, повинна увійти до родини чоловіка.

І для чоловіка, і для дружини проживання у батьківській родині шлюбного партнера може приховувати проблемні «зони»:

Рис. 2.23. Проблеми адаптації молодят до проживання у батьківській родині

Розповсюдженою є ситуація, коли батьки безкорисливо надають матеріальну допомогу молодят, що є логічним проявом любові батьків до своєї дитини та її шлюбного обранця, турботою про добробут нової родини. Однак небезпеками такої допомоги є супутнє втручання батьків у життя молодят, а також їх навчена беспорядність перед труднощами спільного родинного життя.

Розповсюдженою проблемою, з якою стикаються молодята, є налагодження відносин з батьками свого обранця (обраниці). Чоловік, який переселився в оселю дружини, чи дружина, яка переїхала в дім чоловіка, стають або новими членами основної сім'ї, або, не ужившись, залишаються «чужим елементом», «людиною в опозиції». Не тільки для молодят перехід від життя в батьківській родині до створення своєї сім'ї буває вельми складним, але і для їх батьків цей перехід характеризується рядом психологічних труднощів, зокрема вони переживають почуття втрати контролю над своєю дорослою дитиною, її відчуження. Це більше стосується матерів, особливо тих, які самотужки виховували дитину:

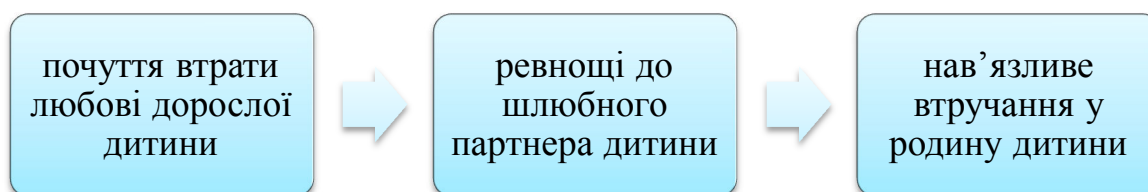

Рис. 2.24. Динаміка проблемного ставлення матері до одруження дитини

Більш доброзичливі відносини батька до обранця своєї дитини зумовлені тим, що він здебільшого об'єктивно оцінює своїх дітей, тому і не пред'являє до їх обранців завищених вимог.

Мають місце й інші труднощі налагодження взаємин молодої родини з батьками, як-от:

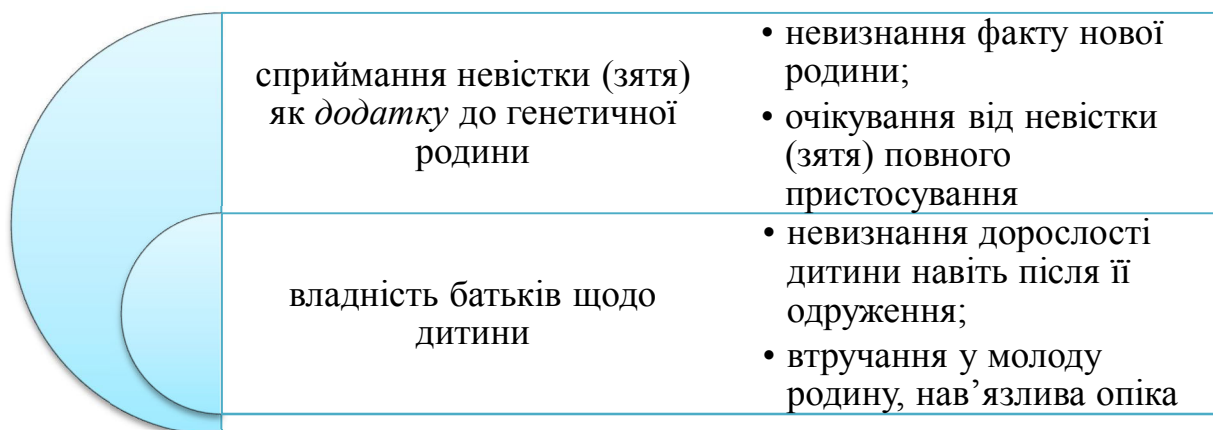

Рис. 2.25. Проблеми ставлення батьків до родини своєї дитини

За таких умов порушується близькість взаємин дорослого сина чи доньки з батьками, також виникає напруженість у стосунках молодої подружньої пари. Водночас молоде подружжя може саме провокувати труднощі взаємодії з батьками:

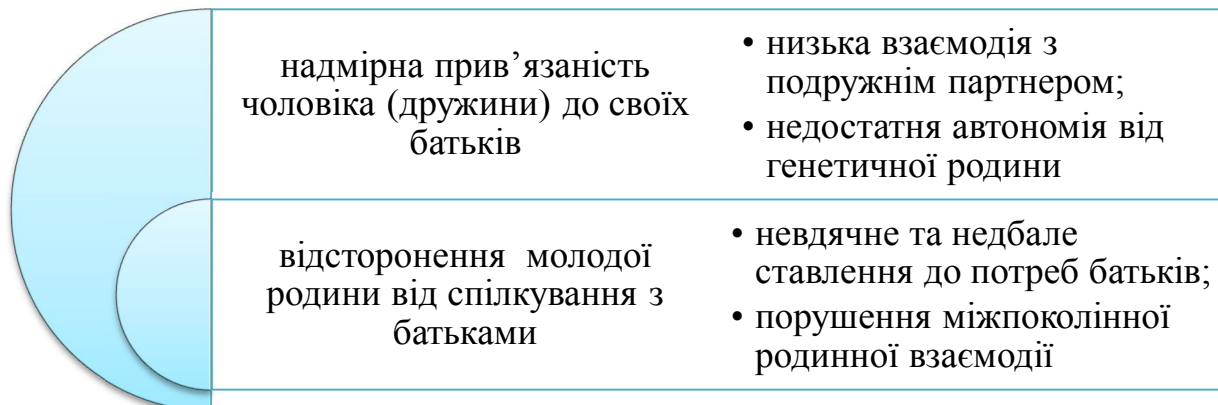

Рис. 2.26. Проблемне ставлення молодого подружжя до батьків

Особливо напруженою може бути взаємодія невістки зі свекрухою, якщо вони сприймають одна одну як конкурентки і намагаються «перетягнути» канат впливу на чоловіка і сина відповідно.

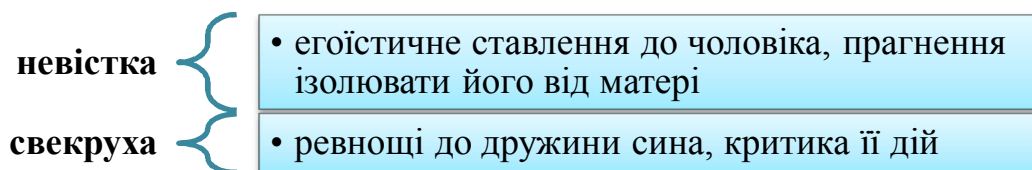

Рис. 2.27. Проблеми взаємодії невістки та свекрухи

У вир конфлікту може бути втягнутий і зять як «недостатньо гарний» обранець для улюбленої доньки. У розповсюджених випадках критики батьками зятя чи невістки важливо, щоб кожний з них відчував *постійну підтримку* свого шлюбного партнера. Якщо той постійно підтримує батьків або обирає нейтральну позицію, то це є виразною ознакою недостатньої соціальної та психологічної зрілості, самостійності і готовності до сімейного життя, невміння відірватися від батьківської родини емоційно, перенести акцент на свою власну сім'ю та свого шлюбного партнера. Також молодят доречно позбавити батьків від споглядання своїх сварок, а проблеми вирішувати без стороннього втручання, перш за все батьків, яким важко залишатися неупередженими в подібних ситуаціях.

Водночас батькам слід усвідомити, що контакти з дітьми, що одружились і створили свою власну сім'ю, неминуче слабшатимуть. Завдання старших – допомогти молодят будувати відносини на взаємній пошані, не втратити

привабливості один для одного і зберегти прихильність до батьків. Правильно побудовані відносини з батьками можуть стати джерелом взаємної підтримки, дати можливість перерозподіляти сімейні ресурси відповідно до вимог обставин життя родини. Зв'язок поколінь, взаємна допомога, що надається батьками дітям і дітьми батькам, є однією з найважливіших сторін сімейного життя.

Дитина в молодій родині

Подружня пара переходить на новий виток родинного розвитку, коли народжується дитина. Перехід до батьківства спричинює ряд особистісних змін подружньої пари:

- зміни самосприймання та ідентичності (набуття батьківського статусу),
- перерозподіл ролей в подружніх взаєминах,
- нові виховні права та обов'язки,
- зміни у стосунках з старшими членами родини,
- зміни ролей і стосунків поза родиною (на роботі).

Шлюбним партнерам доводиться освоювати нові для них соціальні ролі матері та батька, що пов'язано з серйозними труднощами у взаєминах систем «чоловік-дружина, «мати-дитина», «батько-дитина». Від подружньої діади родина переходить до тріади. Залежно від того, як складаються всі різновиди внутрішньосімейних стосунків, міцність шлюбу зростає або, навпаки, виявляється під загрозою.

Поява дитини в молодій сім'ї докорінно змінює стиль подружніх взаємин, зазвичай зміцнюючи їх. Водночас багато подружніх пар переживають кризу, подолання якої залежить від бажання і зусиль обох членів подружжя.

! Криза батьківства – явище загострення суперечностей родинного життя, спричинене народженням дитини та проблемами пристосування до нового статусу

Зазвичай у більшості сімей первісток народжується у перші півтора-два роки шлюбу. А це значить, що початковий період шлюбу зведений до мінімуму, родина стрімко переходить на наступний ступінь, з новими особливостями, радощами і складнощами. Якщо ще не склався певний стиль сумісного життя, подружжя ще тільки вчиться вести господарство, розпоряджатися фінансами і розумно ділити домашні побутові обов'язки, почуття «ми» тільки зароджується, то нові турботи, нові проблеми вносять

напруження у подружні взаємини і можуть привести до серйозних порушень, здавалося б, сталої гармонії відносин.

Поява нового члена сім'ї – малюка – викликає багато завдань, вирішення яких забезпечить успішне пристосування до статусу батьківства, зокрема:

- набуття навичок догляду за новонародженим,
- перерозподіл родинного бюджету у зв'язку зі збільшенням витрат і зменшенням доходів,
- зменшення вільного часу та зростання домашніх побутових обов'язків.

Молоді батьки частіше за все не навчені елементарним навичкам догляду за новонародженим, не знають, як повинен розвиватися і поводитися малюк в різні періоди свого життя. Будь-які зміни в поведінці дитини викликають тривогу і турботу, особливо у молодій матері. Якщо у батька в цей період немає такого тісного зв'язку з дитиною, то постійна турбота дружини не завжди йому зрозуміла і може викликати роздратування.

З народженням дитини суттєво погіршується матеріальне положення родини, оскільки подружжя змушене жити здебільшого на одну зарплату чоловіка через необхідність матері залишити роботу в перші роки життя малюка. Крім того, дитина вимагає істотних матеріальних витрат, які зростають з кожним роком.

Іноді чоловік, не беручи повноцінної участі в домашніх справах, починає дорікати дружині в невмінні правильно розподіляти час, раціонально організувати свою працю. У цій ситуації напруга у подружніх взаєминах усувається через його участь в раціоналізації домашньої роботи і плануванні домашніх справ.

Кожен член подружньої пари зіштовхується з труднощами пристосування до нового родинного статусу:

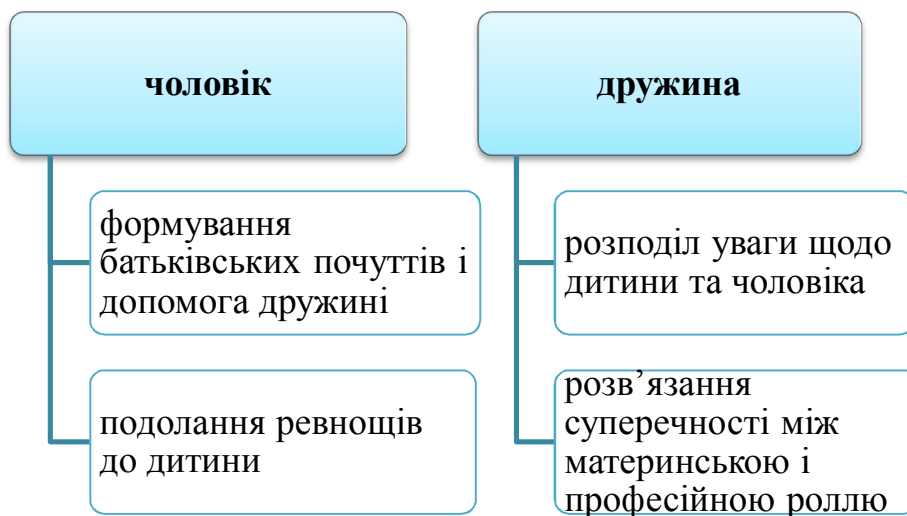

Рис. 2.28. Типові гендерні проблеми пристосування до статусу батьківства

Розповсюдженою є ситуація, коли чоловік хворобливо сприймає зосередженість дружини на потребах новонародженого: йому здається, що дитина повністю витіснила його з серця дружини, і він страждає від незвичної неуваги з її сторони. Для профілактики і подолання цієї проблеми дружині важливо підключати молодого батька до турбот про малюка з перших днів його життя. Це дозволить чоловіку не тільки психологічно ще більше зблизитися з сім'єю, але і сприятиме посиленню у нього батьківського почуття, яке розвивається в чоловіка поступово.

Молода мама стикається з дилемою: кинути роботу і присвятити себе догляду і вихованню дитини або вдаватися до допомоги бабусь і дідусів, нянь, дошкільних установ. Досить часто саме жінка жертвує своєю кар'єрою, щоб самій виховувати дитини в домашніх умовах. Останнім часом багато жінок після народження дитини воліють працювати або з неповним робочим днем, або з менш жорстким режимом праці, суміщаючи материнські функції з професійними обов'язками, що провокує зростання навантаження і перевтому. Без допомоги чоловіка в такій ситуації не обійтися, що, на жаль, не завжди розуміють молоді батьки, егоїстично не бажаючи змінювати звичний спосіб життя, надаючи дружині всі домашні клопоти і турботу про дитину. В цей період конфлікти між молодим подружжям виникають особливо часто через фізичну перевтому дружини.

Трапляється й зворотна ситуація, коли молода мама поглинається турботами про дитину, усуваючи від її виховання батька і психологічно дистанціюючись від нього. Це загрожує не лише подружнім взаєминам, але й робить негармонійним розвиток малюка, оскільки мама і тато відіграють різні ролі щодо його виховання:

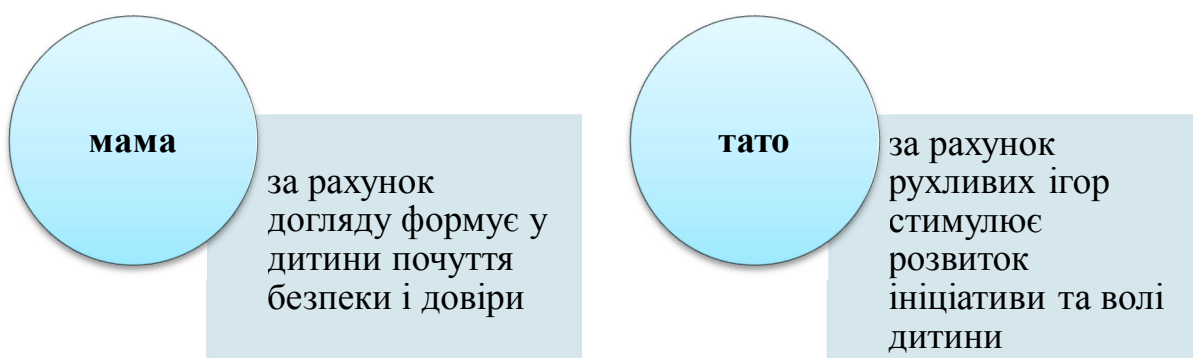

Рис. 2.29. Базові функції батьківського виховання

Суттєву підтримку молодій родині з малюком може надати старше покоління. Взаємини подружжя з їх батьками набувають ще більш тісного характеру, статус молоді родини зміцнюється. Зазвичай представники

старшого покоління стають бабусями і дідусями ще в молодому віці і охоче розподіляють із дорослими дітьми зусилля з догляду і виховання їх малюка.

Однак у цей період між молодими батьками і представниками старшого покоління можливі дві крайності:

- молоді батьки відмовляються приймати допомогу від бабусь і дідусів,
- молоді батьки повністю перекладають всю відповідальність за виховання дитини на своїх батьків.

Причин ізоляції старшого покоління батьками від виховання дітей може бути кілька:

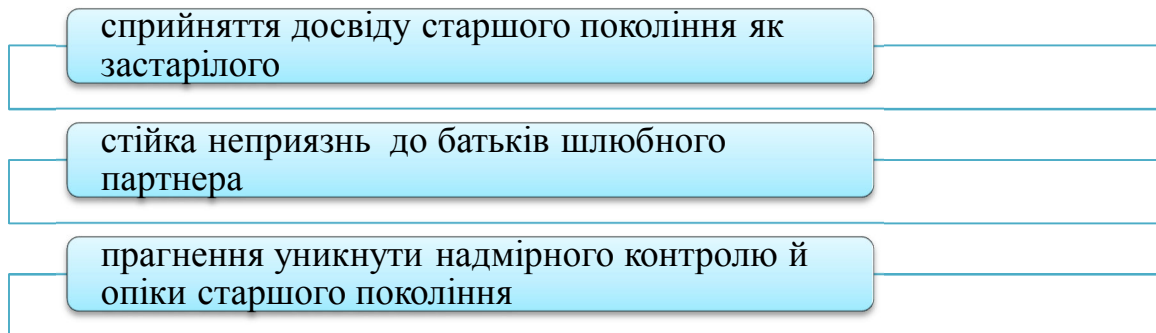

Рис. 2.30. Типові причини усунення батьками бабусь і дідусів від виховання внуків

Інша крайність, коли молоді батьки цілком перекладають відповідальність за виховання своєї дитини на бабусь, викликана особистісною незрілістю молодого подружжя, їх неготовністю прийняти батьківські ролі. Молода пара може бути союзом двох «дітей», що емоційно та морально знаходяться в глибокій залежності від своїх більш досвідчених, компетентніших в багатьох життєвих питаннях батьків, які із задоволенням виконують батьківську роль стосовно своїх дорослих дітей і внуків, що у цій ситуації страждають найбільше.

Впродовж перших років виховання дитини подружжя проходить кілька стадій родинного розвитку:

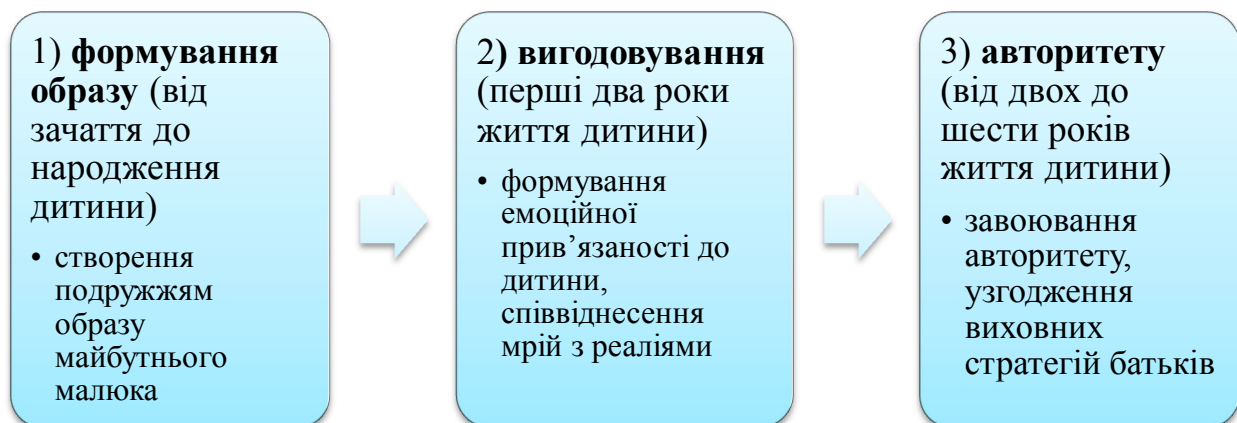

Рис. 2.31. Початкові стадії розвитку батьківства за Галинські

Перша стадія зазвичай носить позитивний характер, зміцнюючи подружжя оптимістичними передбаченнями. Під час другої подружжя стикається з кризою батьківства і, долаючи її, набуває досвіду реалістичного сприймання радощів і труднощів батьківської взаємодії. Третя стадія додає психологічного загартування подружжю при виконанні ним батьківських функцій.

2.3. Психологія подружніх взаємин

Поняття подружньої сумісності та несумісності

Однією з базових потреб людини є потреба у приналежності, що в дорослому віці реалізується у шлюбних взаєминах. Сам акт одруження не гарантує людині подальшого розвитку сприятливої подружньої взаємодії, а є лише стартовою точкою для її формування. Оскільки рішення про одруження та вибір шлюбного партнера зазвичай є не випадковим, а ретельно продуманим кроком, то вже у передшлюбному періоді закладаються підвалини *подружньої сумісності*, яка надалі визначатиме успішність родинного життя.

! Подружня сумісність – ступінь узгодженості фізичних і особистісних характеристик членів подружжя, що виражається у їх задоволеності шлюбом

Зовнішнім і об'єктивним показником сумісності є сам факт збереження шлюбу. Внутрішнім і суб'єктивним показником подружньої сумісності є переживання дружиною і чоловіком психологічного комфорту, надійності, захищеності, задоволення від спілкування одного з одним.

Подружня сумісність має набутий характер, формуючись на основі *шлюбного потенціалу*. Вчені вважають, що шлюбний потенціал складається із кількох чинників:

матеріальний чинник	• внесок членів подружжя у матеріальний рівень родини
фізичний чинник	• переживання симпатії та фізичного потягу до шлюбного партнера
психологічний чинник	• співвідношення психологічних якостей подружньої пари

Рис. 2.32. Чинники шлюбного потенціалу подружжя

Для формування стабільних шлюбних стосунків вирішального значення набуває не лише наявність у подружжя тих чи інших позитивних якостей по кожному з факторів, але й ступінь відповідності цих якостей очікуванням. Психологічна сумісність шлюбних партнерів ґрунтується на взаємному позитивному психологічному сприйнятті якостей характеру, темпераменту, розуму, звичок і потреб. Вона також істотно залежить від взаємної поваги, симпатії, дружби, кохання, від єдності поглядів і уявлень.

Подружня сумісність є багатоплановою. Зазвичай виокремлюють кілька базових аспектів подружньої родинної сумісності:

Рис. 2.33. Аспекти подружньої сумісності

Соціальна сумісність полягає в розумінні сенсу життя, суспільній активності, відношенні до себе та до інших людей. Цей аспект сумісності виявляється у зовнішній і внутрішній родинній комунікації. Справжнє кохання, духовна єдність, а відтак і щасливий шлюб неможливі між людьми, які по-різному дивляться на світ, мають протилежні життєві цілі і плани, життєву спрямованість.

Гармонійність, відповідність потреб у інтимному спілкуванні обох членів подружжя забезпечує *сексуальна* сумісність, яка формується на знаннях з анатомії і фізіології людини, на культурі і техніці статевого спілкування. Ця сумісність визначається відповідністю реальної сексуальної поведінки кожного з шлюбних партнерів очікуванням іншого. Сексуальні запити партнерів можуть дуже відрізнятися, оскільки залежать від особливостей виховання в батьківській родині, від життєвих настанов, діапазону прийнятності, а також від ряду біологічних характеристик, як-от вік, темперамент, стан здоров'я.

Побутова сумісність виражає узгодженість поглядів на стиль життя, на призначення сім'ї, на сімейні ролі. Якщо партнери будуть мати схожі погляди на побутові питання, то у сім'ї завжди буде панувати комфорт і затишок.

Психологічна сумісність полягає у взаємодії характерів, темпераментів, особистісно-вольових якостей подружньої пари. Саме від неї залежить емоційний настрій у сім'ї. Ця сумісність втілюється на духовному й інтелектуальному рівнях.

Рис. 2.34. Зміст духовного й інтелектуального рівнів подружньої сумісності

Духовна сумісність на практиці забезпечується співвідношенням моральних потреб, рівнем вихованості, колом культурних інтересів, дозвіллям (спільні відвідування театрів, кіно, музеїв, читання, перегляд телепрограм), а також врахуванням взаємних претензій у цьому плані. Для *інтелектуального* рівня сумісності важливі не стільки рівень ерудованості, освіти кожного з партнерів, скільки вміння правильно зрозуміти одне одного. Процес взаєморозуміння передбачає подолання змістових бар'єрів, коли одну подію члени подружжя сприймають по-різному. Постійне взаємне нерозуміння, нездатність та небажання збагнути духовну сутність одне одного призводять до повного інтелектуального і комунікативного відчуження, що в подальшому породжує конфліктні ситуації.

Різні аспекти сумісності взаємопов'язані, і доповнюють один одного. Якщо психологічні і фізіологічні сторони можна гармонізувати як при їх тотожності у партнерів, так і при їх протилежності, то соціальна сумісність вимагає повного збігу поглядів. Тому у сімейних відносинах потрібно враховувати кожен аспект, щоб не порушувати злагоди, яка так важко здобувається.

Високий рівень подружньої сумісності значно збільшує вірогідність подружньої гармонії, натомість подружня несумісність становить серйозну загрозу цілісності та тривалості шлюбу.

! Подружня несумісність – відчуження шлюбних партнерів, напружена атмосфера зіткнень і конфліктів між ними, взаємна критика і неприйняття

Подружня несумісність може провокуватись неузгодженістю особливостей темпераменту та характеру шлюбних партнерів. Психологічно несумісні члени подружжя відчують труднощі в розподілі влади та верховенства.

Найбільш явними ознаками несумісності шлюбних партнерів на психологічному рівні є:

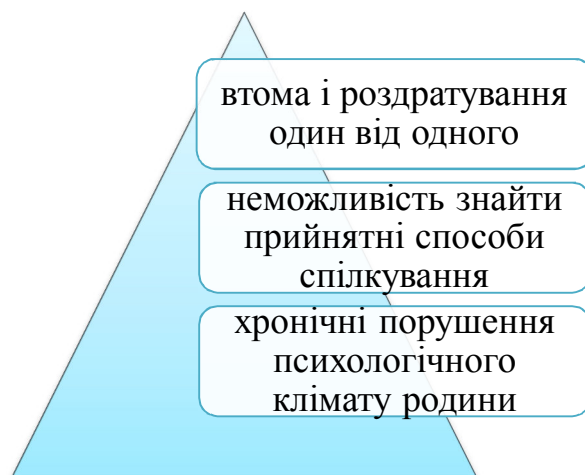

Рис. 2.35. Типові психологічні ознаки подружньої несумісності

У випадку психологічної несумісності шлюбні партнери негативно відгукуються один про одного, акцентуючи увагу на несприятливих особистісних рисах. Причому навіть якщо члени подружжя з високою культурою здатні віддати належне психологічним якостям один одного, вони все-таки вказують, що зі своїм шлюбним партнером їм важко, незручно, ненадійно.

Вчені стверджують, що психологічна несумісність при тривалому контакті шлюбних партнерів і збереженні їх союзу провокує сильну невротизацію особистості. При цьому на першому етапі особистісні проблеми у всіх схожі й виражаються в розладах настрою – депресії, дратівливості. При подальшому житті в шлюбі з несумісністю на психологічному рівні у людей розвивається притаманна їм симптоматика – іпохондричні, неврастенічні, психопатичні, паранойяльні та інші симптоми. У чоловіків нерідко з'являється схильність до алкоголізації. Досить поширеним є відчуження подружжя, відхід від родини, пошук позасімейного спілкування. Корекція психологічної несумісності ефективна на перших етапах шлюбу.

Задоволеність шлюбом як показник його успішності

Одружуючись, людина прагне збагатити, наповнити своє життя новим змістом. Наречені сподіваються на те, що після того, як вони одружаться, їхнє життя стане кращим і цікавішим. Ці сподівання лежать в основі майбутньої сім'ї. Після весілля розгортається життя нової родини, подружні взаємини в якій мають складну систему чинників:

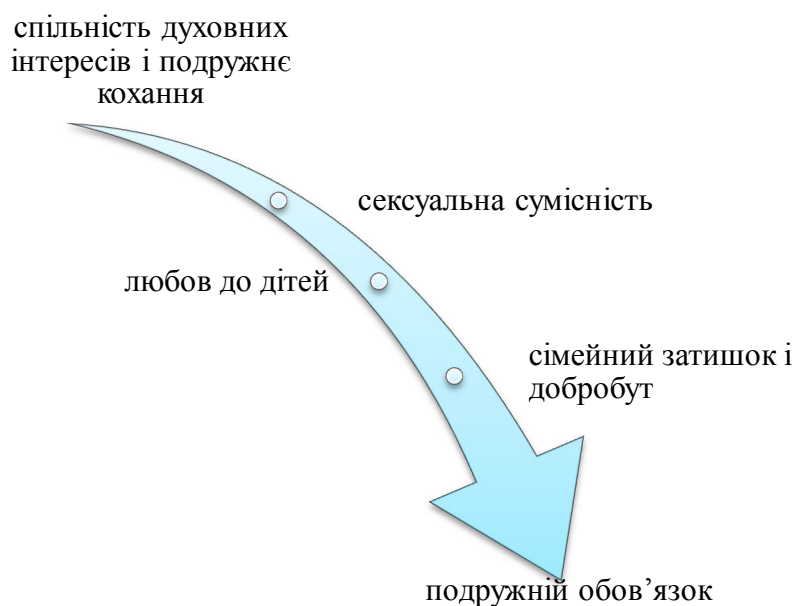

Рис. 2.36. Чинники подружнього зв'язку за Лаптьонком

Ступінь вираженості цих чинників та їх співвідношення для кожного члена подружжя визначають його задоволеність шлюбом.

! Задоволеність шлюбом – суб'єктивна оцінка кожним членом подружжя ефективності й якості родинної взаємодії, рівня прийнятності та приємності шлюбних взаємин

Вчені виокремлюють високий, середній і низький рівні задоволеності шлюбом. Поєднання високого рівня задоволеності шлюбом у обох подружніх партнерів відображає їх подружню сумісність, родинну згуртованість, а також психологічну успішність шлюбу. Взаємна низька задоволеність шлюбом є ознакою подружньої дисгармонії та високої ймовірності розпаду родини. Таким чином, рівні задоволеності шлюбом суттєво пов'язані з його стабільністю та якістю подружньої взаємодії:

Рис. 2.37. Зв'язок рівнів задоволеності шлюбом і якістю подружньої взаємодії

Задоволеність шлюбом доречно розглядати як суб'єктивне сприйняття членами подружжя функціональності сім'ї в плані задоволення їхніх індивідуальних потреб та кризь призму соціокультурних норм. Загальновідомо, що родина має слугувати для особистості осередком психологічного затишку і комфорту. Якщо людина їх отримує від свого подружнього партнера, то за цим критерієм вона буде задоволена шлюбом.

Задоволеність шлюбом є динамічною характеристикою, яка може змінюватись впродовж всього подружнього життя, як в сторону покращення, так і навпаки. Ця якість формується через вплив дошлюбних і шлюбних чинників за домінуючої ролі останніх. Дошлюбні чинники виступають базою, на підставі якої надалі розгортається оцінювання якості подружнього життя. До них відносять:

- походження та характер сімейного виховання шлюбного партнера,
- вік вступу до шлюбу і його мотивація у подружньої пари,
- тривалість і характер дошлюбного залицяння,
- ставлення до одруження батьків шлюбних партнерів.

Після одруження вступають у дію ряд чинників, які визначають характер задоволеності шлюбом обох членів подружжя:

Рис. 2.38. Базові чинники задоволеності шлюбом

Матеріальний чинник виражається оцінкою внеску кожного шлюбного партнера в загальний матеріальний статус сім'ї й відповідністю цього внеску очікуванням і вимогам. Тобто людину можуть не влаштовувати як свої фінансові поповнення родинного бюджету, так і заробітки шлюбного партнера, що зумовлює низький рівень задоволеності шлюбом за матеріальним чинником.

Культурний чинник характеризує задоволеність інтелектуально-культурних запитів подружжя. Виразність цього фактора досить мінлива протягом всього шлюбного співжиття, оскільки особистість може інтелектуально й етично розвиватися чи деградувати.

Сексуальний чинник визначається відповідністю реальної програми інтимної близькості кожного з партнерів сексуальним очікуванням один

одного. Цей чинник піддається багатьом впливам, у тому числі віку й стану здоров'я, з якими він і повинен насамперед співвідноситися.

Всі розглянуті вище фактори тісно пов'язані один з одним, але особливу роль грає *психологічний* чинник, який є фундаментом для всіх інших. У загальній структурі шлюбної взаємодії психологічний чинник розглядається як узгодженість, гармонійність особистісних якостей членів подружжя, насамперед їхніх характерів і ролевих домагань.

Основними психологічними аспектами, що впливають на задоволеність шлюбом, вважаються:

- *позитивне ставлення до подружнього партнера*, що виражається в його особистісній привабливості, легкості спілкування з ним, узгодженості ціннісних орієнтацій;
- *емоційна задоволеність відносинами з партнером*: вираження взаємного кохання та поваги, взаємна допомога подружжя особистісному зростанню кожного, задоволеність рівноправними відносинами, відповідність шлюбного партнера ідеальному образу;
- *ефективність спілкування в подружній парі*: глибина саморозкриття партнерів, точність невербальної комунікації, спільність чи узгодженість очікувань, частота успішного спілкування в парі, взаєморозуміння й емпатія;
- *родинна взаємодія* як сприймання подружжям себе єдиним цілим – подружньою парою, дружня прихильність шлюбних партнерів і спільність їхньої діяльності, ефективність взаємодії.

Протилежним за змістом поняттю задоволеністю шлюбом є незадоволеність ним. Незадоволеність членами подружжя своїм шлюбом є наслідком незадоволеності родинних потреб, як-от:

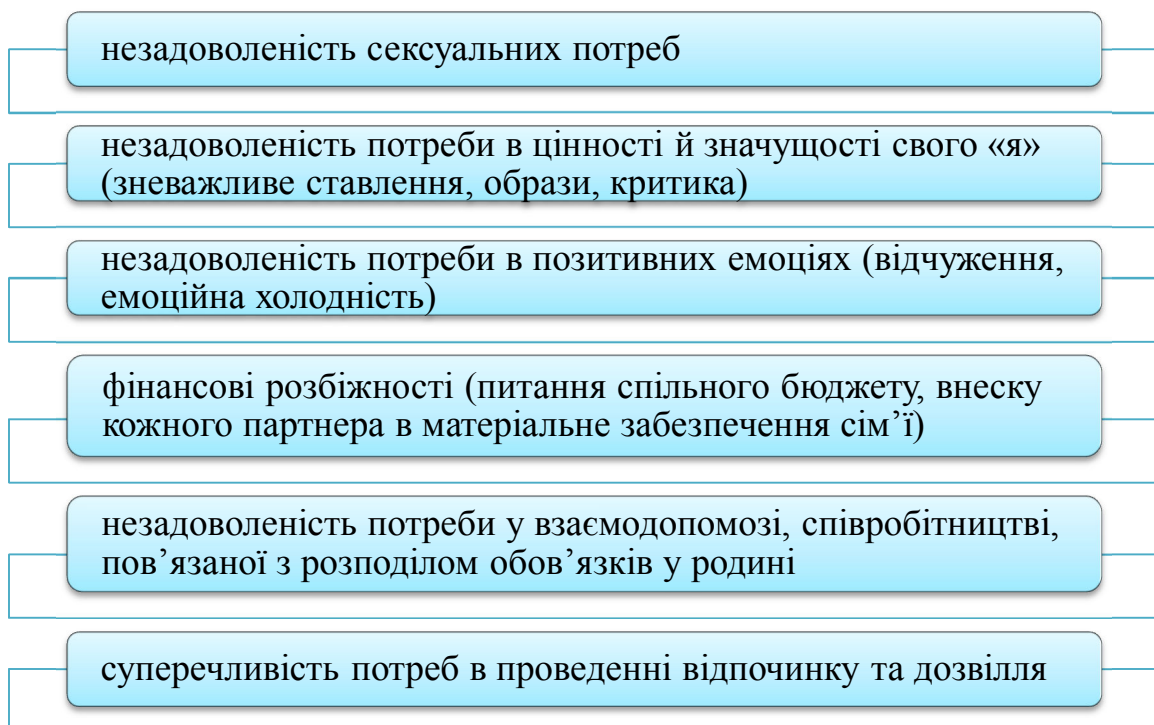

Рис. 2.39. Типові фактори незадоволеності шлюбом

Очевидно, що задоволеність шлюбом базується в першу чергу на задоволеності шлюбним партнером. Трапляється, що один з членів подружжя стає на заваді задоволення потреб, інтересів та намірів іншого. У такій ситуації подружжя стає вже не союзниками і партнерами, а суперниками, і задоволеність шлюбом різко знижується.

Вітчизняні вчені встановили гендерні відмінності, що мають місце при оцінці подружжям задоволеності шлюбом. Так, чоловіки найбільш важливими вважають такі чинники, як наявність власного житла, матеріальний достаток та сексуальне задоволення. Жінки віддають перевагу наявності дітей, обговоренню сімейних проблем і справедливому розподілу обов'язків. Загалом рейтинг чинників успішного шлюбу у баченні українців виглядає так:

Таблиця 2.1

Чинники успішного шлюбу

№ з/п	Назва чинника	Рейтинговий відсоток	Гендерні переваги
1	Повага, підтримка подружжя	89	-
2	Подружня вірність	88	-
3	Матеріальний достаток	80	чоловіки
4	Власне житло	78	чоловіки
5	Сексуальне задоволення	78	чоловіки
6	Обговорення сімейних проблем	75	жінки
7	Наявність дітей	70	жінки
8	Спільне проведення часу	57	жінки
9	Справедливий розподіл обов'язків	56	жінки
10	Близьке походження подружжя	28	жінки

Таким чином, представники обох статей найважливішими для успішного шлюбу вважають такі психологічні чинники, як подружня повага та підтримка, а також збереження вірності.

Динаміка емоційних взаємин у шлюбі

Історія шлюбів розпочалася з одружень людей на меркантильних засадах, натепер зазвичай головну роль при одруженні відіграє емоційна сторона стосунків наречених. Учені виокремлюють *різновиди шлюбів* за характером емоційних відносин подружньої пари:

- щасливий (взаємне кохання і повага);
- гармонійний (кохання одного і повага іншого члена подружжя);

- проблемний (прихильність одного і відчуження іншого шлюбного партнера);
- кризовий (взаємне відчуження, конфліктність).

За свідченням М. Аргайла, сімейні люди, особливо ті, які щасливі у шлюбі, відчувають більш високе задоволення від життя. В свою чергу найбільше задоволення від шлюбу отримують ті подружні пари, які об'єднані взаємними позитивними емоційними відносинами, зокрема коханням. Це почуття має свою типову динаміку щодо шлюбних стосунків:

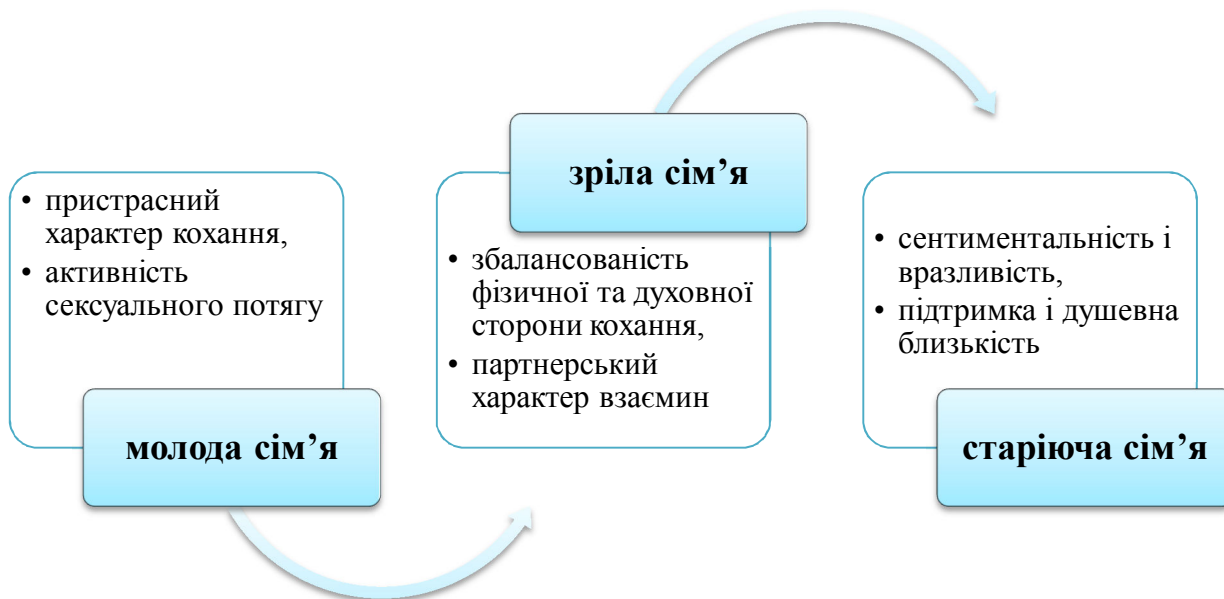

Рис. 2.40. Типові зміни подружнього кохання впродовж родинного циклу

Часто трапляється, що молоді люди одружуються, переживаючи до шлюбного обранця почуття закоханості. За даними наукових досліджень, тривалість закоханості за сприятливих умов не перевищує 3-4 років, що й відображено у динаміці задоволення шлюбом за взаємною закоханістю:

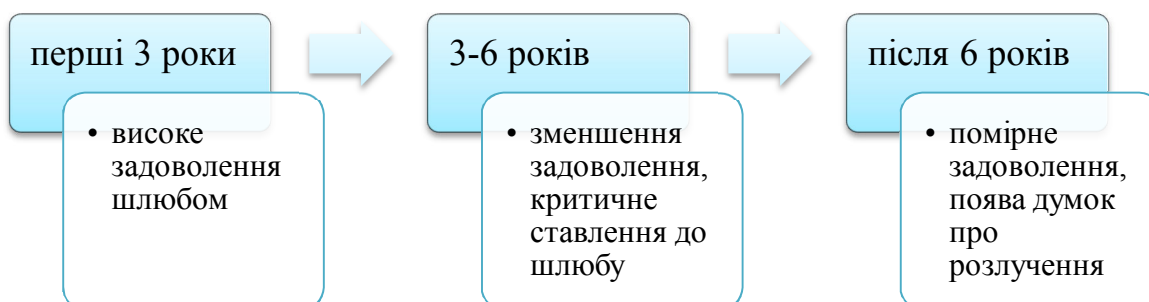

Рис. 2.41. Динаміка задоволення шлюбом, умотивованим закоханістю

Більшість сучасних дорослих українців визнають пріоритет сім'ї як джерела забезпечення своїх потреб. Окрім традиційних потреб, забезпечення яких підтримує здорову життєдіяльність організму людини, родина покликана забезпечувати основні функції, що визначають емоційний фон взаємин

подружньої пари, зокрема створення позитивного мікроклімату, підтримання доброзичливих стосунків з родичами, сприяння соціальному самовдосконаленню.

Окрім взаємної прихильності і поваги подружньої пари, до інших чинників, які стабілізують сімейні відносини, відносять:

- постійне прагнення партнерів до збереження сім'ї;
- бажання і здатність партнерів до узгоджених дій на благо родини;
- ініціативність кожного члена подружжя у вирішенні сімейних проблем і реальний внесок кожного в спільні справи;
- розумне поєднання різноманітних особистих цілей і потреб із загальносімейними справами та потребами;
- прагнення в скрутну хвилину до емоційного єднання;
- здатність емоційно зігріти шлюбного партнера, поводитися так, щоб створити атмосферу довіри, невимушеності, щирості.

Важливий вплив на емоційні відносини в шлюбі надають культура спілкування та дозвілля, спільне ухвалення рішень подружжям, сумісне сімейно-побутове самообслуговування родини, створення сімейної субкультури. Стабілізація емоційних відносин залежить від рівноправності членів подружжя, індивідуальних потреб, які задовольняє шлюб і сімейне життя в цілому. Особистісні характеристики подружжя суттєво впливають на розвиток взаємин. Сприятливими для вдалого шлюбу якостями подружжя традиційно вважаються:

адекватна самооцінка й емоційна врівноваженість,

орієнтація на пошук і помірна схильність до ризику, що дозволяє емоційним відносинам розвиватися, а не застоюватись,

компетентність в часі (жити «тут і зараз», сприймаючи при цьому зв'язок подій),

високий рівень самоприйняття, що виявляється в природності поведінки та відвертості досвіду, у ставленні до іншого як до себе

Рис. 2.42. Сприятливі для шлюбу якості подружжя

Водночас психологи підтверджують існування причин негативного ставлення до себе і життя членів подружжя, що є «руйнівниками» їх емоційних відносин. Найбільш поширені серед них, за думкою Д. Бернса, це:

- мислення категоріями максималістичних крайнощів;
- схильність до невиправданих узагальнень і розвішування «ярликів» («так відбувається завжди», «вічно ти забуваєш», «ти – нікчема і невдаха»);
- застосування негативного фільтру, концентрація на невдачах, помилках і промахах, постійна критика;

- застосування методу «перевернутого телескопа»: близьке і доступне недооцінюється, а недосяжне і віддалене переоцінюється (у сусідів родина краща);
- сприйняття світу винятково через емоції;
- зайве захоплення словами «я повинен» і «я повинна», які повністю витісняють «я хочу», «мені цікаво», «мені подобається»;
- звичка брати на себе провину за непідвладні події і ситуації.

Вірогідність збереження позитивного емоційного компоненту сімейних відносин і сприятливого розвитку шлюбу зростає, якщо члени подружжя здатні постійно пізнавати психологію один одного, бути терплячими, уміти розпізнавати та враховувати бажання і потреби шлюбного партнера.

2.4. Психологія подружньої сексуальності

Функції та динаміки подружньої сексуальності

Однією із функцій подружнього життя є репродуктивна, тобто дітонародження. Вона першочергово визначає потребу членів подружжя у сексуальних стосунках. Однак інтимні взаємини не зводяться тільки до такого бажаного результату, а здебільшого і запобігають йому. Сексуальні стосунки подружньої пари набувають після одруження нового характеру. Під час первинної шлюбної адаптації інтимні стосунки подружжя врівноважуються іншими родинними турботами. Не виносячи сексуальні стосунки в основу благополуччя сім'ї, слід визнати багатогранність їх функцій для подружжя, причому як позитивного, так і негативного відтінків:

Рис. 2.43. Функції подружньої сексуальності

Практика показує деяке зниження сексуальної активності подружжя після одруження, однак кількісні характеристики інтимного життя шлюбних партнерів компенсуються зростанням якості – розкнутості та чуттєвості, чутливості до сексуальних потреб і бажань один одного. Подружжя сексуальність має свою типову динаміку:

Рис. 2.44. Етапи розвитку подружньої сексуальності

Упродовж першого року шлюбного життя для гармонізації інтимних стосунків членів подружжя важливим стає період *первинної сексуальної адаптації*, під час якої відкриваються нові можливості сексуальних шлюбних контактів, долаються забобони та перешкоди інтимного життя. Успішність подружньої сексуальної адаптації визначають такі чинники:

- характер відносин між подружжям і взаємність їх почуттів,
- мотивація підтримання сексуальності кожного шлюбного партнера (очікувані функції сексу),
- узгодження специфіки жіночої та чоловічої сексуальності,
- сексуальна грамотність та позитивний досвід шлюбних партнерів,
- хороше психологічне самопочуття кожного члена подружжя,
- позитивний стан здоров'я та спосіб життя пари,
- сприятливі побутові умови життя,
- правильний вибір методів контрацепції,
- сформовані гігієнічні навички членів подружжя.

Під час етапу *сексуальної стабільності*, який здебільшого розгортається на другому році сумісного життя, у подружжя встановлюється стійкий сексуальний ритм з повноцінним взаємним задоволенням і реалізацією функції дітонородження. Під час цього етапу емоційна та чуттєва сторона кохання шлюбних партнерів гармонізуються, а їх сексуальність набуває багатогранного характеру. Гострота кохання, його пристрасність може швидко пройти, настануть буденні дні з проблемами як побутового, так і сексуального характеру.

Впродовж третього етапу – *сексуальної інволюції* – інтимне життя подружжя зазвичай суттєво знижується внаслідок розгортання процесів старіння. Трапляються випадки добровільної відмови шлюбних партнерів від статевого життя через погане здоров'я, сімейні проблеми тощо. Водночас посилюється духовна близькість і підтримка між подружжям.

Як зазначають С. Діденко і О. Козлова, гармонія подружнього статевого життя не завжди супроводжується сімейним добробутом. Приємна сексуальна близькість може погіршуватись від неналагодженого побуту чи міжособистісних конфліктів. В свою чергу, незадовільне статеве життя спричинює проблеми подружніх стосунків. Ці факти засвідчують вагомість сексуальної функції для успішності шлюбного життя в цілому.

Особливості жіночої та чоловічої сексуальності та її роль у взаєминах шлюбних партнерів

Шлюбні взаємини чоловіка та жінки будуються як на схожих чи взаємодоповнювальних рисах, так і на відмінностях. До таких відмінностей відносяться статеві та гендерні особливості. Загалом у будь-яких взаєминах чоловіка та жінки присутні гендерні мотиви. Не можна не зважати на їх роль у подружніх стосунках – відмінності у статі та гендері визначають специфіку чоловічої та жіночої сексуальності, яка проявляється у двох взаємопов'язаних аспектах – психологічному і фізіологічному.

Найбільш типовими *психологічними особливостями сексуальності чоловіків* є:

- більш спонтанне вираження свого сексуального потенціалу,
- «запуском» їх збудження стає споглядання оголеної жінки та доторки до неї,
- схильність до стереотипів сексуального змісту на кшталт залежності сексуального задоволення від розмірів пенісу чи кількості статевих актів,
- роздвоєне сприймання жінки, особливо у молодих чоловіків (як святої та блудниці),
- підтримання подвійного стандарту щодо позашлюбних зв'язків,
- схильність до страху перед жінкою,
- сексуальність суттєво визначається матір'ю та першою партнеркою,
- секс – одна із *головних* функцій подружніх взаємин,
- потужна залежність самооцінки від сексуальної спроможності,
- частіше ініціювання зближення з протилежною статтю,
- розгляд сексуальності як засобу самоствердження,
- дещо агресивний характер сексуальних фантазій.

Також чоловіча сексуальність виявляється у *фізіологічних особливостях*:

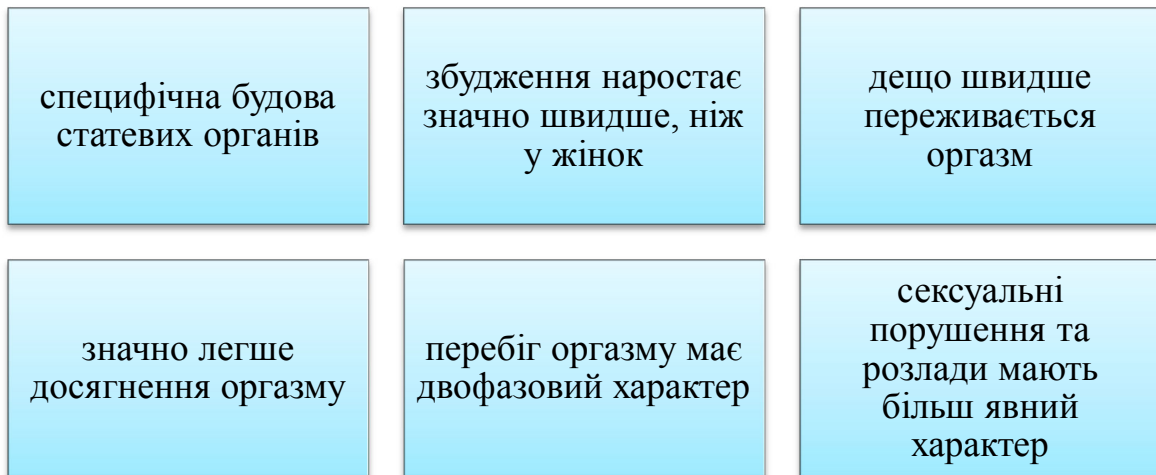

Рис. 2.45. Типові фізіологічні особливості сексуальності чоловіків

Стосовно **жінок** фігурують такі психологічні аспекти їх сексуальності:

- сприймання сексу через романтичні стосунки,
- краще володіння технікою зваблення,
- потужна залежність сексуальних реакцій від психологічних факторів,
- секс – одна із багатьох функцій подружнього життя,
- сексуальний успіх мало впливає на самооцінку,
- переживання та висловлювання багатших емоційних реакцій від сексуальних стосунків,
- на сексуальність впливає виховання в генетичній родині та перший сексуальний партнер,
- більша схильність до сексуальної закомплексованості,
- більша схильність до маніпуляцій чоловіком на сексуальному ґрунті,
- приховування позашлюбних сексуальних пригод,
- сексуальні фантазії мають романтичний характер,
- значна потреба у спонтанному сексі.

Багато вищеперерахованих психологічних аспектів жіночої сексуальності визначаються її *фізіологічними особливостями*, зокрема:

- специфічна будова статевих органів,
- збудження емоційним ставленням партнера,
- збудження і розрядка переживаються різноманітніше, ніж у чоловіків,
- сексуальне задоволення зростає\згасає впродовж подружнього життя,
- наявність більшої кількості ерогенних зон,
- рідше і важче досягнення оргазму,
- можливість удавати псевдооргазм,
- здатність до множинного оргазму,

- перебіг оргазму має трифазовий характер,
- менша вираженість сексуальних порушень і розладів.

Оскільки простежуються значні відмінності у сексуальності чоловіків і жінок, як на психологічному, так і на фізіологічному рівнях, то для досягнення гармонії подружнього інтимного життя вже на його початку чоловіку та дружині необхідно успішно виробити *сексуальну сумісність*.

! Подружня сексуальна сумісність – систематичне, гармонійне статеве життя, яке приносить задоволення обом шлюбним партнерам

Попри розповсюджений стереотип, подружня сексуальна сумісність не перевіряється, а поступово формується. На заваді її формуванню можуть стати:

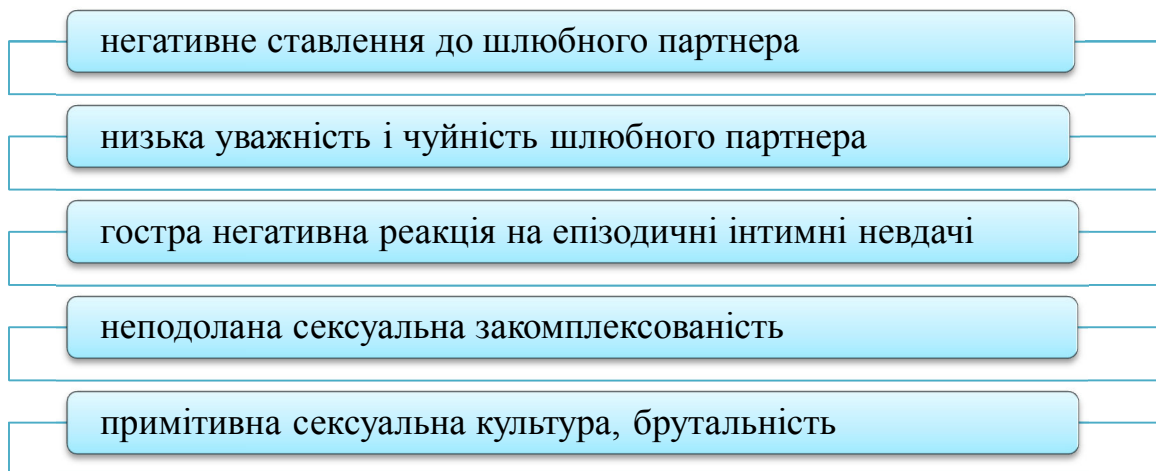

Рис. 2.46. Типові перешкоди формування подружньої сексуальної сумісності

Водночас, якщо подружжю не вдається підтримувати гармонійні сексуальні стосунки, по мірі зростання шлюбного стажу виникає ризик розгортання *вторинної сексуальної адаптації*.

! Вторинна подружня сексуальна адаптація – проблема надмірного звикання шлюбних партнерів до подружнього сексу, рутинізації інтимних стосунків, зниження інтересу до них

В вітчизняному суспільстві розповсюдженим є стереотип про неминуче згасання пристрасті та сексуального потягу шлюбних партнерів один до одного впродовж накопичення стажу сімейного життя. Однак вторинна подружня адаптація не є обов'язковою, натомість на тлі вікового зменшення сексуальних контактів зростає чуттєвість і сентиментальність у взаєминах подружжя. Для профілактики та подолання вторинної сексуальної адаптації необхідно зберігати та виражати романтичні почуття до шлюбного партнера, урізноманітнювати сексуальні стосунки через їх спонтанність, фантазійність, здорове експериментування, ігри. Важливо також долати сексуальні сценарії,

приймаючи партнера таким, яким він є, але намагались утримувати себе в прийнятній фізичній формі.

Психологічна детермінація подружніх сексуальних проблем

Сучасні дослідження засвідчують розповсюдженість шлюбних пар, які підтримують дуже низький ритм сексуального життя (один раз на кілька місяців) чи й взагалі відмовляються від нього. Типовими є й випадки, коли при нормальному ритмі сексуального життя один із членів подружжя не отримує від цього задоволення. Ця ситуація свідчить про порушення подружньої психологічної та сексуальної рівноваги і може бути ознакою родинної кризи.

Дослідження свідчать про існування типових особливостей подружніх сексуальних проблем у трьох вікових фазах шлюбу. У молодого подружжя (чоловік і дружина не старші 30-ти років) ці проблеми зазвичай виникають на тлі матеріальних, побутових труднощів, боротьби за родинну владу, неправильного вибору засобів контрацепції. Віковий діапазон подружжя від 30 до 50 років страждає від сексуальної дисгармонії здебільшого через подружні зради чи неправильний спосіб життя та шкідливі звички. У подружжя, що перетнуло 50-річний рубіж, інтимні проблеми в основному провокуються процесами старіння.

Водночас сексуальні проблеми шлюбної пари можуть мати різну, часто комбіновану спричиненість. Діапазон причин подружньої сексуальної дисгармонії умовно можна поділити на дві групи за їх походженням – *біологічні та психологічні*. До першої групи відносяться соматичні хвороби, сексопатологічні прояви та рідкісні невідповідності статевих органів партнерів.

Рис. 2.47. Тілесні хвороби, що викликають сексуальні проблеми

Вживання деяких ліків (транквілізаторів, антидепресантів, гормональних препаратів тощо) теж може викликати послаблення статевого потягу. Значну роль у виникненні подружніх сексуальних порушень відіграє неправильний образ життя та шкідливі звички (стресова перевантаженість, вигорання на роботі, побутове навантаження, алкоголізм, наркоманія, тютюнопаління).

До найбільш типових *психологічних* причин порушень подружнього сексуального життя можна віднести:

- проблемні, конфліктні чи ворожі стосунки шлюбних партнерів (в тому числі реакція на поточні невдачі в інтимному житті),
- низький рівень сексуальної культури, збідненість знань сексуальних технік,
- пасивна поведінка жінки під час статевих актів,
- позашлюбні статеві зв'язки,
- невротичний стан одного чи й обох шлюбних партнерів.
- суперечливість сексуальних сценаріїв.

! Сексуальний сценарій – сформований та закріплений стереотип сексуальної поведінки особистості

Сексуальний сценарій формується з дитинства під впливом батьків, ровесників, актуальних суспільних стереотипів, першого сексуального партнера. Дослідники визначають такі найпоширеніші типи сексуальних сценаріїв:

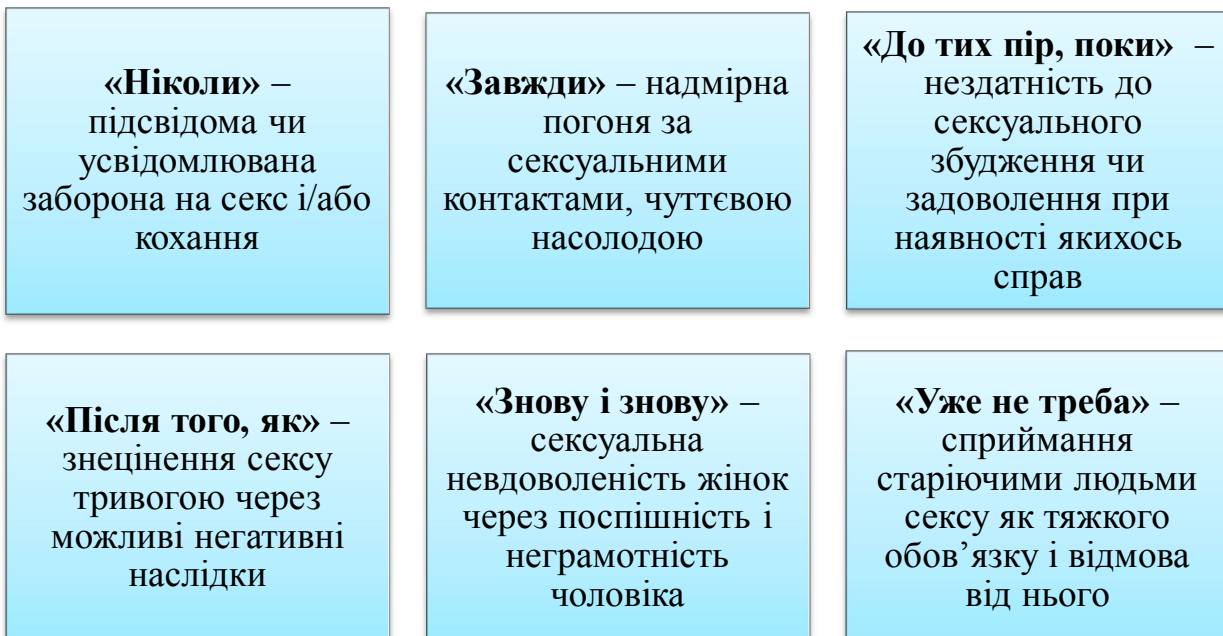

Рис. 2.48. Типові сексуальні сценарії

Сексуальні сценарії шкідливі тим, що маючи здебільшого неусвідомлюваний характер, блокують природні потреби та поведінку шлюбних партнерів.

На заваді гармонійного інтимного життя подружжя можуть стати сексуальні розлади.

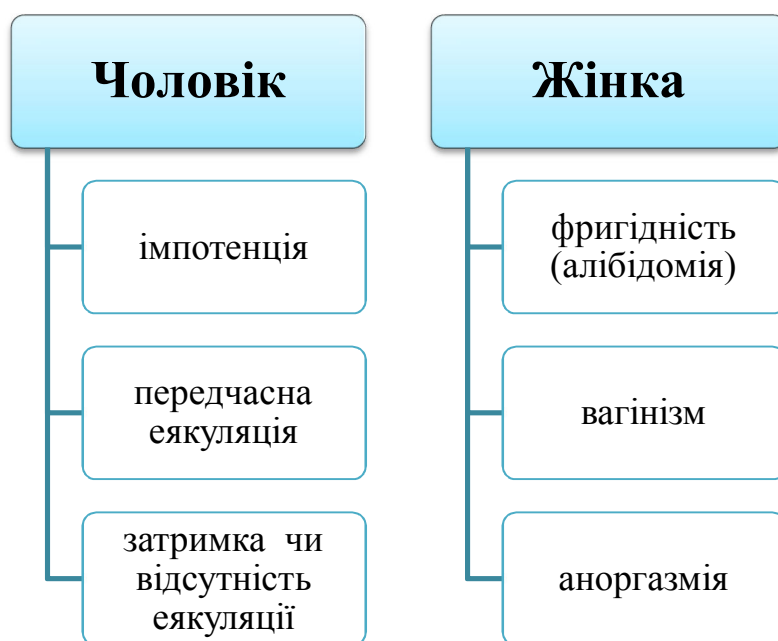

Рис. 2.49. Типові сексуальні розлади чоловіків і жінок

Імпотенція проявляється у чоловіків як статеве безсилля, порушення ерекції; серед молодих чоловіків зустрічається передчасна еякуляція як надто швидке сім'явиверження, у зрілому віці більш розповсюдженими є уповільнена або й відсутня еякуляція. Типовими сексуальними розладами жінок вважають алібідомію чи фригідність (відсутність статевого потягу), вагінізм (рефлекторне скорочення мускулів вагіни при спробі коїтусу), а також аноргазмію – відсутність переживання оргазму.

Наразі найбільш складними формами порушень сексуальної функції подружжя є безпліддя (більше 20% українських родин) та подружня сексуальна аверсія, що більш характерна для жінок.

! Подружня сексуальна аверсія – негативне ставлення до члена подружжя як до сексуального партнера або до сексуальних стосунків з ним при позитивному оцінюванні його в інших сферах

Практика показує, що величезна роль у виникненні і закріпленні подружніх сексуальних порушень належить саме психологічним чинникам, особливо характеру взаємин чоловіка та дружини. Тому профілактика та корекція проблем шлюбного інтимного життя обов'язково охоплює гармонізацію комунікації та стосунків членів подружжя.

2.5. Психологія сімейного виховання

Специфіка сім'ї як інституту соціалізації дитини

З початку свого життя дитина потрапляє у сімейне оточення, яке стає потужним фактором впливу на формування її особистості. Сім'я об'єднує найбільш близьких та значущих для дитини людей, які її приймають, розуміють і виховують. Відповідно, родина відіграє ряд базових функцій для психічного розвитку дитини:

формування почуття безпеки та довіри до світу
надання зразків подружньої та батьківської поведінки
набуття життєвого досвіду
вироблення дисципліни та регуляція поведінки
формування цінностей, світогляду та характеру

Рис. 2.50. Базові функції сім'ї для формування особистості дитини

Родина виступає джерелом безпеки при взаємодії дитини зі світом, знижує почуття тривоги при засвоєнні нового досвіду. За думкою Е. Еріксона, прийняття та любов батьками малюка формує у нього почуття довіри до світу. Близькі люди виступають для дитини джерелом втішання в хвилини хвилювання, суму та відчаю. Змалку спостерігаючи за поведінкою батьків, дитина засвоює від них моделі подружньої та батьківської взаємодії. Також мама та тато постають спочатку головним, а згодом вагомим джерелом інформації для нащадків, коли обговорюють різні життєві ситуації. Батьки впливають на дитину, заохочуючи її бажану поведінку та засуджуючи чи караючи небажану, таким чином виробляючи дисциплінарні норми і формуючи регуляцію поведінки. Спілкування у родині дозволяє дитині поступово виробляти власні погляди, цінності, настанови і пріоритети, що становитимуть основу світогляду та характеру.

Хоча сімейне виховання тісно пов'язане у впливах на дитину з суспільним, однак має свою специфіку:

підґрунтям є почуття	різновіковий, міжпоколінний вплив	злиття з життєдіяльністю дитини	тривалий діапазон дії
----------------------	-----------------------------------	---------------------------------	-----------------------

Рис. 2.51. Специфічні ознаки сімейного виховання

Зазвичай родину об'єднують позитивні почуття любові, які визначають характер взаємин членів сім'ї. Ці почуття та взаємини позитивно впливають на дитину, що сприймає родичів як захисників, порадників, старших друзів. У протилежному випадку домінування негативних почуттів, родина стає джерелом травматизації дитини. Сім'я поєднує в собі різновікову соціальну групу з міжпоколінною взаємодією, що зумовлює різноплановий, а іноді й суперечливий характер виховного впливу на дитину. В родині дитина включається у всі життєво важливі різновиди діяльності – розумову та фізичну; ігрову, навчальну, трудову та комунікативну, проходячи шлях від спроб до компетентності. Сімейне виховання має безперервний і тривалий характер, його сприятливі чи несприятливі наслідки людина відчуває все життя.

Виховний вплив батьків базується на використанні ними психологічної влади над дитиною. Підґрунтя для цієї влади може бути різним.

Рис. 2.52. Підґрунтя виховної влади батьків

Влада винагороди проявляється через її використання батьками за схвалювані дії дитини та покарання за проступки. В основі влади примушення лежить жорсткий контроль за поведінкою дитини з інтенсивним використанням покарань щодо неї. Влада компетентності спирається на значний досвід батьків, їх обізнаність та ерудицію. Влада авторитету виникає на підставі поваги дитини до батьків, визнання їх значущості. При підтримці батьками певних норм, традицій щодо дитини домінує влада правила.

Як зазначає російський психолог Л.Б. Шнейдер, родина приховує в собі складності, суперечності та недоліки виховного впливу. До найбільш розповсюджених несприятливих чинників сімейного впливу вчена віднесла:

- *неадекватний вплив матеріальних факторів*: надлишок речей, пріоритет матеріального благополуччя над духовним розвитком дитини; нехватка

найнеобхідніших речей, бідність; аморальність і протиправність родинної економіки;

- *бездуховність батьків*, відсутність прагнення до духовного розвитку дорослих і дітей;
- *неадекватне використання батьківської влади*: авторитаризм, пригнічення дитини; лібералізм чи потурання її примхам;
- *неприйнятні сімейний психологічний мікроклімат і характер взаємодії*: постійні сварки та конфлікти між членами родини; агресивність, ворожнеча, дискримінація чи відстороненість, байдужість у стосунках;
- *фанатизм* у всіх його проявах;
- *психолого-педагогічна безграмотність у вихованні*: відсутність цілеспрямованості, послідовності та узгодженості виховного впливу членів родини; фізичні покарання, моральні пригнічення дитини.

Аналізуючи зміст родинного виховання, треба брати до уваги важливі характеристики самої родини, зокрема її склад, характер взаємин, типовий мікроклімат та домінуючий виховний стиль. У повній сім'ї вихованням дитини займаються обоє членів подружжя, тому вірогідність успішності впливу вища, ніж у неповній чи функціонально неповній. Більше, ніж склад сім'ї, на формування особистості дитини впливає характер родинних взаємин, що може бути гармонійним і проблемним. В свою чергу, стосунки між членами родини визначають психологічний мікроклімат в ній. Якщо в сім'ї панує доброзичлива, приязна атмосфера, то і дитина почувається затишно і захищено. Натомість хронічна родинна ворожнеча або байдужість породжують у дитини почуття тривоги, провини та пригнічення. Типовий характер ставлень до дитини, виховних цілей, дозволів і заборон визначає стиль сімейного виховання.

! Стиль сімейного виховання – система виховних заходів, що базуються на ступені прийняття дитини та рівні вимогливості до неї та визначають зміст, послідовність і результативність виховного впливу

Здебільшого в родині можна зустріти елементи всіх виховних стилів, але один має переважаючий характер.

Характеристика стилів сімейного виховання

Американський психолог Е. Еріксон стверджував, що в дитинстві найбільш важливими є два вектори виховного впливу родини – батьківське прийняття / чуйність та батьківська вимогливість / контроль, поєднання яких

утворює чотири стилі сімейного виховання, зміст яких було досліджено Д. Баумрінд.

Рис. 2.53. Стилi сімейного виховання за Баумрінд

Оптимальним стилем сімейного виховання вважається *авторитетний*, для якого притаманні розуміння і прийняття дитини, розумні вимоги до неї, наявність постійного контролю їх дотримання. Партнерські стосунки між батьками та дитиною супроводжуються взаєморозумінням і підтримкою. Тактика співробітництва між дорослими та дитиною розповсюджується на сумісну побутову працю, дозвілля.

Авторитарний виховний стиль виявляється у надмірних вимогах і жорсткому контролю у поєднанні з нечутливістю, неухважністю до потреб дитини. Тактика диктату зі сторони дорослих передбачає пригнічення ініціативи, потреб і волі дитини. У ставленні батьків до дитини має місце агресія і тиск, накази та погрози, навіть насильство.

Потуральний стиль сімейного виховання, навпаки, характеризується обмеженою кількістю правил та вимог, значною свободою дитини. Гіперопіка дорослих виявляється через задоволення ними усіх потреб дитини, її відсторонення від будь-яких турбот, проблем і труднощів. В основі цього стилю лежить безрозсудна любов батьків до дитини, що породжує її інфантилізм та егоїстичність.

Головною ознакою *відстороненого* виховного стилю є відмежованість і нечутливість батьків до потреб дитини, обмаль правил та обмежень для неї. Причинами такої тактики невтручання батьків у життя дитини є їх ліберальні погляди на виховання, зайнятість своїми інтересами чи виховна безпорадність. Водночас емоційна пасивність батьків провокує тривожність дитини, а відсутність чітких обмежень породжує її індивідуалізм.

Системне впровадження батьками одного із вищезначених виховних стилів викликає певні зміни особистості дитини:

Таблиця 2.2.

Вплив стилів сімейного виховання на результати психічного розвитку дитини

Стилі виховання	Наслідки для психічного розвитку дитини
Авторитетний	Висока самоповага і самооцінка, значні соціальні вміння, велика увага до соціальних і моральних проблем, хороша навчальна успішність
Авторитарний	Середні соціальні вміння, високий рівень тривожності, нестійка самооцінка, несамостійність і підвищена сприйнятливність до впливу ровесників
Потуральний	Низькі соціальні вміння, пасивність, інфантилізм та егоїзм, слабкий самоконтроль, схильність до демонстративної й аморальної поведінки
Відсторонений	Низькі соціальні вміння, занижена самооцінка, висока тривожність та агресивність, схильність до неконтрольованої й аморальної поведінки

Хоча найбільш сприятливим для гармонійного формування особистості дитини вважається авторитетний стиль сімейного виховання, однак у певних життєвих ситуаціях доречним є епізодичне усвідомлюване використання кожного із стилів. Якщо ж батьки непрогнозовано переходять від одного стилю ставлення до дитини до іншого, то, за словами української вченої О.І. Власової, вони практикують *нестійкий* виховний стиль. Залежність виховного впливу дорослих від настрою, життєвих досягнень чи невдач викликає у дитини зустрічну маніпуляцію, двоїсте ставлення до батьків, тривожність і недовіру до них.

Типові порушення сімейного виховання

Якщо сімейному вихованню притаманні стійкі несприятливі ознаки, що провокують формування негативних рис особистості дитини, то йдеться про

порушення родинного виховного впливу. Аналіз цих порушень передбачає використання ряду критеріїв.

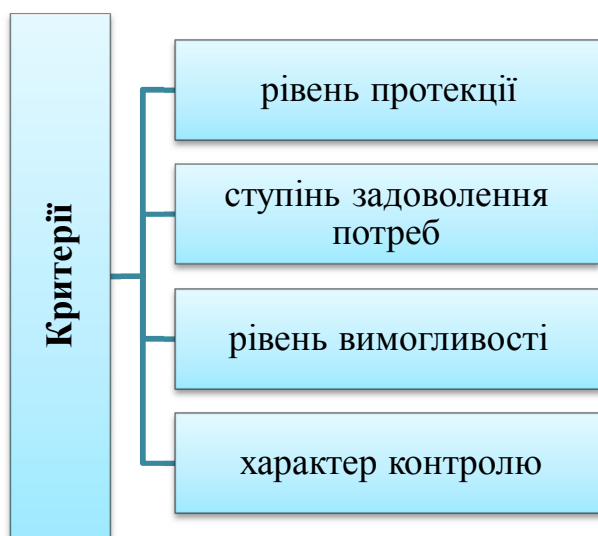

Рис. 2.54. Критерії аналізу порушень родинного виховання

Рівень протекції виражається у тому, скільки часу і зусиль віддають дорослі вихованню дитини. За цим критерієм виокремлюють такі порушення, як гіперпротекцію, коли батьки надміру опікуються дитиною, та навпаки, гіпопротекцію, коли існує дефіцит уваги дорослих до виховних проблем.

За критерієм *ступеня задоволення дорослими потреб дитини* розрізняють потурання як надмірне та некритичне їх задоволення, а також ігнорування батьками потреб дитини, що відображається у недостатньому їх задоволенні.

Порушення *рівня вимогливості* як критерія родинного виховання характеризується через обов'язки та заборони, що пред'являють дорослі до дитини. Фігурують такі порушення: надмірність обов'язків, які перевищують можливості дитини і формують її зневіру у справедливість та реакцію протесту; недостатність обов'язків, що призводить до лінощів та інфантилізму вихованця. Негативно впливає й надмірність заборон, що сковують ініціативу та волю дитини, а також недостатність заборон, що провокує її свавілля та розбещеність.

Застосування *контролю* у вихованні дитини теж має бути оптимальним, оскільки надмірні контроль та покарання пригнічують волю вихованця або викликають у нього захисні агресивні реакції, а відсутність контролю батьками поведінки дитини веде до її тривожності та всюдозволеності.

Якщо у родині панує деструктивна атмосфера, а батьки здійснюють неадекватний виховний вплив на дитину, то вона стає носієм негативної дитячої ролі. Психолог Л.Б. Шнейдер виокремлює найбільш типові негативні ролі дитини в сім'ї:

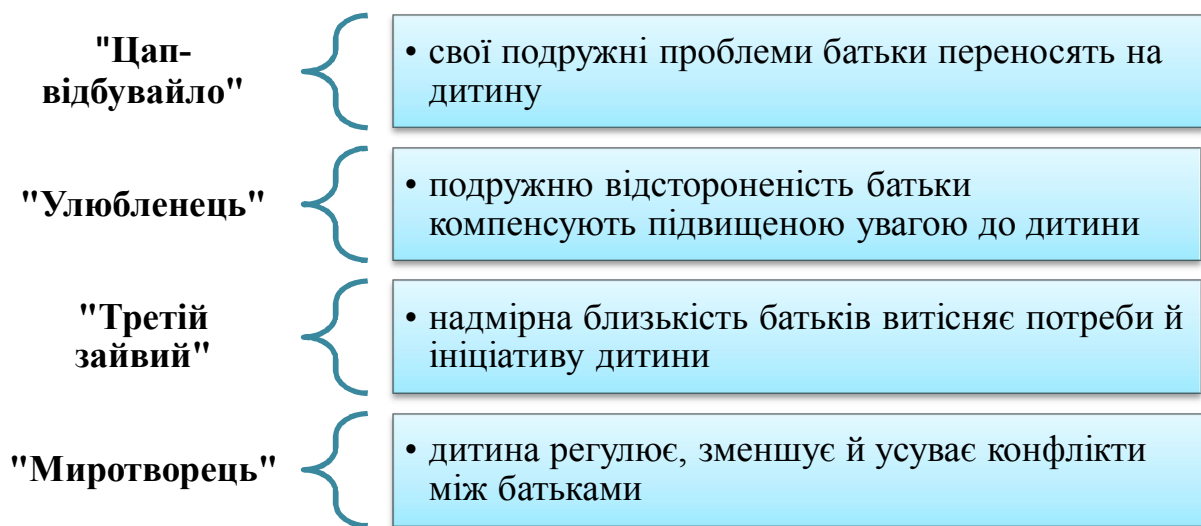

Рис. 2.55. Типові негативні ролі дитини в сім'ї

Порушення виховного впливу на дитину виникають на підґрунті ряду несприятливих характеристик родини в цілому та особистостей, які її складають. Можна виокремити такі типові причини порушень сімейного виховання:

- психолого-педагогічна безграмотність батьків, які не мають прийняттого досвіду виховання дітей,
- особистісна нереалізованість батьків, негативне переживання якої вони проєктують на дитину,
- проєкція батьками травматичного досвіду власного формування на дитину (так зване «замкнене коло» порушень),
- перенесення подружніх суперечностей у сферу виховання, коли дитина мимоволі потрапляє у епіцентр конфлікту батьків,
- негнучкі стереотипи виховання батьків, які не враховують індивідуальних і вікових особливостей дитини,
- суперечливість виховних настанов батька та матері, що провокує маніпулювання дитини,
- нерозвиненість батьківських почуттів, що викликає дискомфортне самопочуття дитини у родині,
- боязнь втрати дитини, яка спричинює батьківську гіперопіку.

Профілактика та корекція порушень сімейного виховання досягається, за думкою О.І. Захарова, за рахунок культивування трьох якостей батьківської позиції – адекватності, гнучкості та прогностичності. Адекватність передбачає вміння батьків розпізнавати та розуміти індивідуальність дитини. Гнучкості батьків характерна здатність перебудовувати вплив на дитину в процесі її дорослішання та в зв'язку зі змінами обставин життя. Прогностичність

виявляється як спроможність батьків передбачати та проектувати наслідки виховного впливу на дитину.

Загальні принципи сімейного виховання

У процесі сімейного виховання дорослим важливо знайти розумний баланс між любов'ю та здоровим глуздом, між довірою та контролем, між своїми вимогами та ініціативою дитини. Також можна виокремити ряд загальних принципів сімейного виховання:

- оптимальним емоційним супроводом сімейного виховання є атмосфера любові, взаємоповаги та доброзичливості,
- основою успішності виховного впливу на дитину є її прийняття, розуміння та розвиток кращих задатків,
- у процесі сімейного виховання необхідно враховувати вікові, статеві та індивідуальні особливості дитини,
- особистість батьків є базовою моделлю для наслідування дитиною,
- забезпечення пізнавальної діяльності дитини та спілкування з нею є потужними факторами її розумового розвитку,
- підтримка дорослими успіхів дитини та співпраця з нею формують її впевненість в собі й ініціативність,
- дозвіл батьків на переживання дитиною наслідків власних негативних дій або бездіяльності стимулює самостійність і відповідальність,
- дозована та виправдана допомога дитині є засобом профілактики її навченої беспорядності,
- припустиме засудження дорослими дій дитини, а не її почуттів чи особистості,
- збалансованість вимог батьків до дитини з її можливостями формує адекватну самооцінку,
- порівняння дитини з іншими дітьми зазвичай викликає її внутрішній опір, тому доречно співставляти колишні та теперішні особливості самого вихованця.

Запитання та завдання для самостійної роботи

1. Підберіть аргументи на підтвердження чи заперечення змісту основних теорій вибору шлюбного партнера.
2. Якими чинниками мотивує сучасна українська молодь вибір шлюбного партнера й одруження?
3. Визначте основні гендерні відмінності молоді у виборі подружнього партнера.
4. Які якості Ви вважаєте необхідними для шлюбного партнера та, навпаки, неприйнятними?
5. Проаналізуйте причини свідомої відмови дорослих людей від одруження.
6. Визначте позитивні та негативні сторони ефекту «скидання масок».
7. Охарактеризуйте фактори, що визначають успішність первинної шлюбної адаптації.
8. Розкрийте чинники психологічної стійкості шлюбу.
9. Проаналізуйте зміст і причини характерної для молодого подружжя проблеми лідерства та розподілу родинної влади.
10. Які зовнішні та внутрішні чинники зумовлюють успішність реалізації молодятами господарсько-економічної функції?
11. Охарактеризуйте позитивні та негативні сторони спілкування молодого подружжя з їх батьками.
12. Чи завжди народження першої дитини є родинною кризою? Відповідь аргументуйте.
13. Які чинники подружньої сумісності можна вважати головними?
14. Визначте типові гендерні чинники задоволеності шлюбом.
15. Опишіть шляхи корекції шлюбної несумісності.
16. Чи є обов'язковою динаміка переходу кохання між подружжям у звичку жити разом? Відповідь аргументуйте.
17. Проаналізуйте правильність народних прислів'їв чи приказок, у яких йдеться про родинне життя (наприклад: не хвали у сім днів, а хвали у сім років; стерпиться – злюбиться тощо).
18. Як впливає дошлюбне сексуальне життя на реалізацію сексуальної функції після одруження?
19. Сформулюйте своє ставлення до політики бездітності, яку підтримують деякі молоді подружні пари.
20. Охарактеризуйте особливості сімейних взаємин, які можуть спричинити подружню сексуальну аверсію.
21. Визначте стиль Вашого виховання батьками та ступінь його ефективності.
22. Наведіть приклади доречності епізодичного використання кожного стилю родинного виховання.
23. Які порушення сімейного виховання є найбільш характерними для сучасних українських родин?
24. Наведіть кілька життєвих прикладів успішного виховання дитини.

РОЗДІЛ 3. ТИПОВІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

3.1. Психологія сімейних конфліктів

Поняття про сімейні сварки та конфлікти, їх різновиди

Під час будь-якої тривалої взаємодії людей неминучими є зіткнення їх інтересів. Жодна сім'я не може обійтися без ситуацій суперечливості потреб, прагнень та дій, що породжує родинні сварки та конфлікти. Їх своєчасне та конструктивне вирішення згуртовує членів родини, підвищуючи рівень їх психологічної культури. Якщо протистояння між членами родини є незначним, то розгортається сімейна сварка.

Рис. 3.1. Ознаки сімейної сварки

Зазвичай сімейні сварки мають позитивні наслідки для їх учасників, оскільки відбувається словесне та емоційне вираження незгоди та пошук вирішення проблеми. Якщо ж під час сварки суперечність між членами родини не усувається, то розгортається сімейний конфлікт.

Рис. 3.2. Ознаки сімейного конфлікту

Хоча межа між сімейною сваркою та конфліктом буває дуже умовною, але останні несуть більше шкоди родинній атмосфері, особливо якщо набувають хронічного характеру. Сімейні конфлікти мають типову структуру:

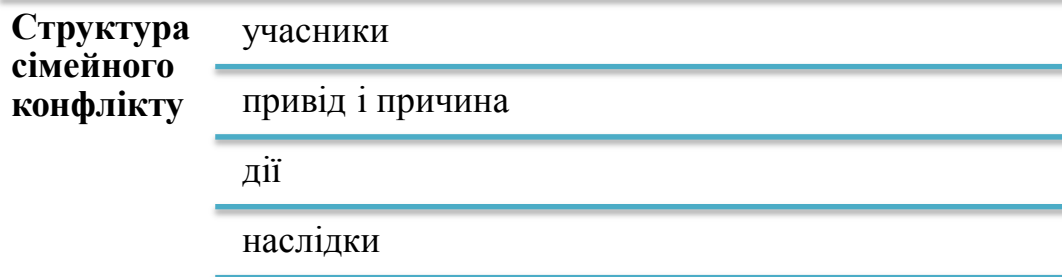

Рис. 3.3. Структурні компоненти сімейного конфлікту

Приміром, якщо чоловік, прийшовши додому, застав на кухні гору брудного посуду, а непрацююча дружина дивиться телепередачу, то він може розпочати сімейний конфлікт. Його учасниками постає подружня пара, приводом – немитий посуд, а причиною – незадоволена потреба чоловіка у побутовому затишку. Дії, що розгортатимуться під час конфлікту, можуть бути суто вербальними (крики, словесні образи) та фізичними – биття посуду, штурхання). Відповідно, деструктивними наслідками конфлікту постають поганий настрій обох учасників, взаємна образа, побутовий безлад. Натомість, якщо подружжя порозуміється, разом прибере на кухні, то такий конфлікт вважається конструктивним.

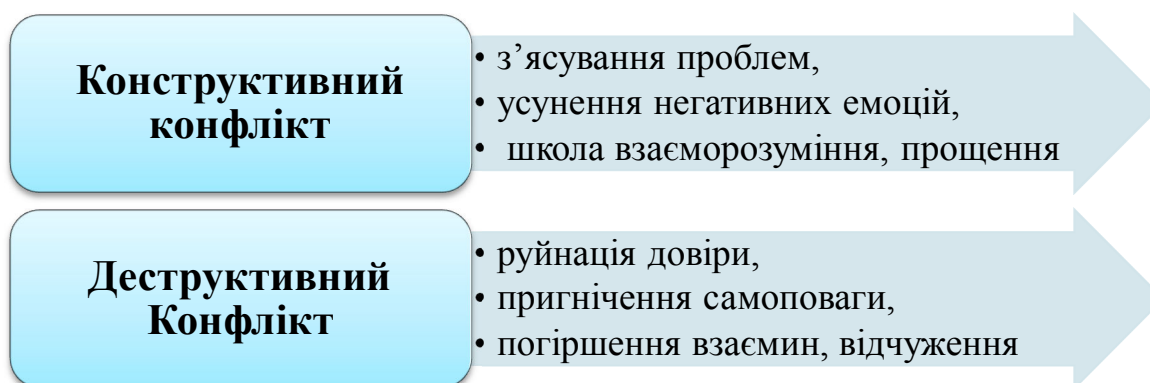

Рис. 3.4. Типи конфліктів за їх наслідками

Також з точки зору наслідків більш небезпечним є латентний (прихований) сімейний конфлікт, аніж відкритий. Для латентного родинного конфлікту характерними рисами є демонстративне мовчання, холодність, ігнорування партнера. Цей конфлікт супроводжується накопиченням негативного ставлення до іншого члена родини та тривалістю невирішеної суперечливої ситуації. Натомість, відкритий сімейний конфлікт характеризується зовнішніми виявами – взаємними словесними претензіями та докорами, висловленням образи, демонстративними діями тощо. Таким чином, для родини найбільшу небезпеку

становлять латентні конфлікти хронічного характеру (відомі випадки, коли близько півроку чоловік і дружина не розмовляли між собою), які по суті є деструктивними. Характер подружньої взаємодії, в тому числі перебіг і вирішення конфліктів, покладено в основу теорії подружнього балансу, створеної американським психологом Дж. Готтманом. За свідченням дослідника, можна виокремити п'ять груп подружніх пар.

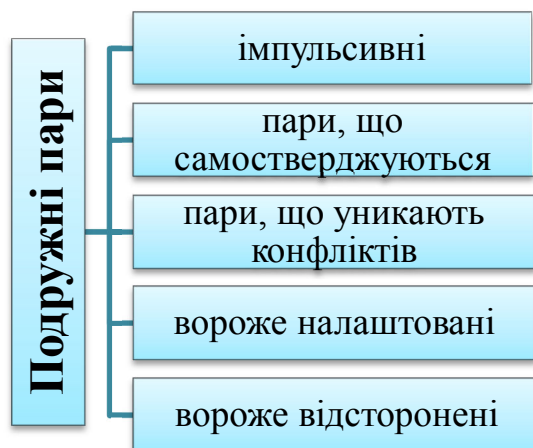

Рис. 3.5. Групи подружніх пар за Готтманом

Для *імпульсивних* подружніх пар характерною є емоційна насиченість (як позитивна, так і негативна). Суперечки, жваві бесіди часто відбуваються між цими чоловіком і дружиною, але супроводжуються гумором, вираженням інтересу та симпатії. *Пари, що самостверджуються*, свої конфлікти та суперечки модифікують у дискусії, під час яких виявляють взаємну повагу і підтримку у пошуках згоди чи компромісу. *Пари, що уникають конфлікту*, зосереджують увагу на спільних чи схожих позиціях. Проблемні питання, що можуть спровокувати конфлікт, такі чоловік і дружина ігнорують або лаконічно обговорюють.

Вороже налаштовані подружні пари активно розгортають сварки та конфлікти, демонструючи звинувачення та агресію щодо «суперника». Для них також властиве приписування одне одному неіснуючих намірів, думок, почуттів і вчинків. *Вороже відсторонені* чоловік і дружина спілкуються між собою емоційно нейтрально, однак можуть вступати у епізодичні сварки, під час яких один партнер атакує, а інший захищається та відсторонюється.

Найбільш оптимальними з точки зору функціональності шлюбу та взаємин в ньому є перша та третя групи, в яких шлюбні партнери позитивно сприймають та оцінюють одне одного, найбільш проблемними – вороже налаштовані та вороже відсторонені подружні пари.

Хоча сварки та конфлікти супроводжуються переживанням негативних емоцій, часто залишають неприємний душевний осад, однак їх повна відсутність є ознакою родинної кризи. Водночас частішання конфліктів та їх деструктивний характер теж свідчать про сімейну кризи, а також перехід родини до категорії конфліктної. За ступенем шкоди, яка завдається родині через конфлікти, вона поділяється на такі типи:

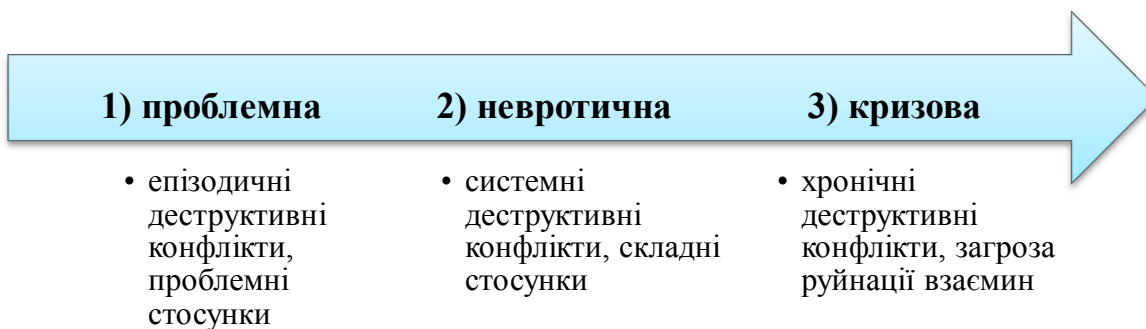

Рис. 3.6. Типологія конфліктних родин

Типові причини сімейних конфліктів

Родинний конфлікт зазвичай розгортається на підґрунті незадоволених потреб чи несумісних ролей одного чи кількох членів сім'ї. Залежно від того, хто з членів родини є учасниками конфлікту, розрізняють такі їх типи:

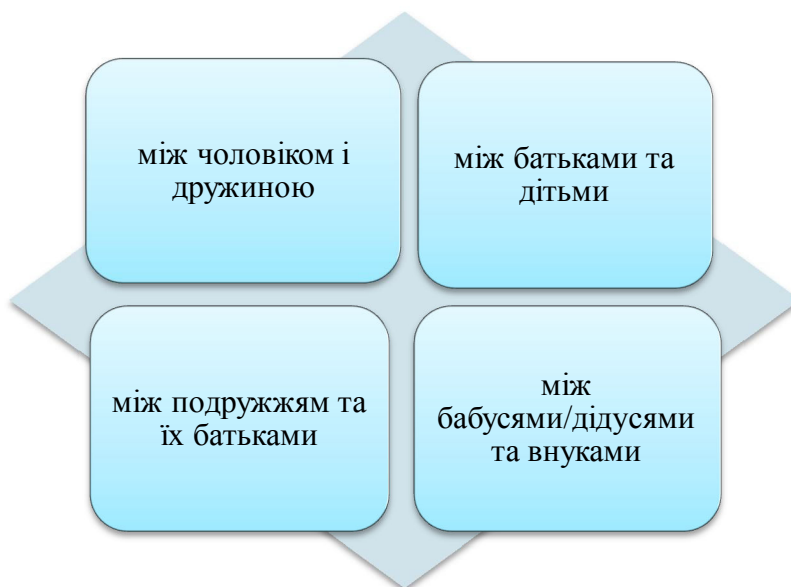

Рис. 3.7. Типи сімейних конфліктів за їх учасниками

У сучасних родинах найбільш розповсюдженими є подружні конфлікти, а найменш – між бабусями/дідусями та їх внуками.

Залежно від учасників та їх незадоволених потреб родинні конфлікти мають різну спричиненість. Зокрема для *подружніх конфліктів* полігоном виникнення стають такі проблемні аспекти:

- суперечності у розподілі родинної влади;
- незадоволення потреби у позитивних емоціях (байдужість, відсутність турботи);
- неповага та приниження почуття гідності шлюбного партнера;
- сексуальна несумісність;
- дискримінація у веденні домашнього господарства, витратах грошей;
- суперечності у вихованні дітей, міжродинній комунікації;
- розбіжності у способах проведення дозвілля, хобі.

Найбільш глобальною причиною конфліктів між чоловіком і дружиною, за думкою американського психолога У. Харлі, є подружня несумісність, яка виникає у випадку тотального незадоволення базових потреб подружжя. Оскільки шлюбні очікування та потреби чоловіків і жінок суттєво різняться, то не дивно, що подружня сумісність виробляється поступово. На початкових етапах шлюбного життя молодята часто ініціюють конфлікти, якщо не знають чи не визнають потреб один одного.

Таблиця 3.1.

Базові подружні потреби за Харлі

№ з/п	Зміст потреби	
	дружина	чоловік
1	ніжність	сексуальне задоволення
2	можливість відверто поспілкуватись	супровід дружини під час відпочинку
3	вірність, чесність і відкритість чоловіка	привабливість жінки (тіла і розуму)
4	фінансова підтримка	забезпечення домашнього затишку
5	відданість чоловіка родині	постійне захоплення дружини чоловіком

Так звані *батьківсько-дитячі конфлікти* розгортаються у родинах, де діти досягають певного віку, стаючи спроможними висловити свою незгоду та протистояти вимогам батьків. Зазвичай це стосується молодших школярів, а особливо актуальним стає по досягненню дитиною підліткового віку, коли вже вона може ініціювати родинний конфлікт. Типовими причинами конфліктів батьків і дітей є:

- неврахування батьками потреб і бажань дітей;
- незадоволення потреби у позитивних емоціях (байдужість, відсутність турботи);
- неповага та приниження почуття гідності дітей;

- коаліція (об'єднання) дитини з одним із членів подружжя;
- неоднакове ставлення до дітей (реальне чи як вияв ревнощів дитини).

По мірі дорослішання дитини її розбещеність та непоступливість можуть стати значущими причинами конфліктів з батьками, а також суперечності у світогляді (так званий конфлікт поколінь).

Піковим у розгортанні конфліктів дитини з батьками є її підлітковий період, який, однак, є показником дисгармонії попередньо сформованих стосунків або ж наслідком перебування дитини у хронічній конфліктній сімейній атмосфері. Представники юнацького віку зазвичай психологічно дистанціюються від батьків, що зменшує напруження у взаєминах. Однак новий виток конфліктів може породити ситуація, коли хлопець чи дівчина одружується.

Конфлікти *між подружжям та їх батьками* мають певну динаміку. Щодо молодят найбільш розповсюдженою проблемною зоною є неприйняття нового члена родини – невістки чи зятя. Згодом цей конфлікт може породити нездорову коаліцію дитини з одним із членів подружжя (приміром, мати і донька проти зятя), що в деяких сім'ях навіть закінчується розлученням. Спільне проживання молодого подружжя з батьками може супроводжуватись їх гіперопікою та втручанням у родинні справи доньки чи сина, побутово-економічні суперечності («дві господині на кухні – свекруха і невістка»). Розповсюдженою є ситуація, коли молода подружня пара перекладає свої родинні обов'язки на батьків, що викликає у них опір і породжує конфлікт. У сім'ї з більшим шлюбним стажем може виникнути протистояння у взаєминах з батьками на підґрунті суперечностей у вихованні дітей/внуків. Також батьки похилого віку можуть ініціювати конфлікт з одруженими дітьми через їх реальну чи уявну байдужість, відсутність турботи.

Зазвичай міжпоколінна взаємодія *бабусь, дідусів та їх внуків* має щирий і приязний характер. Однак іноді стосунки цих поколінь затьмарюють сварки та конфлікти. Так, молодше покоління може бути мимоволі втягнуте у проблеми подружжя та їх батьків (бабуся недолюблює невістку і висловлює неповагу до неї при її доньці, своїй внучці), що породжує конфлікт. За умов спільного проживання ймовірні конфлікти на підґрунті побутово-економічних суперечностей і гіперопіки старшого покоління, а суперечності у світогляді породжують конфлікт поколінь. Зрідка зустрічаються сварки на підставі звинувачень у неоднаковому ставленні до внуків, а бабусі та дідусі можуть ініціювати конфлікт через байдужість, відсутність турботи внуків щодо них.

Стратегії опанувальної поведінки під час родинного конфлікту

Для кращого розуміння механізмів виникнення родинних конфліктів психолог Л.Б. Шнейдер пропонує розрізняти три стратегії реагування їх учасників:

Егоцентрична	<ul style="list-style-type: none"> • «Мені треба» • «Ти винен»
Альтероцентрична	<ul style="list-style-type: none"> • «Тобі треба» • «Я винен»
Соціоцентрична	<ul style="list-style-type: none"> • «Нам треба» • «Ми винні»

Рис. 3.8. Настанови конфліктерів залежно від стратегій реагування

Змістом *егоцентричної* стратегії реагування у конфлікті є зосередженість на собі, власних інтересах з одночасним звинуваченням іншого учасника конфлікту. Епізодично ця стратегія є свідченням надважливості власних інтересів для людини, її постійне використання говорить про егоїзм та авторитарність стосовно інших членів родини. *Альтероцентрична* стратегія реагування відображає поступливість людини, її готовність до компромісу. Хронічний характер використання цієї стратегії свідчить про жертвовність людини, підкорення власних інтересів потребам інших членів сім'ї. Якщо людина періодично вдається до альтероцентричної стратегії, то виражає співпереживання до родича, визнання пріоритетності його інтересів у конфлікті. *Соціоцентрична* стратегія реагування у родинному конфлікті дозволяє одночасно врахувати інтереси всіх його учасників та знайти оптимально можливий спосіб вирішення.

У сучасних сім'ях щодо серед подружжя (особливо молодого) переважає егоцентрична стратегія реагування у конфлікті, натомість батьки (особливо матері) часто демонструють альтероцентричну стратегію щодо дітей. Оптимальним є домінування соціоцентричної стратегії, що забезпечує конструктивне вирішення родинних конфліктів та епізодичне використання двох інших стратегій.

Сімейний конфлікт, зачіпаючи стосунки між найближчими людьми, розхитує як їх психологічне здоров'я, так і родини в цілому. Тому люди здебільшого прагнуть вирішити проблемну ситуацію, вдаючись до різних форм поведінки. Це реагування учасників конфлікту називається копінгом.

! Копінг (опанувальна поведінка) – поведінка, спрямована на подолання людиною конфліктної ситуації

Залежно від наслідків для учасника конфлікту копінг буває *продуктивним і непродуктивним*. Наприклад, після народження первістка батьки вирішують питання догляду за ним. Дружина пропонує звернутись до послуг няні, щоб продовжити працювати, а чоловік наполягає, щоб мама взяла декретну відпустку. Під тиском вимог чоловіка дружина погоджується, почувавши себе ображеною і пригніченою. Відповідно, чоловік скористався технікою протистояння, а дружина змушена була пристосуватись, що свідчить про непродуктивний допінг. Продуктивним варіантом копінгу у цій ситуації був би компроміс, коли дружина влаштувалась би на неповний робочий день, а решту часу присвячувала родині.

Таким чином, простежується ряд типових наслідків родинного копінгу, що відображені у таблиці:

Таблиця 3.2.

Наслідки родинного копінгу

№ з/п	Різновид копінгу	
	продуктивний	непродуктивний
1	розв'язування проблеми	трансформація та накопичення проблем
2	зниження емоційної напруги	загострення емоційної напруги
3	підвищення поваги до іншого та самооцінки	зниження поваги до іншого та самооцінки
4	родинне згуртування	родинна ізоляція та невротизація
5	переосмислення значення труднощів	психічне та фізичне виснаження
6	розвиток гнучкості та співчуття через накопичення досвіду прощення	поява чи посилення дії шкідливих звичок

Найбільш загальними етапами налагодження конструктивного родинного копінгу є такі кроки, які може використовувати будь-який член родини, що залучений у конфлікт:

- знайти час для бесіди, аналізу проблеми, розказати про свої бажання та вислухати, як бачить ситуацію опонент,
- змінити акценти з «я проти тебе» на «ми проти проблеми», використовуючи жести та слова примирення,
- домовитися про сумісні дії, де б визначалися всі конкретні потреби, зобов'язання сторін і терміни їх виконання.

На тлі опанувальної поведінки учасники родинного конфлікту вдаються до однієї з типових форм реагування у ньому, причому ці форми можуть змінюватись навіть під час розгортання однієї конфліктної ситуації. Якщо

особистість постійно вдається до певної форми реагування у конфлікті, то ця форма вважається закріпленою.

Рис. 3.9. Типові форми реагування у конфлікті

Найбільш ефективною (але далеко не завжди досяжною) формою реагування учасників конфлікту є *співробітництво*, під час якого визначаються та задовольняються потреби всіх конфлікуючих, визнаються цінності інших, так само як і свої власні, зберігається об'єктивність через відокремлення проблеми від особистостей.

Якщо повне задоволення інтересів всіх учасників неможливе, можна вдатися до *компромісу*. Ця форма реагування передбачає поділ навпіл предмету суперечки та пошук справедливого для всіх рішення інциденту. Досягнення компромісу можливе, якщо кожен з учасників родинного конфлікту погодиться отримати щось замість втрати всього та частково поступитися заради підтримки відносин.

Якщо проблема не надто важлива і відкрите емоційне напруження є небажаним, стає доречною стратегія *ухилення*. Типовими ознаками цієї форми реагування у конфлікті є мовчання, демонстративний відхід, приховані образа та гнів, байдужість до випадів опонента. Більш тривалими наслідками ухилення вважаються перехід з дружніх взаємин на формально-ділові, а також повне ігнорування опонента.

У випадку розуміння пріоритетів іншого члена сім'ї, з яким розгортається конфлікт, варто застосувати таку форму реагування, як *пристосування*. Пристосовуючись до вимог партнера, можна:

- вдавати чи справді думати, що все гаразд,
- миритися з тим, що відбувається, щоб не порушувати спокій,
- поступатися для досягнення більш значної мети,
- мовчати, але виношувати плани помсти.

Протистояння як форма реагування у конфлікті вимагає значних емоційних і вольових зусиль, бо конфліктер категорично налаштований на власну «перемогу» у конфлікті. Протистояння епізодично доречне, коли справа

принципово важлива і однозначна (наприклад, вимоги зберігати подружню вірність, протест проти родинного насильства тощо). Однак в багатьох конфліктних ситуаціях ця форма реагування є лише засобом вираження авторитарності та маніпулювання. При цьому протистояння виражається як прагнення довести, що інший не має рації, перекричати в суперечці, перехитрити, залучити на допомогу «союзників» (інших родичів, друзів) для підтримки, вимагати згоди заради збереження відносин.

Позитивним досвідом вирішення родинних конфліктів, який усуває психічне напруження, відновлює довіру членів родини один до одного, є прощення.

! Прощення – свідома відмова людини від образи, гніву та помсти щодо іншої людини з одночасною культивуацією до неї позитивного ставлення

Важливо, що справжнє прощення не передбачає просте забування, витіснення ситуації образи, а потребує осмисленого прояву великодушності стосовно близької людини. Однак на заваді родинному прощенню можуть стати розповсюджені соціальні стереотипи:

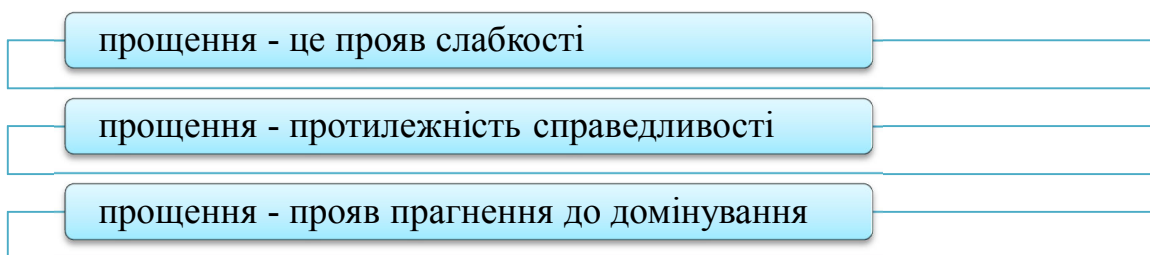

Рис. 3.10. Типові соціальні стереотипи щодо прощення за Е. Гасіним

Якщо мова йде про прощення члена сім'ї, то потрібна значна воля та розуміння необхідності глибокого внутрішнього звільнення від негативних емоцій щодо близької людини, а також відновлення продуктивної взаємодії з нею. Трапляється, що прощення відбувається одномоментним осяянням, але здебільшого є результатом тривалої внутрішньої роботи.

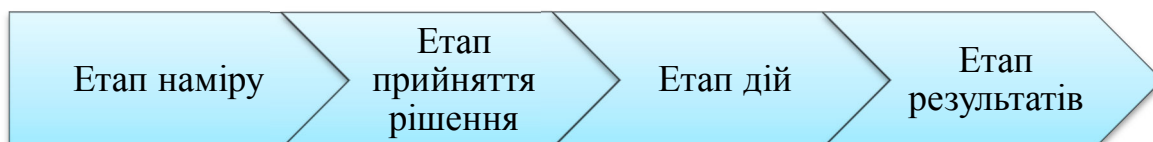

Рис. 3.11. Етапи процесу прощення

Усвідомлення того, що образа та гнів стосовно близької людини відійшли в минуле, робить особистість більш відкритою, гнучкою та сильною у складних життєвих випробуваннях.

3.2. Родинні кризи

Поняття психологічного здоров'я родини та його критерії

На шляху існування родини постають різні події – як приємні, так і неприємні. Спроможність членів родини радіти успіху і вболівати та вирішувати проблеми суттєво залежить від психологічного здоров'я сім'ї.

! Психологічне здоров'я сім'ї – рівень психологічного благополуччя родини, що забезпечує адекватні життєвим умовам стан і регуляцію поведінки, спроможність протистояти небажаним впливам соціального середовища

Оскільки сім'я складається з окремих особистостей, то їх психологічне здоров'я впливає на родинне психологічне здоров'я, складаючи один із аспектів *психологічного* чинника. До нього також відносяться психологічна атмосфера сім'ї, частота і характер міжродинної взаємодії, рівень узгодженості та згуртованості поведінки членів родини.

Рис. 3.12. Чинники психологічного здоров'я сім'ї

Соціальний чинник на предметному рівні відображає успішність взаємодії конкретної родини з іншими соціальними інститутами. Наприклад, якщо у сім'ї є дитина шкільного віку, то наскільки вдало вона пристосована до шкільного навчання та наскільки ефективно її батьки взаємодіють з педагогами. Загальний рівень соціального чинника виявляється у суспільно-політичних умовах розвитку країни та регіону, де проживає родина. Так, за умов кризи розвитку країни соціальний чинник набуває несприятливого впливу на психологічне здоров'я родини, пригнічуючи його.

Економічний чинник проявляється через матеріально-побутове становище родини – фінансові можливості, наявність та облаштованість житла тощо. Цей чинник тісно пов'язаний із усіма іншими, зокрема з *біологічним*, який виражає стан фізичного здоров'я усіх членів родини, а також характер їх фізіологічної сумісності. Приміром, ситуація хвороби чоловіка-батька може погіршити матеріальне становище родини та спровокувати пригнічення родинної атмосфери, що в свою чергу викличе послаблення психологічного здоров'я. Водночас кожна проблемна ситуація, з якою зіштовхується сім'я, випробовує її психологічне здоров'я і в різних родинах може викликати протилежні ефекти: порушити психологічний баланс або ж навпаки, згуртувати членів сім'ї. У першому випадку йдеться про низький рівень психологічного здоров'я родини, а в другому – про високий.

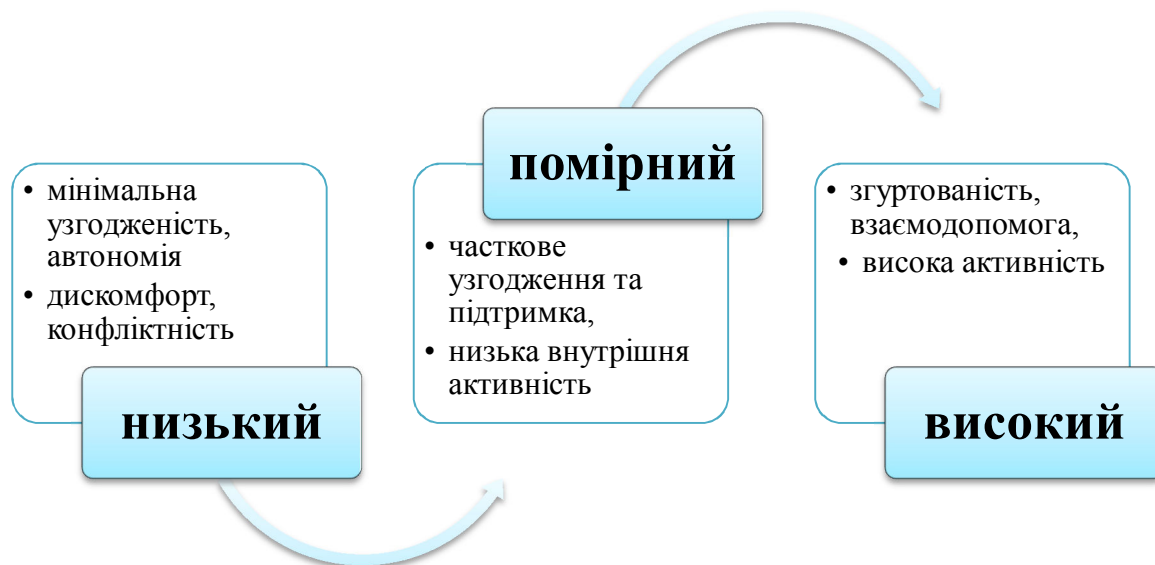

Рис. 3.13. Рівні психологічного здоров'я родини

Психологічне здоров'я родини характеризується за рядом критеріїв, зокрема *схожість родинних цінностей*, їх узгодженість. Наприклад, подружня пара має пріоритетом духовні цінності над матеріальними і цю позицію прищеплює своїм дітям. Якщо ж чоловік і дружина мають суперечливі родинні цінності, то постає проблема деформації подружніх цінностей. У випадку радикального неспівпадання батьківсько-дитячих цінностей фігурує проблема їх поляризації.

Функціонально-рольова узгодженість відображає баланс і доповнюваність тих функцій та ролей, що притаманні членам родини. Якщо хтось із членів сім'ї функціонально перевантажений, то виникає проблема нерівномірного родинного навантаження. У сучасних українських родинах на побутовому рівні це стосується жінки, а на матеріальному – чоловіка. Має місце й проблема дисинхронізації мотивів чи дій, коли поведінка членів родини є неузгодженою

(багато українських чоловіків відсторонюються від виховання дітей і тягар соціалізації нащадків лягає на плечі жінок).

Родинна адаптованість є важливим показником адаптації сім'ї до змін. Її порушення викликає відсутність емоційної розрядки членів родини у сімейному колі після роботи/навчання, а також комунікативне перенасичення, коли родинні проблеми вже не зачіпають емоційно.

Переважаючий настрій під час перебування членів сім'ї вдома та їх інтерес один до одного свідчать про *емоційну задоволеність*. Проблеми виявляються через збереження негативного напруження та емоційну дистанцію, відчуження членів родини між собою.

Родинна ідентичність характеризує відповідність родинної взаємодії уявленням та можливостям членів сім'ї. Типовими порушеннями родинної ідентичності є неузгодженість або ж несумісність очікувань членів родини (у новоствореній родині чоловік очікує, що дружина буде працювати й вести домашнє господарство, а вона налаштована на спільні дії). Як наслідок виникає відчуженість, ізолюваність членів родини, що може спровокувати розрив взаємин.

Сімейна стабільність відображає характер її розвитку. Важливо, що відсутність змін може перетворитись у проблему стагнації (застою) родини як системи. Негативний аспект сімейної стабільності виявляється й у кризах хронічного характеру. Оптимальним варіантом є стабільний розвиток родини.

Сімейна криза, її види, передумови й ознаки

Психологічне здоров'я родини може визначати ефективність переживання криз, а його пригнічення може стати ознакою сімейної кризи.

! Сімейна криза – явище загострення родинних суперечностей, різкого погіршення ритму сімейного життя, коли звичні способи реагування членів родини не розв'язують проблем

Зазвичай сімейна криза розвивається поступово, окрім випадків різкої, несподіваної негативної події (неочікувана втрата роботи, травма, зафіксований епізод подружньої зради тощо). Свідчити про ймовірність сімейної кризи можуть її передумови:

- повна відсутність сварок і конфліктів між подружжям або, навпаки, їх надмірна кількість;
- при обговоренні партнерами своїх проблем дебати неконструктивні: кожен налаштований на своє і не намагається зрозуміти іншого;

- у спілкуванні переважають захисно-агресивні реакції, кожен бачить в іншому винуватця конфлікту;
- наполегливе ухилення від сексу одного з партнерів;
- шлюбний партнер витісняється або відсторонюється з області ухвалення рішень;
- зацикленість на одній темі (особливо, якщо ця тема – обговорення справ дитини) або, навпаки, хронічне мовчання;
- дружина перестає думати про себе і цілком присвячує себе сім'ї, перетворюючись з жінки в тягового коня;
- професійний працеголізм, якщо не вдається самостверджуватися в сім'ї.

Явище сімейної кризи охоплює всю родину і кожного її члена водночас, тому й симптоми (ознаки) цієї кризи мають два рівні прояву. На рівні конкретних членів подружжя, що входять до складу родини, криза проявляється такими симптомами:

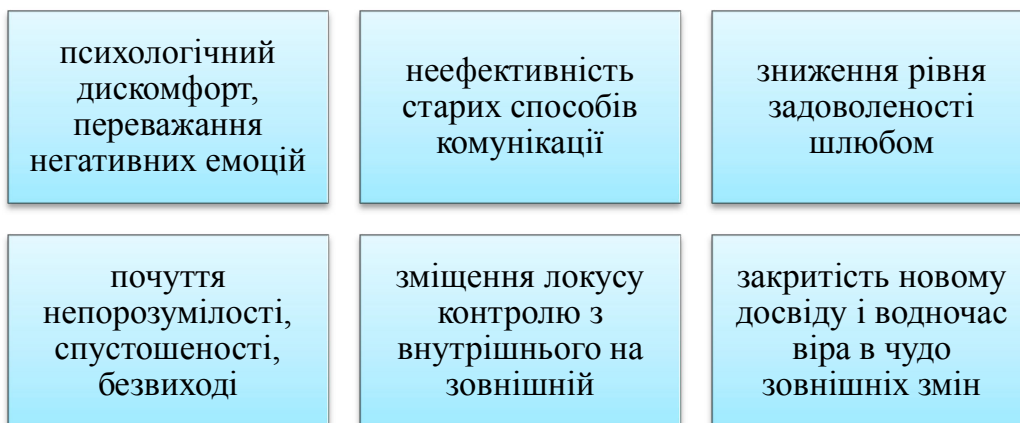

Рис. 3.14. Симптоми сімейної кризи на індивідуальному рівні

Знаходячись у епіцентрі родинної кризи, людина переживає гнів, образу, розчарування, може психологічно дистанціюватись від родичів, переходити на самозвинувачення та занепадати духом. Загострення цих ознак кризи на індивідуальному рівні посилює її симптоми на рівні всієї родини:

- послаблення згуртованості; зростання відчуження членів родини;
- деформація зовнішніх і внутрішніх родинних меж;
- порушення родинної гнучкості;
- дискримінація у виконанні ролей, що викликає перевантаження;
- порушення сімейної ієрархії (боротьба за владу або анархія);
- зростання кількості та загострення родинних конфліктів;
- накопичення негативних емоцій і взаємної деструктивної критики (придирок, образ).

Деякі кризи є прогнозованими, їх переживає переважна кількість родин у більш-менш однаковий час. Ці кризи називаються *нормативними*. Науковці виокремлюють такі нормативні кризи:

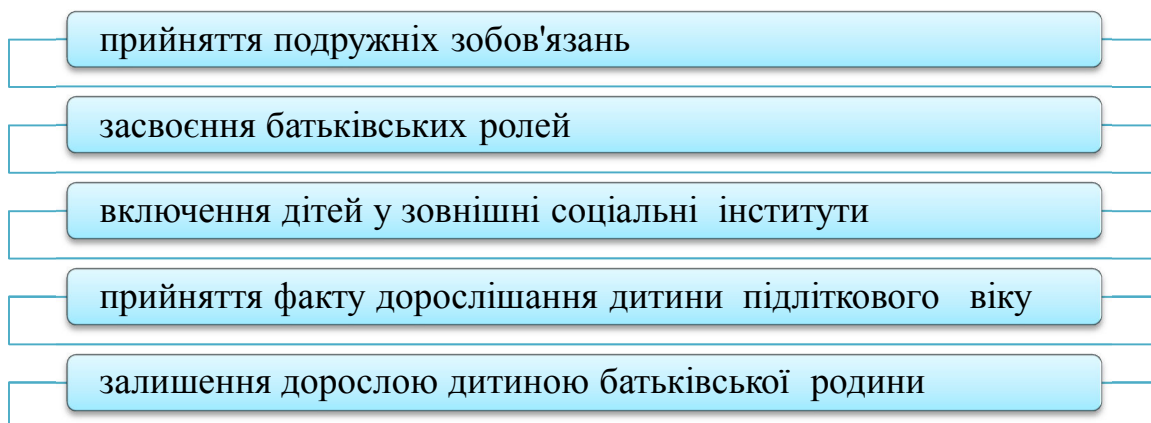

Рис. 3.15. Нормативні родинні кризи

Нормативні родинні кризи є дуже розповсюдженими, однак необов'язковими, їх перебіг та інтенсивність теж можуть варіюватись у різних родинах залежно від рівня психологічного здоров'я. Наприклад, якщо у родині зростає кілька дітей різного віку, то досягнення первістком підліткового віку може викликати родинну кризу, а з молодшою дитиною батьки вже використовують конструктивний попередній досвід, уникаючи нормативної кризи. Якщо ж кризу викликає несподівана негативна подія, то розгортається *ненормативна сімейна криза*.

Рис. 3.16. Типові ненормативні сімейні кризи

Подолання цієї кризи потребує значної згуртованості та взаємної підтримки членів родини.

Характеристика нормативних родинних криз

Нормативні кризи переживають всі родини, але по-різному. Водночас переживання нормативних родинних криз бездітними подружніми парами має свою специфіку.

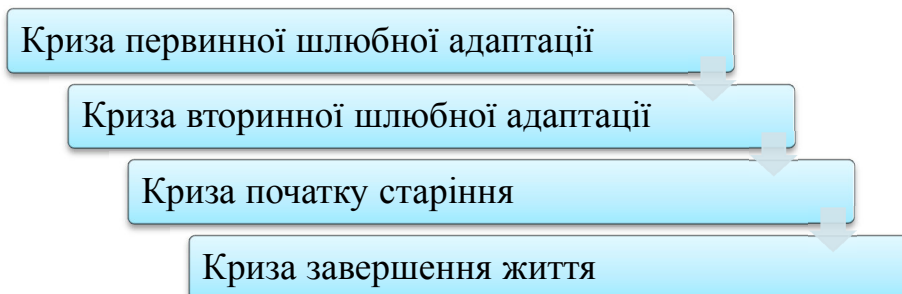

Рис. 3.17. Нормативні кризи інфертильної (бездітної) родини

Проблеми першої кризи – *первинної шлюбної адаптації* – пов’язані зі складностями пристосування молодят один до одного та спільного подружнього життя. Апогеєм кризи стає ситуація внутрішнього та зовнішнього конфлікту, коли подружжя дізнається про бездітність.

Криза *вторинної шлюбної адаптації* виникає по мірі зростання шлюбного стажу членів подружжя.

! Криза вторинної шлюбної адаптації – надмірне звикання членів подружжя один до одного, послаблення подружнього кохання і пригнічення неповторного характеру шлюбного союзу

Криза вторинної шлюбної адаптації може виявлятися у таких аспектах:

- *інтелектуальний* – зниження інтересу до шлюбного партнера як особистості внаслідок повторення ним в спілкуванні однакових думок, точок зору, оцінок;
- *етичний* – відверта демонстрація негативних якостей, думок і вчинків, використання під час спілкування неприйнятних жестів та інтонацій;
- *сексуальний* – одноманітність інтимних відносин, що призводить до зниження взаємної привабливості і падіння статевого потягу.

В інфертильної подружньої пари ця криза може розгортатись швидше й інтенсивніше, оскільки у чоловіка та дружини за відсутності дітей, без переходу до нових, батьківських родинних ролей, відбувається застій у подружніх ролях і функціях.

Криза *початку старіння* викликає пригнічення стосунків бездітної пари, оскільки погіршення здоров’я супроводжується відсутністю турботи нащадків і нагадує про наближення завершення життя.

Криза *завершення життя* розгортається в інфертильній подружній парі внаслідок тиску самотності, погіршення здоров'я та неможливості догляду нащадків, сумнівів щодо доречності прожитого життя та реалізації його сенсу (у відомій українській казці про Івасика-Телесика бездітні бабуся та дідусь, змучившись кризовими переживаннями, зважились зробити собі синочка з деревини).

За щасливою, урочистою подією весілля та безтурботним медовим місяцем для молодят розпочинається подружнє життя зі всіма його побутовими, матеріальними та психологічними аспектами. Пристосування молодят до шлюбу може супроводжуватись їх першим родинним випробуванням – *кризою прийняття подружніх зобов'язань*. Ця криза зумовлюється складностями різнорівневої (побутової, комунікативної, сексуальної тощо) адаптації до нових, подружніх ролей. Типовими чинниками кризи прийняття подружніх зобов'язань є:

- конфлікт особистих і родинних потреб,
- дисбаланс між близькістю та автономією,
- проблема розподілу родинної влади,
- встановлення зовнішніх родинних меж,
- вирішення житлових проблем.

Народження першої дитини психологи розглядають як наступну, дуже розповсюджену родинну кризу. Навіть за умов повної бажаності первістка у подружжя різко зростає навантаження та відповідальність, що зумовлює переживання *кризи засвоєння батьківських ролей* з відповідними їй чинниками:

навантаження через догляд за дитиною, перерозподіл уваги на неї

пристосування до нової соціальної ролі – батьківства

формування виховного авторитету у дитини

узгодження батьками стратегій виховання дитини

Рис. 3.18. Чинники кризи засвоєння батьківських ролей

Конструктивне подолання цієї кризи згуртовує подружню пару, підвищує рівень особистісної зрілості кожного члена подружжя.

По мірі зростання дитини постають нові завдання її виховання, серед яких – забезпечення відвідування дитячого садочка. Ця подія для батьків стає знаковою в контексті перевірки успішності здійснюваного ними родинного виховання, а в ускладненому перебігу зумовлює *кризу включення дітей у зовнішні соціальні інститути*. Якщо дитина не відвідує дитячого садка, то ця криза може відтермінуватись до початку шкільного навчання. Змістом кризи включення дітей у зовнішні соціальні інститути є суперечності впливу родини

та дитячого садка чи школи, а також соціальна дезадаптація дитини (її непристосованість до умов перебування у дитячому садочку чи навчання у школі). Якщо соціалізацією дитини зайнята лише мати, це може спровокувати синдром її переобтяженості і водночас синдром нереалізованості чоловіка як батька.

Згадка про народну мудрість «Малі діти – малі клопоти, великі діти – великі клопоти» доречна при характеризуванні наступної родинної кризи – *прийняття факту дорослішання дитини підліткового віку*. Досягнення перехідного періоду дитиною вимагає від дорослих своєчасної перебудови ставлення до неї. Ця криза зазвичай особливо гостро переживається щодо первістка, оскільки батьки ще не мають досвіду взаємодії з підлітком, який перестає їх ідеалізувати та починає критикувати. Конструктивне вирішення кризи полягає у визнанні батьками дорослішання їх дитини, перерозподілу контролю та довіри до неї і формуванні відповідальності підлітка за себе та родину.

Досягнення дитиною дорослого віку провокує чергове родинне випробування – *кризу залишення дорослою дитиною батьківської родини*. Ця криза розгортається за умов психологічної неготовності батьків «відпустити» дитину, що відображається у переживанні ними синдрому «спустілого гнізда».

! Синдром «спустілого гнізда» – переживання людиною своєї занедбаності та ізольованості через залишення її батьківського дому дорослими дітьми

Ця проблема більшою мірою стосується дітоцентриських родин, у яких сенсом життя подружжя було виховання дітей. Коли дорослі діти залишають батьківську родину, між чоловіком і дружиною розгортається дефіцит сенсу їх взаємодії та збідніння подружніх стосунків. Конструктивний перебіг кризи передбачає поступовий, але неминучий перехід до подружньоцентриської родини, оновлення чи побудову нових цілей подружньої взаємодії.

Якщо доросла дитина відокремлюється психологічно, при цьому створює власну родину, не залишаючи батьківської оселі, то проблема може набувати дещо інших акцентів. Батьки можуть не визнавати обранця свого дорослого сина чи доньки і цим провокувати родинну кризу. Профілактика та вирішення цієї кризи передбачає на тлі визнання батьками дорослості своєї дитини підтримку її вибору та права на збереження подружньої автономії.

Деякі автори наполягають на хронологічній синхронності переживання родинною криз (кожні три, п'ять, сім... років). Однак родина – це формація, яка розвивається доволі індивідуально, тому прив'язуватись до шлюбного стажу у питанні сімейних криз не варто.

3.3. Психологія подружньої зради

Поняття про позашлюбні інтимні стосунки, їх види та функції

Хоча зазвичай молоді люди одружуються, сповнені взаємних щирих почуттів та прагнення зберігати подружню вірність, але іноді не витримують перевірки життя, вступаючи у позашлюбні інтимні стосунки, які називають також подружньою невірністю, зрадою, адюльтером і перелюбством.

! Подружня невірність – добровільні сексуальні відносини з позашлюбним партнером, які один із членів подружжя підтримує таємно чи без дозволу іншого

Бурхливі суперечки розгортаються стосовно питання змісту подружньої зради, зокрема дехто диференціює позашлюбний секс, не вважаючи його зрадою як такою, оскільки нема емоційної прив'язаності до сексуального партнера, та власне зраду. Як зазначає А. Ліппіус, у шлюбі буває позашлюбний секс, коли людина лише задовольняє на стороні сексуальну потребу, і власне зрада. Наразі також є актуальним питання віртуальних позашлюбних стосунків на предмет їх позначення подружньою зрадою. Очевидно, що кожна людина сама визначається, яку поведінку шлюбного партнера вважати порушенням подружньої вірності. Науковці розробили диференціацію позашлюбних інтимних стосунків:

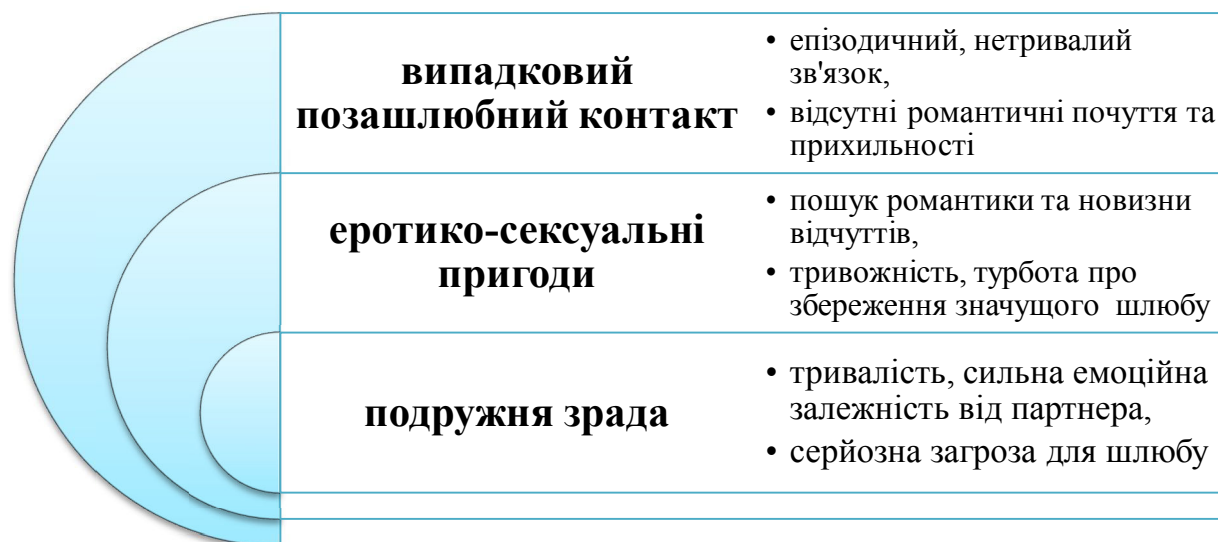

Рис. 3.19. Різновиди подружньої невірності

Позашлюбні інтимні стосунки є складним феноменом подружнього життя поліфункціонального характеру. Так, подружня невірність може використовуватись одним із членів подружжя з метою завершення шлюбних

взаємин. Це трапляється, коли шлюбні взаємини вичерпали себе, набули деструктивного характеру, а членам подружжя бракує сміливості чи такту визнати факт завершення стосунків. Якщо шлюб зберігає значущість, але член подружжя відчуває прохолоду, збайдужіння у ставленні до нього шлюбного партнера, то може вдатися до позашлюбних інтимних зв'язків з метою привернення та відновлення уваги чоловіка/дружини. В обох цих випадках факт подружньої невірності не приховується, а іноді й відверто демонструється шлюбному партнеру.

Трапляється, що людина не хоче відверто порушувати подружню вірність, але при цьому не отримує у шлюбі необхідного забезпечення потреб у любові, увазі, турботі шлюбного партнера чи відчуває хронічне сексуальне незадоволення. Тоді особистість може вдатися до таємних позашлюбних стосунків як способу задоволення дефіцитарних шлюбних потреб. Така поведінка більш характерна для жінок, що підтверджує думка В. Брускова: «Чоловік зраджує через цікавість до чужих жінок, а жінка – через відсутність цікавості до неї власного чоловіка». У психологічно нерівній шлюбній парі, де один член подружжя піддається дискримінації іншого, він може вступати у позашлюбні інтимні зв'язки, компенсуючи в них власне почуття неповноцінності та підвищуючи свою самооцінку.

Подружня зрада, її ознаки, причини та наслідки

Стосунки сучасного подружжя розгортаються сьогодні на тлі суттєвих суспільних перетворень, зокрема зміни сексуальної моралі, сексуальної революції, яка супроводжується послабленням соціального контролю, зростанням анонімності сексуальної поведінки та збереженням секретності позашлюбних зв'язків. Впливає й діяльність засобів масової інформації, які проголошують вільне статеве кохання мало не головним мірилом рівня цивілізованості сучасних чоловіків і жінок. На цьому тлі зростає лояльність ставлення до подружньої невірності, аж до схильності «філософськи» сприймати та виправдовувати її біологічною природою людини. Однак контраргументом цим тезам є аналіз негативних наслідків подружньої невірності, які особливо загострюються у випадку подружньої зради.

! Подружня зрада – таємні добровільні сексуальні стосунки з позашлюбним партнером, що загрожують цілісності родини

Хоча подружня зрада проявляється в області інтимних відносин шлюбу, але зачіпаючи подружні почуття, вона порушує шлюбні стосунки, провокує руйнацію шлюбу в цілому. Негативні емоційні переживання (тривога,

провина), що супроводжують факт подружньої зради переносяться на інші сфери взаємин в родині, включаючи й батьківсько-дитячі. Також подружня невірність викликає пригнічення честі та гідності шлюбного партнера. Дружина, зіштовхнувшись зі зрадою чоловіка, відчуває себе глибоко нещасною, переживаючи образу та гнів водночас. Чоловік у випадку зради дружини, відчуває себе жалюгідним «рогоносцем», приниженим в очах оточення та власних. Ця психологічна травма породжує зростання агресивності, депресію, алкоголізацію, суїцид.

На відміну від випадкового позашлюбного контакту, подружня зрада виникає не раптово, а на підставі сформованих раніше передумов:

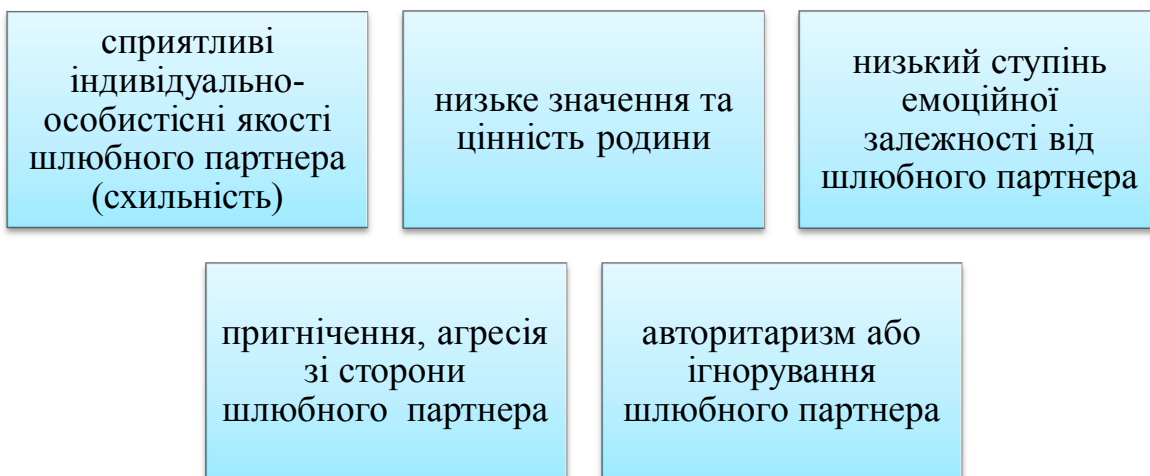

Рис. 3.20. Передумови подружньої зради

Хоча зазвичай факт подружньої зради старанно приховується, однак психологи виокремили ряд ознак подружнього життя, *комплексна* поява яких дозволяє припустити про порушення подружньої невірності. Серед таких ознак фігурує несподіваний працеголізм, яким виправдовуються пізні повернення додому, позанормована зайнятість, відрядження тощо; поява паролів на комп'ютері та мобільному телефоні; системне ігнорування шлюбних сексуальних стосунків, не пов'язане з реальним погіршенням стану здоров'я. Насторожити може й різка зміна смаків, збільшення уваги до себе, надмірна турбота про свій зовнішній вигляд. Іноді ознакою подружньої зради є й зростання турботи стосовно шлюбного партнера, яке використовується як відволікаючий маневр і насправді має на меті «приспати» пильність шлюбного партнера та зменшити власне почуття провини.

Позашлюбні зв'язки мають різноманітну спричиненість, у якій простежується гендерний аспект. Так, багато чоловіків притримуються «подвійної моралі» стосовно позашлюбних інтимних контактів (дозволяючої для чоловіків і забороняючої для жінок). При цьому представники сильної статі сприймають власну подружню невірність як своєрідну невинну витівку,

виправдовуючи себе необхідністю вивільнення накопиченої сексуальної енергії задля уникнення порушень здоров'я. Водночас більшість жінок схильні пред'являти однакові вимоги до себе і до чоловіків щодо збереження подружньої рівності. Як зазначає К.Болдуїн, жінки поза шлюбом шукають не сексу, а емоційного захисту і підтримки, але за це вони змушені платити тілом. Хоча існують спільні для обох статей мотиви подружніх зрад, на кшталт нерозділеного кохання, самоствердження, дистанційного проживання, але загалом причини подружньої невірності різняться.

Чоловіки	загострена сексуальна потреба (проміскуїтетний тип),
	тимчасова відсутність дружини або її статева стриманість через вагітність,
	кохання до іншої жінки,
	провокування іншою жінкою,
	помста дружині,
	бажання зміни вражень через вторинну шлюбну адаптацію,
	«нагорода» коханкою за успіх у бізнесі,
вплив «випадкових обставин» (наприклад, вечірка із вживанням спиртного)	

Рис. 3.21. Причини подружньої зради чоловіків

Важливо, що більшість чоловіків, що порушують подружню вірність, вважають свій шлюб цілком вдалим, на відміну від жінок, які причини своєї зради покладають саме на невдалий шлюб.

Жінки	бажання відчути себе коханою,
	помста чоловіку,
	бажання продовжити молодість,
	задоволення інтересу до альтернативних сексуальних стосунків,
	поступка в ділових стосунках,
	секс-вдячність за сприяння,
спосіб заробітку	

Рис. 3.22. Причини подружньої зради жінок

Типи особистостей, схильних до подружніх зрад

Попри існування типових причин подружньої невірності, кожний її факт несе індивідуальний характер. Дослідники наголошують на розповсюженості

суб'єктивних факторів, що сприяють подружнім зрадам. Ці фактори мають гендерний підтекст. Жінок вважають більш стриманими в контексті подружньої невірності, однак близько 69% сучасних самотніх представниць слабкої статі підтримують інтимні зв'язки з одруженими чоловіками.

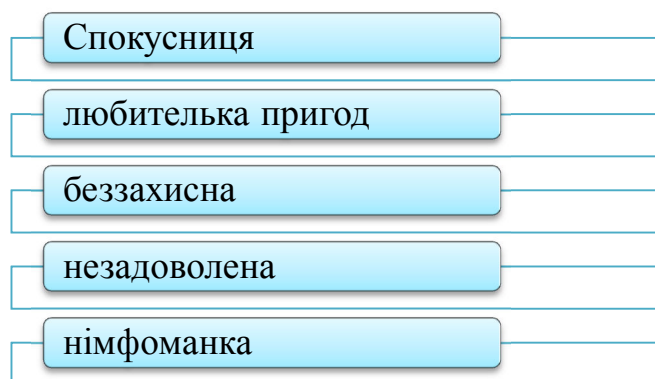

Рис. 3.23. Типи жінок, схильних до позашлюбних зв'язків

Спокусницю приваблює підвищена увага до себе багатьох чоловіків, для неї характерна ненаситна потреба у прихильниках та шанувальниках. Для задоволення цієї потреби жінка використовує секс, хоча її власні сексуальні апетити, як правило, невеликі. У спокусниці через її егоїстичність часто занедбаний родинний побут та виховання дітей.

Любителька пригод шукає необтяжливі сексуальні стосунки, яких їй не вистачає у шлюбі, що цілком задовольняє її за іншими параметрами. Вона ретельно дбає про родину, приховуючи свої позашлюбні контакти та підтримуючи імідж вірної дружини і гарної господині.

Беззахисна вступає у позашлюбний зв'язок, оскільки не може відмовити «сильному» чоловіку. Такий тип жінок часто зраджує чоловіку із своїм начальником чи колегою по роботі. Виражений сексуальний інтерес до беззахисної викликає її швидку відповідь, але сама жінка зазвичай ініціативи у стосунках не проявляє.

«*Незадоволена*» постійно сумнівається у правильності вибору шлюбного, а згодом і позашлюбного сексуального партнера. Її цілеспрямованість та амбіційність роблять подружні стосунки конфліктними. Створений нею недосяжний образ ідеального чоловіка та нереалістичні очікування зумовлюють її постійний пошук і розчарування.

Для *німфоманки* характерні загострена сексуальна потреба та нерозбірливі сексуальні стосунки на тлі збідненої моральності, що спричинює постійне порушення нею подружньої вірності, при цьому вона сексуально експлуатує чоловіка і коханців. Такий тип жінок зустрічається зрідка.

Моделі чоловічої позашлюбної поведінки більш різноманітні та типів чоловіків, схильних до подружніх зрад, більше.

Донжуан	• нестійкість, одержимість бажанням сподобатися і звабити з орієнтацією на відгук партнерки
Колекціонер	• невротична залежність від сексуальних перемог
Завойовник	• здобуття прихильності багатьох жінок, вибірковість, орієнтація на "еліту"
Нарцис	• егоїстичність та самоствердження через любовні пригоди
Вічно незадоволений	• безрезультатні нав'язливі пошуки ідеальної партнерки
Самець (мачо)	• демонстративне невизнання подружньої вірності, підтвердження своєї сексуальної спроможності
Жінко-ненависник	• агресія, презирство, помста жінкам через дитячу образу, демонстрація подружньої зради
Імпульсивний	• неспроможність встояти перед спокусою через інфантилізм, низький самоконтроль
"Вершина трикутника"	• самозакоханість, задоволення при боротьбі кількох жінок за стосунки з ним
Шукач гострих відчуттів	• ризик, новизна, азарт романтичних стосунків і підкорення

Рис. 3.24. Типи чоловіків, схильних до позашлюбних зв'язків

Зрозуміло, що в житті зустрічаються модифікації та поєднання описаних вище типів чоловіків і жінок, спільним для яких є деформація сімейних цінностей і настанов в контексті подружньої вірності.

Типові особистісні реакції шлюбних партнерів у зраді

Практика подружньої невірності є досить різноманітною, але сімейні консультанти виокремлюють найбільш розповсюджені поведінкові реакції у позашлюбних зв'язках. Так, при варіанті «*Азартна гра*» людина прагне поза шлюбом підвищити почуття власної цінності та значущості шляхом «завоювання» якомога більшої кількості осіб протилежної статі. При цьому стосунки зі шлюбним партнером зберігають цінність, тому у випадку відкриття факту зради тимчасово припиняє свої позашлюбні походеньки. Її сексуальний марафон виглядає так:

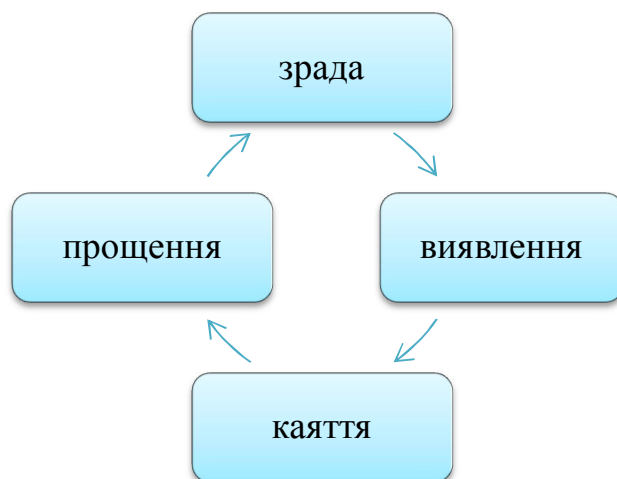

Рис. 3.25. Цикл поведінки подружжя під час «Азартної гри»

Модель позашлюбних зв'язків *«Пошуки щастя»* більш характерна для інфантильних жінок, які шлюб сприймають лише як засіб власного економічного забезпечення. Жінка починає подружнє життя, сповнена турбот про родину та сподівань на втілене чоловіком «насичене» життя. Коли діти дорослішають, вона втрачає сенс шлюбу і шукає пригод на стороні. Якщо з'являється кращий за чоловіка у статусному чи фінансовому плані варіант, жінка зважується на зраду і навіть подальше розлучення.

Ситуація *«Невірний, але невідпущений»* розгортається у випадку випадкового сексуального контакту чоловіка, який не хоче втрачати шлюб. Водночас коханка має бажання одружитись з ним, тому доводить до відома його дружини факт зради, сподіваючись на те, що після розлучення чоловік зійдеться з нею. Натомість чоловік, піддаючись каяттю, прагне зміцнити стосунки з дружиною.

Модель *«Початок нового життя»* характеризує людину, яка розчарувалась у теперішньому шлюбі і шукає йому альтернативу. Її варіацією є ситуація, коли статусний чоловік 45-50-річного віку вирішує розлучитись із «перезрілою» дружиною, шукаючи у позашлюбних зв'язках молоду коханку, що підтвердить його сексуальну спроможність. В подальшому він планує з нею одружитись і пожити «для себе».

При *«Поведінці домогосподарки»* подружню зраду викликає вторинна шлюбна адаптація, стомленість від шлюбу, якому властиві стереотипні стосунки та деструктивні взаємини. Позашлюбні зв'язки при цьому сприймаються як приємне урізноманітнення на тлі родинної рутини. Інший шлюбний партнер, дізнавшись про факт зради, починає місію вистежування, демонстративних ревнощів, публічного присоромлення, організацію помсти із залученням якомога більшої кількості людей, включаючи дітей, знайомих,

начальства тощо. В кінцевому рахунку скандальна ситуація завершується розлученням.

Сценарій «Солідної гри» розвивається у зрілих особистостей, які цінують шлюб і партнера, однак подружню сексуальну незадоволеність компенсують у позашлюбних зв'язках. Побоюючись травмувати іншого члена подружжя фактом зради, вони старанно приховують ознаки своєї невірності та не допускають сильної емоційної прив'язаності до позашлюбного партнера.

У випадку виявлення факту подружньої невірності подальша доля шлюбу залежить від реакції на це зрадженого члена подружжя. В цій ситуації обидва члени подружжя переживають сильний стрес, однак його зміст є різним. Зраджений партнер переживає розчарування, гнів, образу, а невірний – страх щодо погіршення взаємин та можливої руйнації шлюбу. Переживання факту зради охоплює всю психічну сферу особистості з переважанням розумових, емоційних і поведінкових реакцій:

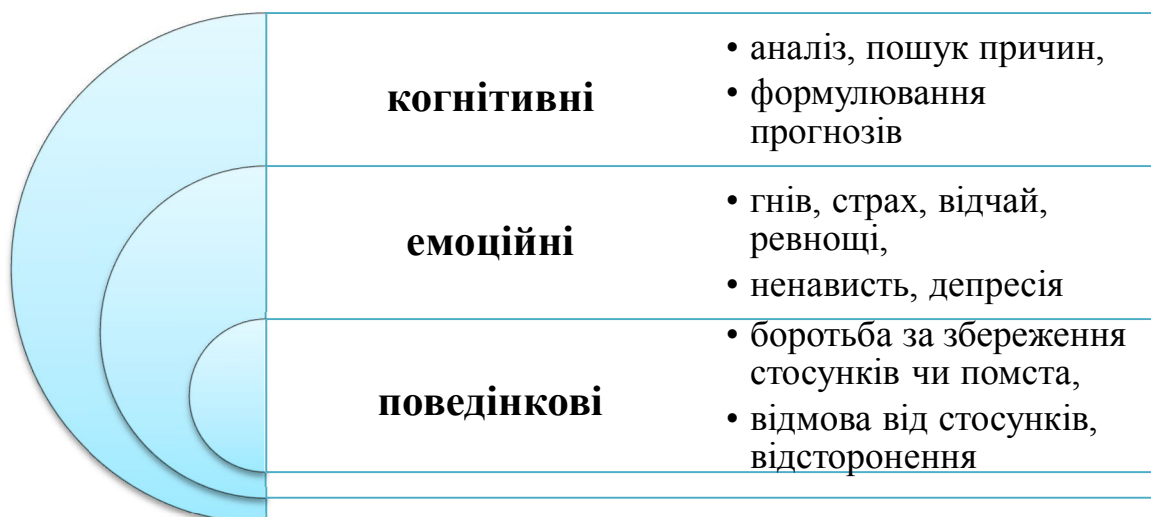

Рис. 3.26. Реакції зрадженого шлюбного партнера

Гостроту та тривалість реакції людини на зраду подружнього партнера визначають її індивідуальні особливості. Зокрема характер подружніх взаємин: якщо він був позитивним, то зрада сприймається важче, і навпаки – на тлі конфліктних взаємин порушення подружньої вірності тлумачиться як їх логічний наслідок. Впливає й досвід людини: найперша зустріч зі зрадою сприймається найбільш тяжко, особливо відданою та довірливою особистістю. Якщо шлюбний партнер, що припустився подружньої невірності, не виражає каяття, виправдання, то цим теж посилює емоційні переживання того, кого він зрадив. Ускладнює ситуацію й втручання чи залучення до неї інших членів родини, друзів, сторонніх людей.

Реакція особистості на подружню зраду суттєво залежить від її статі:

Рис. 3.27. Гендерні реакції зрадженого шлюбного партнера

Важливо пам'ятати, що подружня зрада породжує родинну кризу, вихід з якої є серйозним випробуванням для членів подружжя, перевіркою родини на міцність. Ця кризова ситуація може спровокувати руйнування шлюбу та розлучення, а може супроводжуватись відновленням партнерства, якщо ретельно проаналізувати причини подружньої невірності та усунути їх.

3.4. Розлучення як феномен шлюбного життя

Поняття про розлучення та його характеристики

Життєвий цикл родини може розвиватись благополучно, а іноді складаються несприятливі обставини, несумісні з продовженням подружнього співіснування, коли вирішення ситуації потребує розлучення.

! Розлучення – процес припинення шлюбних взаємин при житті обох членів подружжя

Процес розлучення зазвичай супроводжується негативними розумовими й емоційними переживаннями членів подружжя, а також їх близького оточення. На суспільному рівні розлучення є серйозною проблемою світового рівня. Історично тенденція до розлучень з'явилась практично одночасно з законодавчим закріпленням шлюбу. Процедура розлучень змінювалась багато

разів, набуваючи значних варіацій у різні часи і в різних державах – від тривалої тяганини до одномоментного дійства. Як наслідок, громадська думка відображає двояке ставлення до розлучення:

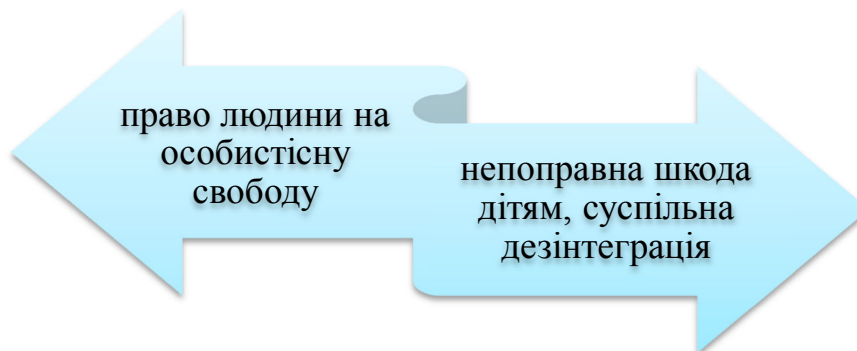

Рис. 3.28. Двояке суспільне ставлення до розлучення

Доступна процедура розлучень призвела до зловживання ними, коли подружня пара спішить радикально вирішити проблему, замість того, щоб піти на компроміс чи співробітництво. За даними статистики, в Україні щороку реєструють в середньому 300 тисяч шлюбів, і більше ніж половина подружніх пар розлучаються. Найменшою є кількість розлучень у західних регіонах України, а найбільшою – у південних і східних. Якщо середній відсоток розлучень по Україні – 57%, то в західних регіонах він складає 30%, а в південних і східних – доходить до 70%. Пік розлучень припадає на перші роки – від 3 місяців до півтора року (від 52 до 61%). Основною причиною цих розлучень є невідповідність до подружнього життя.

Науковцями встановлено, що на долю шлюбів впливає не тільки тривалість і інформативність передшлюбного знайомства, але і факт життя дітей зовні сім'ї або в ній, а також якість відносин в генетичній родині. Зокрема, коли батьки подружжя не розлучалися і не кидали сім'ю, співвідношення розлучень і шлюбів складає 1 : 6,8; коли розлучалися прародителі одного з членів подружжя – 1 : 4,2; коли розлучалися прародителі обох членів подружжя – 1 : 2,6. Особи, що вирости в повній сім'ї, розлучаються рідше, ніж в неповній. Не є гарантією тривалості стосунків пари і факт проживання у незареєстрованому шлюбі. Серед пар, які живуть в громадянському шлюбі, 90% через певний проміжок часу розлучається. Водночас у ситуаціях з родинним насиллям, інцестом, алкоголізмом та іншими типами деструктивних взаємин єдиним можливим виходом для постраждалого члена подружжя є саме розлучення.

По суті розлучення є фіналом нерозв'язаної родинної кризи. Юридичному оформленню розпаду сімейних взаємин, що вичерпали себе, передують певні стадії:

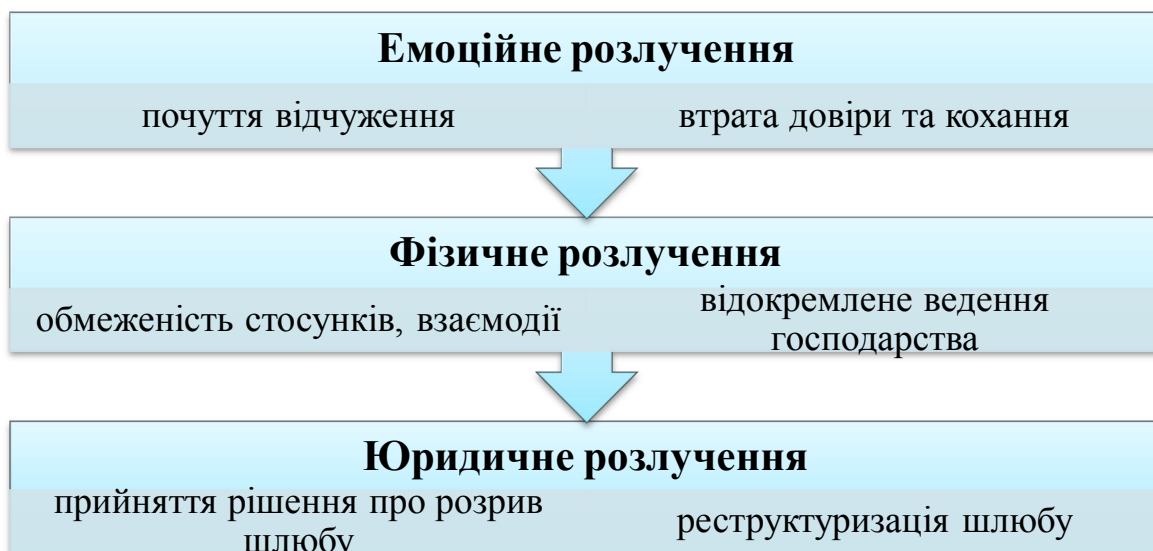

Рис. 3.29. Стадії процесу розлучення

Розлучення одночасно охоплює кілька аспектів сімейного життя. До них відноситься емоційний, що виявляється через діапазон негативних емоцій членів подружжя, їх дітей і родичів; батьківський аспект характеризується вирішенням питання подальшого проживання дітей з одним із членів подружжя й участі у їх вихованні іншим. Правові питання постають через юридичне узгодження процедури розлучення – через рагс чи у судовому порядку, а економічні – щодо розподілу майна членів подружжя, виплати аліментів тощо.

Розповсюдження розлучень провокує кризу сім'ї як соціального інституту. Дослідники виокремлюють ряд соціальних та індивідуальних наслідків розлучень:

Рис. 3. 30. Типові соціальні та індивідуальні наслідки розлучень

Типові причини розлучень

Потреба у розлученні зазвичай не виникає раптово, а є результатом тривалої внутрішньої боротьби членів подружжя. За думкою Л.Б. Шнейдер, існує ряд провокативних чинників, які збільшують вірогідність розпаду шлюбу:

- досвід членів подружжя щодо розлучення їх батьків,
- спільне проживання із батьками на їх жилплощі,
- ранній або пізній вік одруження,
- висока конфліктність одного чи обох членів подружжя,
- нерівний рівень освіти та соціального статусу членів подружжя,
- професійна зайнятість дружини чи бікар'ерна родина (і чоловік, і дружина зайняті побудовою професійної кар'єри),
- вимушене роздільне проживання подружжя (так звана дистанційна сім'я),
- сексуальна незадоволеність у шлюбі, подружні зради,
- відсутність довіри в подружніх взаєминах,
- безпліддя одного з членів подружжя,
- дошлюбна вагітність (так званий стимульований шлюб),
- народження дитини в перші два роки шлюбу,
- шкідливі звички (алкоголь, наркоманія).

Сукупне поєднання кількох цих факторів ризику створює значну загрозу шлюбним взаєминам.

В Україні найбільш розповсюдженою причиною розлучень молодого подружжя визнано їх психологічну та практичну невідповідність до сімейного життя (42%). Ця несприятлива характеристика чоловіка та дружини виявляється через певні ознаки:

Рис. 3.31. Вияви невідповідності молоді до сімейного життя

Найбільш розповсюдженими причинами розлучень українських подружніх пар середнього шлюбного віку є бідність, пияцтво та подружня зрада. Фігурує також ряд інших чинників:

безвідповідальне ставлення до родинних обов'язків
нове позашлюбне кохання
несумісність характерів
рутинізація родинного життя
надмірні ревнощі
втрата кохання до шлюбного партнера
фізична несумісність
відсутність дітей
деструктивні втручання батьків чи інших родичів
хвороба одного із членів подружжя
шкідливі звички (алкоголізм, наркоманія, патологічна азартність)

Рис. 3. 32. Типові причини розлучень

Науковці встановили різну гендерну мотивацію розлучень подружжя. Так чоловіки найчастіше ініціюють розлучення через рутинізацію взаємин і позашлюбні зв'язки, а жінки – через пияцтво, агресію чоловіка, низьку матеріальну забезпеченість сім'ї та погані умови проживання.

Динаміка розлучення та стадії його переживання

Російський вчений С.Кратохвіл, аналізуючи динаміку руйнування подружніх взаємин, виокремлює певні періоди:

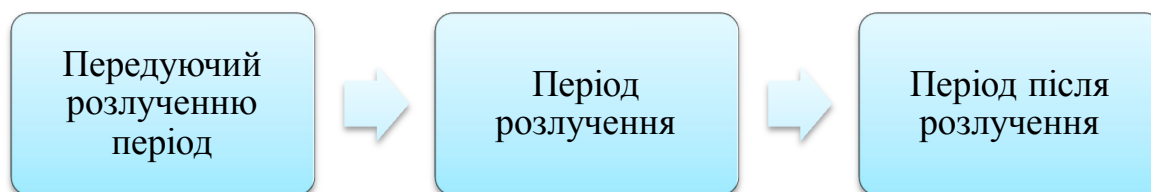

Рис. 3.33. Періоди розлучення за С.Кратохвілом

Під час *передуючого розлученню періоду* відбувається погіршення взаємин між подружжям і, як наслідок, переживання родинної кризи, з'являється стійке почуття безвиході у подружніх взаєминах та одностороннє чи взаємне прагнення розірвати шлюб. На цьому етапі можливе примирення членів

подружжя, залежно від їх поведінки. Між тим, її стратегія як реакція на ініціювання розлучення шлюбним партнером може бути різною:

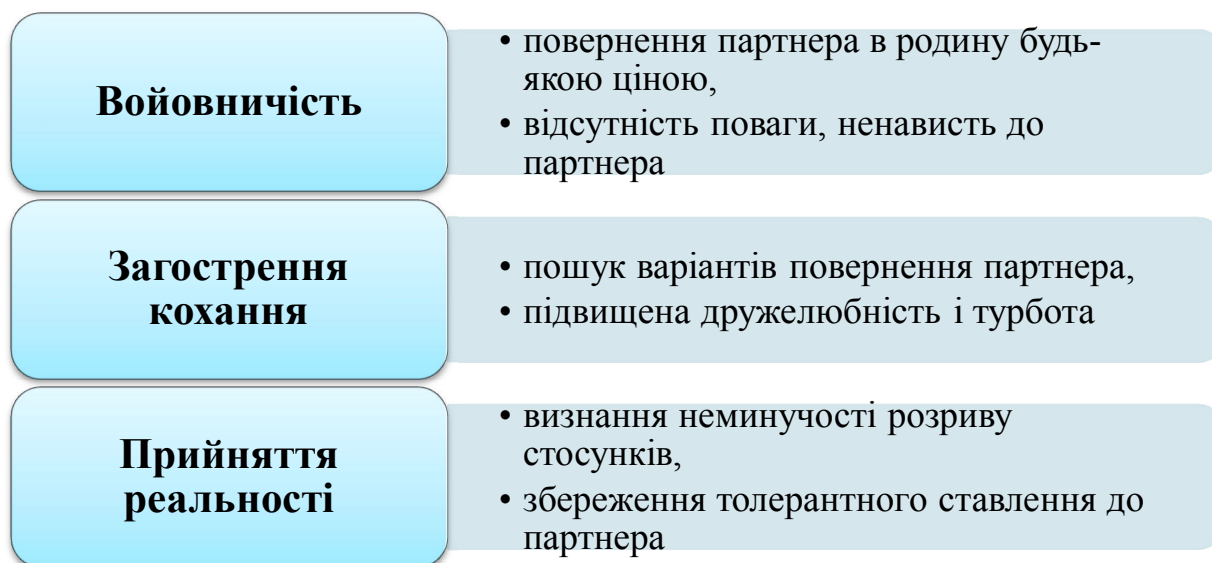

Рис. 3.34. Стратегії поведінки перед розлученням

Якщо подружня пара не готова зберігати взаємини, настає *період розлучення*. Впродовж цього періоду відбувається прийняття та узгодження рішення про розрив шлюбу, яке супроводжується переживанням інтенсивних негативних емоцій. Також члени подружжя вирішують питання розподілу майна, місця проживання, виховання дітей, виплати аліментів.

Людина, яка ініціює розлучення, попри свої роздуми та вагання, вбачає у руйнації шлюбу якість позитивні наслідки. Натомість, інший шлюбний партнер зазвичай переживає типові стадії.

Рис. 3.35. Стадії переживання звістки про розлучення

На стадії протесту людина здійснює відчайдушні спроби зберегти шлюб, відчай охоплює її при розумінні безрезультатності цих спроб і неминучості розриву стосунків. Згодом людина озлобляється і робить висновки про непотрібність стосунків з негідним шлюбним партнером, а врешті більш-менш змиряється і визнає неминучість розлучення.

Для *періоду після розлучення* характерна стабілізація емоційного стану колишніх членів подружжя, досягнення ними економічної та психологічної самостійності, а також побудова та підтримання прийнятних взаємин між дітьми та родичами. У цьому періоді емоційний стан розлучених має дуже індивідуальний характер, залежно від того, хто ініціював руйнацію шлюбу,

наскільки сильно цінував його, які перспективи майбутнього життя тощо. Загалом спостерігаються два вектори сприймання ситуації після розлучення:

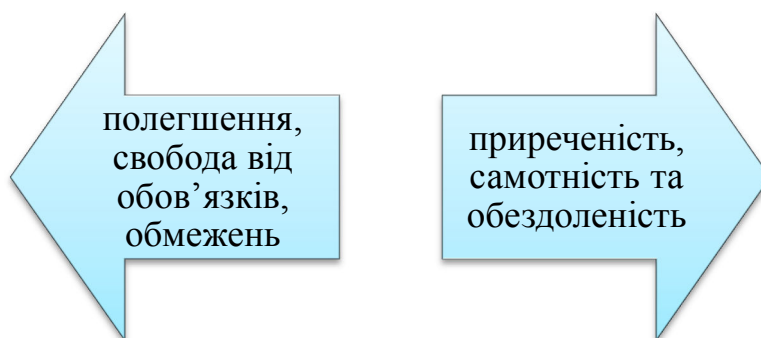

Рис. 3.36. Типи сприймання ситуації після розлучення

Як засвідчують американські психологічні дослідження, наразі розповсюдженими є суспільні міфи щодо розлучень. Наприклад, багато людей схильні надто оптимістично сприймати феномен розлучення та недооцінювати його негативні наслідки. Це відображається у тезах:

- якщо шлюб невдалий, то лише розлучення може покращити становище;
- після розлучення все покращиться в особистому житті;
- краще розлучитись, ніж конфліктувати при дітях;
- для дитини розлучення батьків не є травматичним, адже навколо багато неповних сімей.

Помилкові судження стосуються й способів профілактики розлучень, а саме:

- народження дитини (багатьох дітей) знімає ризик розлучення;
- громадянський шлюб зменшує ризик розлучення;
- пізній шлюб (після 30 років) унеможлиблює розлучення.

Міф про те, що розлучення – це обов'язково кінець, крах щасливого життя заважає людям здійснювати повторні спроби знайти своє сімейне щастя. Якщо ж ця розпад шлюбу вже відбувся, то колишнім членам подружжя варто зробити належні висновки щодо попередніх невдач і побудувати прийнятний спосіб подальшого життя.

3.5. Психологічні особливості повторних шлюбів

Поняття повторного шлюбу, його мотивація

Одним із варіантів облаштування особистого життя розлученої людини є спроба знайти своє родинне щастя у повторному шлюбі. На заваді цьому можуть стати як психологічні проблеми (тиск негативного досвіду попереднього одруження), так і демографічна ситуація (переважання кількості

самотніх жінок над чоловіками у статусі холостяка). За даними вітчизняної статистики, впродовж 10-ти років після розлучення повторно одружується близько 68% чоловіків і лише 27% жінок. Середньостатистична різниця між першим і другим шлюбом становить близько 5,5 років. Це говорить про тривалий період відновлення душевної рівноваги після розпаду родини та краху сподівань щодо неї. Частина розлучених не може перебороти свій страх повторної помилки, деякі не хочуть обтяжувати себе новими зобов'язаннями і залишаються самотніми. У групі ризику самотності знаходяться здебільшого жінки через такі причини:

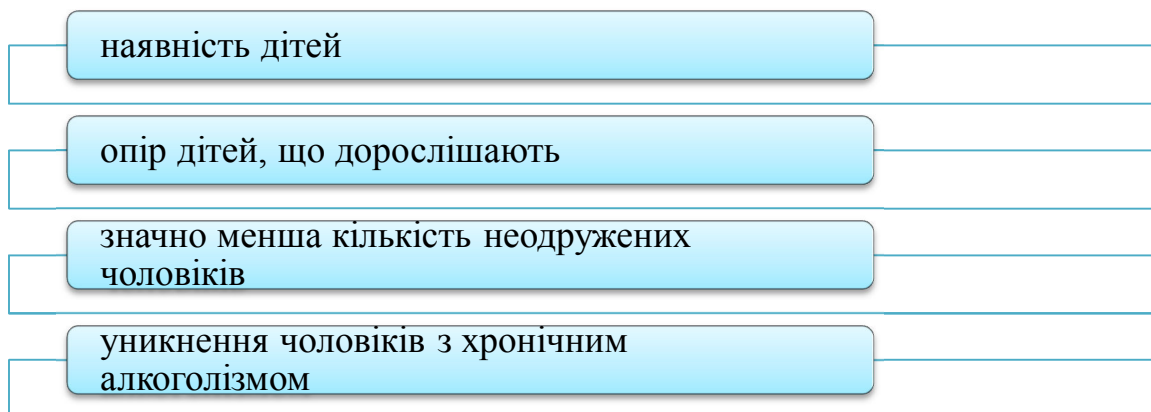

Рис. 3.37. Типові причини самотності розлучених жінок

Якщо після розлучення діти залишились із матір'ю, то її шанси вдруге одружитись зменшуються втричі. Також в якості потенційних наречених відразу відсіюються алкоголіки, наркомани та інші неблагополучні чоловіки. З віком можливість повторно вийти заміж у жінки стає все меншою.

Попри те, що у чоловіків шанси вдруге одружитись значно вищі, ніж у жінок, але значний відсоток сильної статі все-таки обирає холостяцький спосіб життя. Часто трапляється, що і повторний шлюб чоловіка виявляється невдалим по причині його хронічного егоїзму та непоступливості. Залучаючись до марафону пошуку ідеальної дружини, родини, чоловік може одружуватись кілька разів і кожного разу невдало.

Повторний шлюб теж потребує адаптації подружньої пари один до одного, однак може бути більш стабільним, аніж перше одруження. Це зумовлюється рядом специфічних ознак повторного шлюбу.

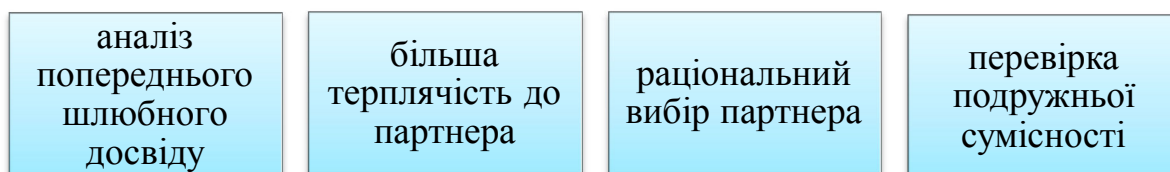

Рис. 3.38. Типові психологічні ознаки повторного шлюбу

Внаслідок серйозного аналізу попереднього шлюбу особистість окреслює для себе нову модель вибору потенційного подружнього партнера, без зайвої ідеалізації, чітко усвідомлюючи його бажані та небажані якості. Надалі подружні взаємини людина будує на підґрунті свідомої симпатії, а не сліпої закоханості.

Описана модель поведінки є характерною для зрілих, адаптованих особистостей, які отримують корисні уроки зі свого першого невдалого одруження. Обираючи повторно більш адекватного подружнього партнера, вони також змінюють свою поведінку, демонструючи вищу готовність до компромісів та згадність.

Нерідко трапляються ситуації повторення психологічних проблем у повторному шлюбі. Це відбувається тоді, коли мотивація знаходження шлюбного партнера має неусвідомлюваний невротичний зміст. Наприклад, сформований генетичною родиною життєвий сценарій жертви може зумовити кількаразове одруження жінки з чоловіком-алкоголіком або чоловіка з істеричною жінкою.

Загалом ймовірні мотиви повторного одруження можна звести до ієрархії таких варіантів:

Рис. 3.39. Типова мотивація повторного одруження

Типові психологічні особливості повторного шлюбу

Успішність повторного шлюбу суттєво залежить не стільки від матеріально-побутової забезпеченості чи фізичної гармонії, як від

психологічної сумісності подружніх партнерів, їх поміркованості, поступливості та мудрості.

Шлюби, що створені партнерами на ґрунті попереднього досвіду подружнього життя, мають типові психологічні особливості, як-от:

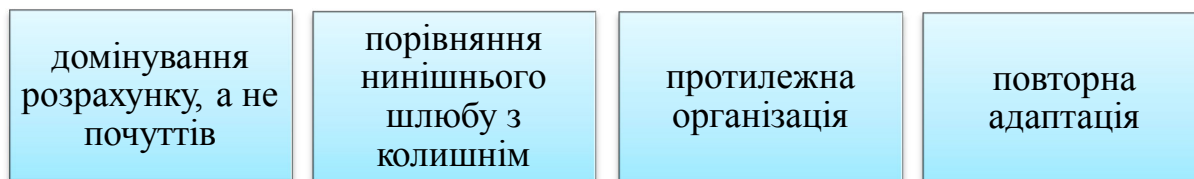

Рис. 3.40. Загальні психологічні особливості повторного шлюбу

Більший вік та життєвий досвід, що містить спогади розриву попередніх шлюбних взаємин, змушують людину, повторно обираючи подружнього партнера, опиратись більше на здоровий глузд, аніж на почуття. Аналізуючи стару і нову лінії шлюбного життя, нова подружня пара налаштовується оптимістично і не поспішає руйнувати й ці стосунки. Однак завадити щасливому сімейному життю у повторному шлюбі можуть глибокі суперечності:

- між старими і новими шлюбно-родинними настановами,
- між попереднім досвідом сімейного життя і новими стосунками,
- між різними або й протилежними індивідуальними звичками подружньої взаємодії чоловіка та дружини,
- між подружньою та батьківською любов'ю у родинях з дитиною від першого шлюбу.

Якщо у повторному шлюбі люди постійно співставляють попередній і нинішній подружній досвід, виявляючи, що перший шлюб був більш вдалим, то психологічна адаптація чоловіка та дружини розгортається ускладнено. В процесі порівняння колишнього і теперішнього шлюбного партнера не на користь останнього, подружня пара може починати взаємодіяти за старою схемою, мимоволі переносючи негативи попереднього одруження у нову родину.

Іноді трапляється зворотна ситуація, коли члени нової подружньої пари будують поведінку, протилежну до тієї, що була в колишній родині. Приміром, конфлікти через дрібниці замінюються вимушеними поступками та замовчуванням невдоволення. Таке знецінення позитивного попереднього досвіду негативно впливає на подружні стосунки у повторному шлюбі. Доречним є ретельний взаємний аналіз та критична оцінка досвіду попереднього одруження шлюбними партнерами та вироблення ними спільної прийнятної стратегії співжиття у повторному шлюбі.

У будь-якому випадку повторний шлюб відрізняється від попереднього навіть на підставі поєднання двох нових індивідуальностей, що одружилися.

Різновиди повторних шлюбів

Залежно від статусу та провідних потреб людей, що одружуються знову, повторні шлюби поділяються на такі різновиди:

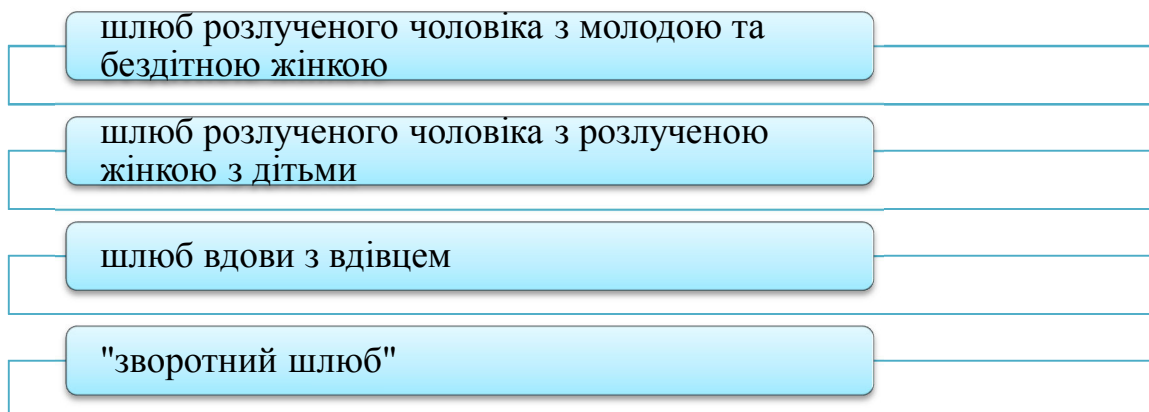

Рис. 3.41. Різновиди повторних шлюбів

Зв'язок, що призвів до одруження *розлученого чоловіка зрілого віку з молодою та бездітною жінкою*, часто є причиною розпаду його попередньої сім'ї. Чоловік входить до нових подружніх стосунків сповненим сподівань, енергії, а молоду жінку приваблює в ньому досвід, статки та спроможність стати надійною опорою. Поряд з цим існує значний ризик розвитку стосунків за батьківсько-дитячим типом, у яких дружина займає інфантильну позицію. В подальшому успішність цього шлюбу залежить від темпів досягнення соціальної зрілості дружиною та її прагненнях до подружнього лідерства. Часто жінка починає переглядати звички старшого за неї чоловіка та критикувати його через різницю у поглядах, інтересах, дозвіллі, зумовлену віком. Також проблеми можуть виникнути на тлі взаємин чоловіка з дітьми від попереднього шлюбу, витрат бюджету на них. Травматичною темою для чоловіка є й сексуальна невдоволеність дружини.

В більшості випадків повторно одружуються *вже розлучені партнери* з невеликою різницею у віці. У такому союзі має місце накладання шлюбного досвіду обох партнерів з відповідними позитивними і негативними наслідками. Однак найбільш вразливою стороною цього шлюбу є взаємини між батьківською та дитячою родинними підструктурами.

Взаємини мачухи/вітчима з нерідними дітьми
стосунки зведених братів/сестер
надмірна любов до спільних дітей

Рис. 3.42. Типові проблеми батьківсько-дитячих взаємин у повторних шлюбах

Повторний шлюб цього типу передбачає налагодження стосунків членів подружжя з нерідними дітьми. Для чоловіка це пов'язано з принципово новим статусом – вітчима, адаптація до якого відбувається під пильним контролем дружини. Іноді жінка прагне прискорити адаптацію чоловіка до ролі «нового батька» її дітей, прискорює хід подій чи проявляє надмірну критичність. Вразливим є й статус мачухи для дружини, яка часто зіштовхується як із внутрішнім опором щодо нерідних дітей, так і з їх неприязню та неприйняттям. У випадку, коли діти чоловіка проживають з його колишньою дружиною, жінка може перешкоджати підтримці їх взаємин з батьком, переключачи його увагу на молодших спільних дітей. Як наслідок, чоловік може збайдужіти до них і теперішньої дружини.

Розповсюдженими є й проблемні взаємини зведених братів/сестер, що базуються на ревнощах, неоднаковому ставленні дорослих до дітей. Конкуренція може розгорнутись і у стосунках нерідних та спільних дітей у повторному шлюбі.

Особливо обережно приймають рішення про повторне одруження *вдови та вдівці*. Слабким місцем цього шлюбу є часте та недоречне порівняння першого шлюбного партнера з другим на тлі ідеалізації померлого чоловіка чи дружини. Цим фактом провокуються й проблеми взаємин мачухи чи вітчима з нерідними дітьми.

За даними статистики, 28% колишніх партнерів шкодують про розрив шлюбних взаємин і іноді їх відтворюють у зворотному шлюбі.

! «Зворотний шлюб» – повторне одруження колишніх шлюбних партнерів

Ініціаторами «зворотного шлюбу» частіше бувають чоловіки, а домінуючим мотивом – прагнення відновити союз та виправити попередні помилки. Існує й ряд інших причин, з якими люди зважуються на «зворотний шлюб», зокрема емоційна прив'язаність до партнера, прагнення зберегти матеріальний добробут, перебудова шлюбних настанов, збереження стосунків дитини з матір'ю\батьком, страх самотності.

Успішність побудови взаємин у відновленому шлюбному союзі залежить від того, наскільки узгоджується мотивація «зворотного шлюбу» у кожного з членів подружжя. Якщо ж чоловік та дружина не готові змінюватися, то настає повторне розчарування у шлюбному партнерові. Трапляються «зворотні

шлюби», що здійснюються багаторазово. Причинами цього феномену є нестійкість психіки членів подружжя, їх невротична залежність від шлюбного партнера.

За умов достатньої гнучкості, поміркованості та злагодженості дій шлюбних партнерів їх повторний шлюб може стати джерелом справжнього подружнього щастя і батьківської втіхи.

Запитання та завдання для самостійної роботи

1. Чи можливий безкризовий розвиток сім'ї? Відповідь аргументуйте.
2. Розкрийте роль соціально-економічних факторів у виникненні, переживанні та вирішенні родинних криз.
3. Проаналізуйте родинну кризу, до якої Ви залучались та стратегії її подолання.
4. Розкрийте типові причини конфліктів членів родини на різних етапах її розвитку (молода, зріла та старіюча сім'я).
5. Охарактеризуйте кілька сімейних конфліктів за причинами, учасниками та наслідками.
6. Наведіть приклади доречності використання різних стилів реагування у родинному конфлікті.
7. Чи є відсутність конфліктів ознакою гармонійності родинних взаємин?
8. Що може завадити прощенню у конфліктних родинних стосунках?
9. Чи правильною є теза про генетичну схильність чоловіків до подружніх зрад? Відповідь аргументуйте.
10. Охарактеризуйте наслідки позашлюбних зв'язків для подружніх взаємин.
11. Чи правомірним є розподіл на фізичну та психологічну подружню зраду?
12. Чи можна вважати віртуальні позашлюбні інтимні стосунки подружньою зрадою?
13. Перерахуйте випадки, коли розлучення є прийнятним виходом із сімейної кризи.
14. Встановіть причини надмірної розповсюдженості розлучень у сучасному українському суспільстві.
15. Запропонуйте заходи профілактики розлучень.
16. Встановіть гендерні відмінності щодо переживання ситуації розлучення членами подружжя.
17. Проаналізуйте способи відновлення душевної рівноваги людини після розлучення.
18. Визначте, які суспільні процеси дестабілізують шлюбно-родинні взаємини.
19. Які психологічні особливості характерні для багаторазових повторних шлюбів?
20. Розкрийте психологічні особливості зведених родин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Т. В. Семейная психология: учеб. пособ. – СПб.: Речь, 2004. – 244 с.
2. Барнс Р. Як вітчиму стати батьком. – Львів: Свічадо, 2014. – 190 с.
3. Бауман А. Долго. Счастливо. Вместе. – М.: Эксмо, 2011. – 416 с.
4. Бевз Г.М. Дитина в прийомній сім'ї: Нотатки психолога. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 101 с.
5. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
6. Василец Т.Б. Мужчина и женщина – тайна сакрального брака. – СПб.: Речь, 2010. – 496 с.
7. Витакер К. Полуночные размышления семейного терапевта. – М.: Класс, 2004. – 208 с.
8. Витакер К. Танцы с семьей. Семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте. – М.: Класс, 2001. – 124 с.
9. Власова О.І. Педагогічна психологія. – К.: Либідь, 2005. – С. 273-287.
10. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: навч. посіб. / Т.В. Говорун, В.П. Кравець, О.М. Кікінежді, О.Б. Кізь. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2004. – 144 с.
11. Готтман Дж. Карта любви. – М.: Эксмо, 2011. – 416 с.
12. Діденко С.В. Психологія сексуальності: підр. – К.: Академвидав, 2009. – 304 с.
13. Дружинин В.Н. Психология семьи: 3-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 296 с.
14. Зберовский А. Грабли для молодоженов, или учимся на чужих семейных ошибках. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – 558 с.
15. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учеб. пособие /О.А. Карабанова. – М.: Гардарики, 2006. – 320 с.
16. Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї: навч. посіб. – К.: Главник, 2006. – 127 с.
17. Корольчук М.С. Психологія сімейних взаємин. – К.: Ніка-центр, 2011. – 296 с.
18. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: Брачно-семейные отношения. – СПб.: Речь, 2007. – 368 с.
19. Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 992 с.
20. Крюкова Т.Л. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними. – СПб.: Речь, 2005. – 240 с.
21. Курпатов А.В. Любовь и измена. – 2 изд., доп. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. – 224 с.

22. Курпатов А.В. Конфликты в семье. – 2-е изд., доп. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. – 216 с.
23. Леви В. Семейные войны. – М.: Метафора, 2004. – 224 с.
24. Некрасов А.А. Семья без «брака». – М.: Центрполиграф, 2012. – 223 с.
25. Норвуд Р. Женщины, которые любят слишком сильно. – М.: Издательство «Добрая книга», 2012. – 352 с.
26. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 319 с.
27. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: учеб. пособ. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
28. Олифинович Н.И. Психология семейных кризисов. – СПб.: Речь. – 360 с.
29. Орбан-Лембрик Л.Е., Лембрик С.П. Шлюбно-сімейні взаємини і стабільність родинного життя // Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. 11. – Ч.1. – С.120-136.
30. Петрушин С.В. 100 ловушек в личной жизни: Как их распознать и обойти. – СПб.: Питер, 2013. – 208 с.
31. Помиткіна Л.В. Психологія сім'ї: навч. посіб. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
32. Посысов Н.Н. Основы психологии семьи и семейного консультирования: учебное пособие. – М.: Академический проект, 2006. – 328 с.
33. Психология и психоанализ любви: Хрестоматия. – Под ред. Райгородского Д.Я. – Самара: БАХРАТ-М, 2007. – 688 с.
34. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования: уч. пособ. / Под ред. Силяевой Е.Г. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
35. Психологія сім'ї: навчальний посібник / За заг. ред.: В.М. Поліщука. – Суми: Університетська книга, 2008. – 238 с.
36. Психология семьи: Хрестоматия. – Под ред. Райгородского Д.Я. – Самара: БАХРАТ-М, 2007. – 752 с.
37. Психология человека от рождения до смерти: психологический атлас человека / под ред. А. А. Реана. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 651 с.
38. Психотерапия семейных отношений: Хрестоматия. – Под ред. Райгородского Д.Я. – Самара: БАХРАТ-М, 2004. – 704 с.
39. Рипинская М.И. Психология измены. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
40. Родители и дети: Хрестоматия. – Под ред. Райгородского Д.Я. – Самара: БАХРАТ-М, 2003. – 748 с.
41. Роджерс К. Психология супружеских отношений. Возможные альтернативы. – М.: Эксмо, 2002. – 288 с.

42. Сатир В. Вы и ваша семья: Руководство по личностному росту. – М.: Апрель-Пресс, 2007. – 288 с.
43. Седих К.В. Психологія сім'ї: навч. посіб. – К.: Академвидав, 2015. – 192 с.
44. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Веселка, 1998. – 214 с.
45. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
46. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13 грудня 2012 року). – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка. – 2012. – С. 423-426.
47. Столярчук О.А. Родинні настанови студентської молоді // International scientific professional periodical journal «The unity of science». – 2015. – (V. 2). – P. 106-109.
48. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз // Наука і освіта. – 2010. – № 3. – С. 113–116.
49. Чепмен Г. Любовь как образ жизни. – М.: Эксмо, 2012 – 384 с.
50. Чемпен Г. Взаимоотношения с родственниками супругов. – К.: Брайт Стар Паблішінг, 2015. – 88 с.
51. Чепмен Г. П'ять ознак доброї сім'ї. – Львів: Свічадо, 2014. – 270 с.
52. Целуйко В.М. Психология современной семьи. – М.: Владос, 2006. – 287 с.
53. Шнейдер Л.Б. Семейная психология. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 768 с.
54. Щербатых Ю.В. Психология любви и секса. Популярная энциклопедия. – М.: Эксмо, 2003. – 608 с.
55. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи. – СПб: Питер, 2001. – 656 с.

Навчальне видання

СТОЛЯРЧУК Олеся Анатоліївна

ПСИХОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

Навчальний посібник

Українською мовою

Підписано до друку 20.09.2015
Формат 60x90^{1/16}. Умовн. друк. арк. 7,6.
Наклад 300 прим. Замовлення № 93-15.
Папір офсетний. Гарнітура Times.

Видавець і виготовлювач ПП Щербатих О.В.
вул. Чапаєва, 36-Б, м. Кременчук, 39601
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2129 від 17.03.2005р.
www.novabook.com.ua